

AFGANİSTAN'DA MODERNLEŞME ÇABALARI

(1834-1919)

Dr. Abdul Metin ELİKBILEK

DEMAVEND

Demavend Yayınları: 151
Elektronik yayınlar seriri: 37
İstanbul, Kasım 2023
Yayın yönetmeni: Neval Güzelyüz
Editör: Dr. Y. Yeşim Amaç
Kapak tasarımı ve iç düzen: Demavend
Dili: Türkçe

© Bu eserin bütün hakları Demavend Yayınları'na aittir. 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Yasası'nın hükümlerine göre eserin tamamı ya da bir bölümünün, izinsiz olarak elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir kayıt sistemi ile yayınlanması, çoğaltılması ya da depolanması yasaktır.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Yayıncı Sertifika No: 51286
ISBN: 978-625-7087-43-8

Demavend Yayınları

Başak Mah. Mimar Sinan Cad.
Vadipark, D14 Blok, D. 47
Başakşehir-İSTANBUL
☎ : 0090 212 500 36 07
demavend@demavend.com.tr
<http://www.demavend.com.tr>

Kütüphane Bilgi Kartı (Cataloging-in-Publication Data)

1. Afganistan
2. Modernleşme
3. Dost Muhammed Han, Emir Şir Ali Han, Emir Addurrahman Han, Emir Habibullah Han

Apam (annem) Zübeyde Çelikkilek'e...

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	
Kısaltmalar.....	
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOST MUHAMMED HAN'IN MODERNLEŞME ÇABALARI

1. Dost Muhammed Han'ın Tahta Çıkışı.....	7
2. Dost Muhammed Han'ın Kişiliği ve Ailesi.....	8
3. Otoritesini Güçlendirme Çabaları.....	9
4. Askeri Alandaki Modernleşme Çabaları	10
5. İktisadi Alandaki Modernleşme Çabaları.....	14
6. Sosyal Alandaki Modernleşme Çabaları.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

EMİR ŞİR ALİ HAN'IN MODERNLEŞME ÇABALARI

1. Emir Şir Ali Han'ın Tahta Çıkışı.....	23
2. Emir Şir Ali Han'ın Hindistan Ziyareti (1869).....	26
3. Askeri Alandaki Modernleşme Çabaları.....	28
4. İdari Alandaki Modernleşme Çabaları.....	32
5. Sosyal Alandaki Modernleşme Çabaları.....	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMİR ABDURRAHMAN HAN'IN MODERNLEŞME ÇABALARI

1. Emir Abdurrahman Han'ın Tahta Çıkışı.....	37
2. Merkezi Otoritenin Tesisi.....	40
2.1. Kabile Direncinin Kırılması	40
3. Askeri Alandaki Modernleşme Çabaları.....	43
3.1. Yeni Ordunun Kurulması.....	43
4. İdari Alandaki Modernleşme Çabaları.....	46
4.1. Dini Müesseselerin Islahı.....	47
5. İktisadi Alandaki Modernleşme Çabaları.....	51
6. Adli Alandaki Modernleşme Çabaları.....	59
6.1. Adli Alanda Yapılan Yenilikler.....	59
7. Sosyal Alandaki Modernleşme Çabaları.....	62
7.1. Kadın Haklarında Yenilikler ve Köleliğin Kaldırılması.....	62
7.2. Sosyal Alandaki Yenilikler.....	63
8. Durand Anlaşması ve Güney Sınırının Belirlenmesi.....	69
9. Emir Abdurrahman Han'ın Vefatı.....	74

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EMİR HABİBULLAH HAN'IN MODERNLEŞME ÇABALARI

1. Afganistan'da İç Barışın Sağlanması.....	76
2. Afganistan'da İngiliz Vesayeti.....	78
2.1. Hindistan Ziyareti.....	81
3. Afganistan'da Bir Osmanlı Aydını: Serdar Mahmud Tarzi.....	83

4. İdari Alandaki Modernleşme Çabaları.....	88
5. Askeri Alandaki Modernleşme Çabaları.....	91
6. Eğitim Alandaki Modernleşme Çabaları.....	95
7. Halk Sağlığındaki İlerlemeler.....	100
8. Modern Endüstrinin Kurulması.....	103
9. Ulaşım Ve İletişim Alanındaki Gelişmeler.....	106
10. Ticaretin Büyümesi.....	108
11. Sosyal Alandaki Modernleşme Çabaları.....	112
12. Siracü'l-Ahbar Gazetesi.....	115
13. Türk-Alman Heyeti'nin Kabil'i Ziyareti.....	119
14. Emir Habibullah Han'ın Öldürülmesi.....	123
SONUÇ.....	124
KAYNAKÇA.....	130
EKLER.....	143

ÖN SÖZ

Kadim bir geçmişe sahip olan Afganistan jeopolitik konumu itibariyle, eski çağlardan beri kuzeyden güneye, batıdan doğuya ve doğudan batıya yapılan istilalar sonucunda pek çok siyasi gücün hâkimiyetine girmiştir.

Ahmed Şah Dürrani tarafından 1747 yılında Kandahar şehrinde temelleri atılan ilk “Afgan Şahlığı”, çok kısa sürede Amuderya’dan Hint okyanusuna, Horasan’dan Dekken’e kadar sınırları uzayan büyük bir devlet haline geldi. Ahmed Şah Dürrani’nin ölümünün ardından tahta çıkan Timur Şah’ın kötü idaresinin bir sonucu olarak, ülkenin temelleri büyük oranda sarsılmaya başladı. Timur Şah’ın bir veliaht belirtmeden vefat etmesi ile yaklaşık 40 yıl, Timur Şah’ın oğulları arasında taht kavgalarıyla geçti. Dost Muhammed Han’ın Afgan tahtına oturması ile Afganistan’da Barakzay Hanedanlığı dönemi başladı. Dost Muhammed Han, ülkesinin geri kalmışlığını idrak eden ve modernleşme politikası uygulayan ilk Afgan hükümdarıydı. Dost Muhammed Han, yüksek bir siyaset ve strateji yürüterek, miras aldığı “Afgan Şahlığı”nu “Afgan Emirliği”ne dönüştürmüştü.

Dost Muhammed Han’ın ölümünden sonra, mahdumu Emir Şir Ali Han, Afgan tahtına çıktı. 1869 yılında gerçekleştirdiği Hindistan ziyareti, Emir Şir Ali Han’ın İngiltere ile Rusya gibi iki büyük güç tarafından çevrilmiş ülkesinin ne kadar geri kalmış olduğunu anlamasını sağladı. Bunun üzerine Emir Şir Ali Han, ülkesini geliştirmek ve güçlendirmek için askeri, idari, iktisadi ve sosyal alanlarda modernleşme hareketi başlattı. Emir Şir Ali Han’dan sonra Afgan Emir’i olan Abdurrahman Han, başına buyruk yaşayan ve

özgürlüğüne düşkün olan bir topluluktan, merkezi otoriteye güçlü bir şekilde bağlanmış bir ulus yaratmayı başarmıştı. Emir Abdurrahman Han'da sonra en büyük oğlu Emir Habibullah Han Afgan tahtına çıktı.

Emir Habibullah Han'ın saltanatı sırasında askeri, idari ve sosyal alanlarda birçok yenilikler yapıldı. İletişim gelişmiş, ticaret hacmi büyümüş ve modern endüstri üretimine geçilmişti. Aynı zamanda Emir Habibullah Han, Afganistan'ın müstakil bir devlet olarak tanınması için büyük uğraş vermişti. Emir Habibullah Han, İngilizlere Afganistan'ın müstakil bir devlet olduğunu kabul ettirmiş ise de ülke dış işlerinde Hindistan'daki İngiliz yönetimine tabi olmaya devam edecekti.

Afganistan tarihi ülkemizde az çalışılan konulardan biridir. Türkiye'de Afgan modernleşmesini başlıbaşına ele alan akademik bir çalışma yoktur. Bu alandaki boşluğu doldurmak için 1834-1919 tarihleri arasında Afganistan'da idari, adli, iktisadi, askeri, kültürel, sosyal ve eğitim alanlarında gerçekleşen yenileşme hareketleri bu çalışmanın konusu olmuştur. Afgan modernleşmesi dört bölümde incelenmeye çalışıldı. Birinci bölümde Dost Muhammed Han'ın, ikinci bölümde Emir Şir Ali Han'ın, üçüncü bölümde Emir Abdurrahman Han'ın, dördüncü bölümde ise Emir Habibullah Han'ın yenileşme çabaları ele alındı.

Bu eserin ortaya çıkmasında değerli katkı ve emekleri için hocam Doç. Dr. Halim Demiryürek'e en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Her türlü desteği esirgemeyen Prof. Dr. Orhan Yazıcı'ya ayrıca teşekkür ederim. Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir Erçin, Dr. Uğur Koca ve Mustafa Mercan'a yardımlarından ötürü minnettarım. Son olarak hiçbir zaman haklarını ödeyemeyeceğim ailem ve eşime hassaten teşekkür ederim.

Dr. Abdul Metin ÇELİKBİLEK

Konya / 2023

KISALTMALAR

a.g.e	adı geçen eser
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bk.	bakınız
Ed.	Editör
Çev.	Çeviren
C.	Cilt
Co.	Company
Der.	Derleyen
Haz.	Hazırlayan
İA.	İslam Ansiklopedisi
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
N.	Number
S.	Sayı
s.	sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TİKA	Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
Trans.	Translator
pp.	page
Ph.D.	Doctor of Philosophy
V.	Volume
vd.	ve diğeri
vb.	ve benzeri
y.y.	yayınevi yok

GİRİŞ

Afgan ismi ilk kez X. yüzyılda Gazneli kaynaklarında zikredilmiş ve bu yüzyıldan itibaren İran ve Hindistan arasındaki dağlık bölgelere yerleşmiş kabileleri kapsayan bir isim olarak kullanılmıştır (Tarzi, 1997, s. 137-138). *Afganistan* ismi ise ilk kez XVI. yüzyıl kaynaklarından olan Babür Şah'ın Vekayinamesi'nde geçmektedir. Bu isim, söz konusu kaynakta, Kabil ile Pencab bölgesi arasındaki Süleyman dağlarının çevresini ihtiva eden coğrafi bir terim olarak kullanılmıştır (Babür, 1987, s. 138).

Afganistan olarak adlandırılan bölge Afgan kabilelerinin XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra idari üstünlük kurmaya başlaması ile siyasi bir hüviyet kazandı (Saray, 1988, s. 402). Nitekim ilk müstakil *Afgan Şahlığı*, XVII. yüzyılın ilk yarısında Ahmed Şah Durrani tarafından Kandahar merkez olmak üzere kuruldu ve sınırları zamanla batıda Nişabur ve Sebzevar'a, kuzeyde Ceyhun'a, doğuda Sind ve güneydoğuda Sütleç nehri ile güneyde Hint okyanusuna kadar uzadı (Walker, 1881, s. 14-15).

Afganistan, doğu ile batıyı, güney ile kuzeyi birbirine bağladığı ve tarihi yolların kesişme noktasında yer aldığı için¹ tarih boyunca stratejik önemini korudu. Bu nedenle tarihî süreçte değişik

¹ Afganistan coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Hekim Nahiz, *Afganistan Coğrafya Ansiklopedisi*, Haz. Ali Ergün Çınar - Seyed Ali Moujani, Ankara 2015.

orduların istila ve işgallerine maruz kaldı. Özellikle de çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu kuzeyli toplulukların saldırılarına uğradı (Erman, 2013, s. 491-492).

Afganistan toprakları ilk defa M.Ö. XII. Yüzyılda Lidya ve Celtleri ortadan kaldıran Akamemiş İmparatorluğu tarafından ele geçirildi (Esmail, 2004, s. 33). Akamemişler'in yaklaşık iki yüzyıllık hâkimiyetinden sonra, Makedonyalı Büyük İskender'in (M.Ö. 336-323) Pers imparatorluğunu ortadan kaldırmasıyla Afganistan'da Helen dönemi başladı (Baynard, 1986, s. 5). Afganistan, Büyük İskender İmparatorluğu parçalandıktan sonra Selevkid Krallığı'nın bir parçası haline geldi (Baxter, 1997, s. 6). M.Ö. 187'de ise Grek asıllı Bactrian Devleti Afganistan topraklarında egemen oldu (Baynard, 1986, s. 5). M.S. 50-125 yılları arasında Sakalar, akabinde M.S. 125-480'lerde Kuşanlar bölgede hüküm sürdü (Yazıcı 2011, s. 8). M.S. 480'lerde Akhunlar Afganistan'a geldi ve yüzyıl kadar hüküm sürecek bir Türk devleti kurdular.² Hz. Osman'ın halifeliği zamanında Herat ve Belh şehirlerinin İslam orduları tarafından fethedilmesi ile Afganistan, İslamiyet'le tanıştı. Bu fetihlerle İslam dini bölgede yayılma fırsatı buldu (Kitapçı, 2004, s. 16; Noorulhak, 2005, s. 25). *Horasan* olarak anılmaya başlanan bölge İslam medeniyetinin önemli merkezlerinden biri haline geldi ve ziraat, sanat, mimari, ticaret, tıp, felsefe, kimya, cebir, coğrafya, tarih ve edebiyat gibi alanlarda hızlı bir ilerleme gösterdi (Esmail, 2004, s. 35).

İslamiyet'in süratle yayılmasıyla birlikte birçok hanedan bu bölgede hüküm sürdü. Tahiriler ve Saffariler'in hâkimiyetinden sonra 909-910 yıllarından itibaren Afganistan topraklarına Samaniler egemen oldu (Noorulhak, 2005, s. 78). X. yüzyılın sonlarına doğru zayıflayan Samani Devleti, bölgeyi Gaznelilere

² Akhunlar'ın bakiyesi olan Halaçlar /Kalaçlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Yazıcı, "Gılcayların Menşei", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. IV, S. 1, Elazığ 2006, s. 31-39; Recep Albayrak, *Afganistan Türkleri*, Ankara 2004, s. 48-52.

bırakmak zorunda kaldı (Durak, 2002, s. 37-40). Afganistan'da özellikle Gazneli Mahmud (998-1030) zamanında Türklerin hâkimiyeti ve nüfuzu iyice arttı.³ Gaznelilerin Afganistan'daki egemenliği 1040 Dandanakan Savaşı'nda Selçuklu kuvvetlerine yenilene kadar devam etti (Balık, 20005, s. 102). Bu savaşın akabinde Afganistan topraklarında başlayan, Selçuklu hâkimiyeti Sultan Sencer'in ölümüne kadar sürdü (Saray, 1988, s. 29).

Bölge, Büyük Selçuklu Devleti'ni müteakiben önce Gurlular'ın sonra da Harezmşahlar'ın kontrolüne geçti. Afganistan, Harezmşahlar döneminde en parlak devirlerinden birini yaşadı. Fakat Moğol istilası ile bu istikrarlı süreç sona erdi ve bölge 1220'lerden başlayarak yaklaşık 150 yıl kadar sürecek olan Moğol hâkimiyetine girdi. Fakat daha sonra güçlü bir devlet kuran Emir Timur'un, Moğolları Türkistan'dan çıkarması ile Afganistan, tekrar Türklerin yönetimine geçti (Aka, 2000, s. 1-33).

1404'de Emir Timur'un vefatından sonra torunlarından Babür Şah (1483-1530) Afganistan'da yeni bir devlet kurmayı başardı (Köprülü, 2006, s. 334). Babürlüler'in zamanla devletin idare merkezini Afganistan'dan Hindistan'a kaydırmaları, yönetim zafiyetine yol açtı. Ülke toprakları üzerinde egemenlik, Babürlüler ile İranlılar arasında sürekli el değiştiriyordu. Bu tarihlerde, kısa sürede Safevi kuvvetlerini toparlayan Nadir Şah Afşar, önce Afgan topraklarını, ardından da İran mıntikasının bir kısmını ele geçiren Rusları ve Osmanlıları, bölgeden çıkarmayı başardı (Yazıcı, 2010b, s. 332).

Nadir Şah Afşar 1736'da kendisini İran şahı ilan ettirdikten sonra, 1738'de Kandahar'ı fethederek ülkesinin sınırlarını Safeviler döneminde olduğu gibi Hindistan'a kadar genişletti (Erman, 2013, s. 491-492). Nadir Şah Afşar kendisine karşı isyan edenlerle mücadelede kararlıydı. Bundan rahatsız olanlar 20 Haziran 1747

³ Gazneli Devleti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara 2006.

gecesi yaklaşık 70 han ve beyin öncülüğünde Nadir Şah Afşar'ı öldürmek için çadırına doğru harekete geçti. Ancak kapısı önüne gelindiğinde sadece Salih Han ile Muhammed Han Kaçar, içeriye girme cesaretini gösterdi ve Nadir Şah Afşar öldürüldü (Yazıcı, 2011, s. 25).

Ahmed Han durumu öğrenir öğrenmez, çadıra geldi fakat Nadir Şah Afşar'ın cansız bedeniyle karşılaştı. Ahmed Han, Nadir Şah Afşar'ın parmağındaki mührü, Kûh-ı Nur ve Derya-ı Nur isimli muhteşem elmasları ve bulabildiği diğer hazineleri toplayarak Koçan tepesine çekildi. Afganlar için Nadir Şah Afşar'ın öldürülmesiyle İran ordusunda bulunmalarını gerektiren sebep ortadan kalkmıştı. Bu nedenle 4 bin Gılçay, 12 bin Abdali ve Özbek'ten oluşan kuvvetler Muhammed Han Alizay komutasında Meşhed yoluyla Kandahar tarafına yürüdü. Eylül 1747'de Nadirabad yakınlarındaki Şir-i Sorh (Kızıl Aslan) türbesine ulaştılar ve yeni bir lider seçmek için *Cirke* (kurultay) yapılmasına karar verdiler (Ferrier, 1858, s. 68). Hararetli tartışmalarla geçen 8 günün sonunda Ahmed Han, Derviş Pir Sabir Şah tarafından Afgan kabilelerinin liderliğine aday gösterildi. Derviş Pir Sabir Şah'ın teklifini, diğer Afgan ileri gelenleri de destekliyordu (Kocaoğlu, 1929, s. 2).

Nihayetinde, lider seçilen Ahmed Han için sade bir tören düzenlendi. Törende Pir Sabir Şah "*Şimdi sen Padişah Dürr-i Dürrân'sın (İnciler incisi olan Şah)*" dedi ve tahta oturtup, başına saç saçı. Ahmed Han "*Ahmed Şah Dürranî*" adıyla "*Şah*" ilan edildi (Bayur, 1987, s. 100).

Şah seçimi tamamlandıktan sonra Ahmet Şah Dürranî Ekim 1747'de hiç bir çatışma olmaksızın Kandahar'a girdi ve adına ilk hutbeyi okuttu. Böylelikle yeni devletin temelleri atılmış oldu. Tahta oturma, taç giyme, kılıç kuşanma, sikke bastırma, hutbe okutma gibi geleneksel merasimlerin ardından devlet işlerinin yürütülmesi için bürokratik atamalar yapıldı (Yazıcı, 2010b, s. 338).

Henüz çok genç yaşta olmasına rağmen karizmatik liderliği sayesinde çok geçmeden Afganistan'da birliği sağlamayı başaran Ahmed Şah Dürranî özellikle kabilelerin önde gelenlerine devlet yönetiminde yer verdi ve onların desteğini aldı. Sonrasında Kabil, Celalabad ve Peşaver'i ele geçirerek Hindistan kapılarına dayandı. Hindistan'a ardı ardına 8 sefere yaptı ve Gazneli Mahmud'dan sonra bu ülkeye en çok sefer yapan hükümdar unvanını aldı. Ahmed Şah Dürranî, 1772 yılında 50 yaşında vefat ettiğinde "*Afgan Şahlığı*" toprakları batıda Horasan'dan, doğuda Dekken yaylasına, kuzeyde Ceyhun (Amu Derya) nehrinden, güneyde Hint okyanusuna kadar uzanmaktaydı (Yazıcı, 2011, s. 26).

Babasının ölümünden sonra tahta çıkan Timur Şah zamanında ülkenin temelleri büyük sarsıntı geçirdi (Cevat, 1934, s. 21). Timur Şah'ın 19 Mayıs 1793'de bir veliaht adayı belirtmeden vefat etmesi, Afganistan tarihinde yeni bir sürecin başlangıcı oldu (Tate, 1911, s. 92). Yaklaşık 40 yıl, Timur Şah'ın oğulları arasında taht kavgaları ile geçti; Sadozay Hanedanlığı yıkıldı ve Barakzay Hanedanlığı iktidarı ele geçirdi (Walker, 1881, s. 17).

BİRİNCİ BÖLÜM

DOST MUHAMMED HAN'IN MODERLEŞME ÇABALARI (1834-1863)

Afganistan siyasi tarihi Durrani kabileleri, Sadozay prensleri ve Muhammedzay aşiretleri arasındaki sert iktidar savaşları nedeniyle XIX. yüzyılın ilk çeyreği boyunca kabileler arası mücadelelerle geçmişti (Gregorian, 1969, s. 73). Popalzay kabileleri Sadozay kabilelerini, Barakzaylar'da Muhammedzay kabilelerini destekliyordu (Yazıcı, 2011, s. 32-33). Daha küçük çaptaki kabileler arasında da kan davaları vardı ve bu bitmek bilmeyen çatışmalar, devlet otoritesini sarsmaktaydı (Gregorian, 1969, s. 73).

Başlangıçta Sadozay kralları, Şah Mahmud ve Şah Şüca başarılı bir direnç göstermişse de Payanda Han ve Fateh Han'ın akrabaları Şah Şüca'yı 1813'te Hindistan'a sürgüne göndermişti. Şah Mahmud da 1818'de Herat'a nefyedilmişti. Şah Mahmud Herat'da Sadozay Prensligini kurdu. Afganistan'ın geri kalanı ise Barakzay kabilelerinin nüfzu altına girmeye başladı (Gregorian, 1969, s. 74).

Özellikle 1818-1834 yılları arasında vuku bulan kanlı mücadeleler Afgan Emirliği'ni zayıflattı ve Beluçistan, Peşaver,

Mulatan ve Keşmir gibi önemli şehirlerin kaybedilmesine⁴ yol açtı (Gregorian, 1969, s. 74).

1. Dost Muhammed Han'ın Tahta Çıkışı

Mahmud Şah'ın ölümünden sonra Kabil'de Timur Şah'ın oğlu Eyyüp Mirza'yı tahta çıkaran Barakzay liderlerinden Muhammed Azim Han, iktidarı ele geçirerek kardeşi Kühendil Han'ı Kandahar'a yönetici olarak tayin ettirdi. Böylelikle Şah Şüca'nın faaliyetlerini kontrol altına almış oldu. 1823 yılında Muhammed Azim Han'ın vefat etmesi ile Kabil'in idaresi kardeşi Dost Muhammed Han'a geçti (Feyz Muhammed, 1912-1914, s. 137; Cevat, 1934, s. 23; Kahraman, 1994, s. 510).

Dost Muhammed Han Peşaver valiliğine kardeşi Sultan Muhammed'i atayarak, Herat üzerine harekete geçti. Herat'ı ele geçirdikten kısa bir süre sonra Kandahar'ı fethetti. Şah Şüca'nın egemenliğine son vererek Hindistan'a sürgüne gönderdi (Sykes, 1940, s. 394). Ardından Kabil'e döndü ve Bala Hisar'da İdgah camiinde Kabil'in meşhur vaizi Mir Ahmed'in oğlu Mir Hacı'nın elinden taç giyerek tahta çıktı (Lal, 1846, s. 169; Sykes, 1940, s. 394; Yazıcı, 2011, s. 34). "*Serdarların Başı*" ve "*Emir-ul Mümünin*" veya "*İslamın Kumandanı*" unvanlarını aldı (Lal, 1846, s. 169).

Dost Muhammed Han'ın egemenlik alanı Kabil, Gazne, Celalabad ve Charikar'i gibi bölgelerle sınırlıydı. Dost Muhammed Han Afganistan'ın tamamına egemen olmak istiyordu. Buhara Emirliğine vergi veren Kuzey Afganistan'daki Özbek kabile reisleri bağımsız hareket ediyordu. Ayrıca Sih kabileleri ve en büyük rakipleri olan Sadozayların bitmek bilmeyen saldırıları altında işi çok zordu. Dost Muhammed Han acilen bir Afgan birliği kurulmasını istiyordu (Saikal, 2004, s. 31). Bu sebeple Barakzay

⁴ Bu kayıplar neticesinde Afgan Şahlığı'nın egemenlik alanı küçülmüştü. Ayrıca Hint okyanusu ile olan bağlantısı kesilerek karalarla çevrili bir devlet haline gelmişti.

kabilelerinden oluşan politik bir birlik oluşturdu (Gregorian, 1969, s. 74). Son derece akıllı bir politika izleyerek 1834'de Sadozay hanedanlığına son verdi ve tahta çıkması ile Afganistan'da Barakzay hanedanlığı dönemini başlattı (Saray, 1988, s. 406; Yazıcı, 2011, s. 38).

2. Dost Muhammed Han'ın Kişiliği ve Ailesi

Payende Han ile hanımı Sarfraz Han'ın oğlu olan Dost Muhammed Han, Payende Han'ın yirminci çocuğu olarak 23 Aralık 1792'de dünyaya geldi (Lal, 1846, s. 23). Dost Muhammed Han kızılbaş olan annesi ve Sadozay Emirlerinden Mahmud Şah'ın veziri olan abisi Fetih Han'ın yanında yetişmişti (Kahraman, 1994, s. 510). Hakkında çok az kaynak bulunan Dost Muhammed Han'ın 1846'da biyografisini yazarak İngiltere Kraliçesi Victoria'ya sunan Mohan Lal Dost Muhammed'in azimli, heyecanlı, zeki, adaletli, dindar bir kişi olduğunu yazar. Güneş doğmadan kalktığını, her sabah Kur'an-ı Kerim okuduğunu, Muhammed Akhund Zadah'dan tarih ve şiir dersleri aldığını, saat 1'e kadar devlet işleri ile uğraştığını, öğle yemeğinden sonra saat 4'e kadar uyuduğunu belirtir. Yazar ayrıca Dost Muhammed'in güneş battıktan sonra akşam yemeğini devlet adamları ve arkadaşları ile yediğini, damızlık atlarına baktığını, genellikle ata bindiğini, eti ve yumurtayı çok sevdiğini, yemeği aceleci bir şekilde yediğini ve öğleden sonra uyumayı ihmal etmediğini aktarır (Lal, 1846, s. 217-238).

Dost Muhammed Han, 1793-1834 yılları arasındaki iktidar mücadeleleri sebebiyle yok olan toprak bütünlüğünü ve siyasi birliği sağlamak için zengin tüccarların, kabile reislerinin (özellikle Gilcay, Tori, Bangash kabileleri) ve önemli dini liderlerin ailelerinden kadınlarla evlilikler yaparak egemenlik sahasını genişletmişti. Böylelikle düzenli bir askeri gücü olmayan Emirliğinde, evlilik kurumu sayesinde Afgan kabilelerin askeri gücü ile dini liderlerin desteğini arkasına almayı başarmıştı (Lal, 1846, s. 223-24).

3. Otoritesini Güçlendirme Çabaları

Dost Muhammed Han Emirliğindeki istikrarı ve iç huzuru tesis etmek için sert tedbirler aldı. Bozgunculuk yapan grupları bertaraf ederek ticareti yeniden canlandırdı. Dost Muhammed Han bu icraatları yaparken, vaat ettiği gibi halka son derece iyi davrandı ve ülkede genel af ilan etti. Serbest kalanlara devlete bağlanmalarını ve hizmet etmelerini telkin etti (Gregorian, 1969, s. 77).

Ayrıca Dost Muhammed Han, aşamalı olarak Kohistan bölgesinin bazı isyancı kabile reislerini ve Charikarluların bir kaçını idam ettirdi. İsyancıların bazılarını ikna yolu ile bazılarını da pusuya düşürerek alt etti. Şii ve Sünni farklılıklarını akıllıca kullandı. Nitekim ülkesinin iki Şia grubu olan Hazarajat Hazaraları ile Kabil'in Kızılbaş topluluklarına, politik ve ekonomik açıdan birleşmelerine engel olmak için böl, parçala, yönet politikası uyguladı (Lal, 1846, s. 237). Öte yandan kızılbaş-sünni mücadelelerini yatıştırmak için insiyatif alması, Dost Muhammed Han'a halk nezdinde büyük itibar kazandırdı. Aslında Dost Muhammed Han, meseleye politik-dini karakter kazandırarak Şii Hazaralar'a karşı, Sünni Müslümanların düşmanlıklarını artırarak Hazarajat'ın fethine zemin hazırlıyordu (Gregorian, 1969, s. 77).

Dost Muhammed Han, bir yandan da gayrimüslim Sih gücüne karşı, Afgan toplumunun dindar kesimlerini kullanıyordu. Afgan sınırındaki yarı bağımlı kabilelerden orduya askeri destek sağlamak için ve Müslümanlardan finansal katkı alabilmek için kendisini "*Emir-ul Muminin*" ilan etti (Sykes, 1940, s. 397; Yazıcı, 2010, s. 14). Bundan başka Dost Muhammed Han gayrimüslim Sihlere karşı cihat ilan etti. Cihat bayrağı altında binlerce insan toplandı. Dost Muhammed Han arkasına aldığı bu güç ile Kabil vilayetindeki otoritesini bir kat daha artırdı ve bazı bölgeleri egemenliğine katarak yerel kabileleri kendi safına çekmeyi başardı (Gregorian, 1969, s. 78).

Ayrıca Dost Muhammed Han, adına bakır, gümüş ve altın paralar bastırıldığı gibi (Kocaoğlu, 1929, s. 6) tüm hükümet işlerinde ve ticari alanlarda “Kabuli Kham Rupee” ile işlem görülmesini sağladı (Gregorian, 1969, s. 74-75).

4. Askeri Alandaki Modernleşme Çabaları

Dost Muhammed Han askeri teknoloji hakkında Avrupalı uzmanlardan yardım alan ilk Afgan emiriydi (Gregorian, 1969, s. 75). Afgan Emir'i⁵ Avrupalıların gelişen ordu tekniği ve teknolojisi ile yakından ilgileniyordu. Dost Muhammed Han Avrupa'daki gelişmeler hakkında bilgi almak için birçok kez Alexander Burnes⁶ ile fikir alışverişinde bulunmuştu (Ferrier, 1858, s. 190; Bellew, 1880, s. 39; Walker, 1881, s. 25). Dost Muhammed Han ayrıca, Avrupa makineleri ve diğer teknik yeniliklere büyük ilgi gösterirdi. Dost Muhammed komşularının saldırılarını kontrol etmek ve mevcut pozisyonunu korumak için, Avrupa tarzında modern bir ordu kurmasının zaruri olduğunun farkındaydı. Bunun için birçok yabancı eğitmen ve uzmanı görevlendirdi (Gregorian, 1969, s. 75).

⁵ Dost Muhammed Han 1842'de ikinci kez tahta çıktığında Kabil Vaizi Mir Masum, “Şah” unvanı yerine “Emirü'l Müminin” unvanı ile adına hutbe okumuştur. Bu tarihten itibaren Dost Muhammed Han ve halefleri “Emir” unvanı ile anılmaya başladılar. Bk. Orhan Yazıcı, “Emir Abdurrahman Han'ın Afganistan'da Merkezi Otoriteyi Tesisi Etme Çabaları”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S. 1, Elazığ 2010, s. 98; Abdülvehhab Tarzi, “Efganistan”, *İ.A.*, C. 4, İstanbul 1997, s. 164; Longworth Dames, “Dost Muhammed”, *İ.A.*, C. 3, İstanbul 1997, s. 45.

⁶ Alexander Burnes İngiltere'nin *Etat Tampon* (tampon bölge) olarak gördüğü Afganistan ile yakın ilişkiler kurmasında önemli rol oynamıştı. Afgan Emir'inin İngilizler ile iyi ilişkiler kurması için çalışıyordu. Bir yandan da Dost Muhammed Han'ın Ruslarla her hangi bir anlaşma yapılmasına mani olmak için gayret göstermiş ve İngiltere menfaatleri doğrultusunda çalışmalar yürütmüştü. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Cevat, *a.g.e.*, s. 25; J. H. Stocqueler, *Memorials of Affghanistan*, Calcutta 1843, s. 172; Crig Baxter, “Historical: Setting”, Ed. P. R. Blood, [Elektronik Sürüm], *Afganistan, A Country Study*, Washington 1997, s. 5-31.

Dost Muhammed Han'ın, görevlendirdiği kişiler Amerikalı, İranlı, Hintli ve Fransız maceraperestlerdi. Bunların en ünlüsü Josiah Harlan'dı.⁷ Harlan, Pensilvanya'daki Newlin Township'dan Afganistan'ı ziyaret etmek için gelip yerleşen ilk Amerikalıydı (Gregorian, 1969, s. 75). Harlan önceleri Runjit Sih'e hizmet etmiş sonrada Bengal topçu birliğinde askere yazılmıştı. Sih yöneticilerinin hizmetinde çalışırken ücretini alamamış ve Dost Muhammed Han'ın teklifiyle Afgan ordusuna Avrupa tarzında talimler yaptırmaya başlamıştı. Başarılarından dolayı başkumandan pozisyonuna kadar terfi etmişti (Gregorian, 1969, s. 75). Dost Muhammed Han'ın görevlendirdiği kişilerden biri de İngiliz subayı olan Lietenant Campbell'di (Stocqueler, 1843, s. 2).

Campbell, bir savaş esnasında yaralandıktan sonra, Şah Şüca'nın askeri danışmanı ve topçuların eğitmeni olarak hizmet etmeye başlamış daha sonra ise Dost Muhammed Han'ın hizmetine girmişti (Gregorian, 1969, s. 75). Bu sırada müslüman olan Campbell, Şir Muhammed Han ismini almış ve Belh'deki Afgan güçlerinin başkumandanı olarak tayin edilmişti (Gregorian, 1969, s. 75). Benzer şekilde Kervel adında bir İngiliz asker de, savaş esnasında yaralanarak Afgan kuvvetlerince esir alınmış ve 1841'de Kabil'de hapse atılmıştı. Daha sonra din değiştirerek Müslüman olmuş ve Dost Muhammed Han'ın hizmetine girmişti (Ferrier, 1858, s. 316).

Dost Muhammed Han'ın görev verdiği Avrupalılar arasında Argoo, Frenchman ve Colonel Leslie de vardı (Gregorian, 1969, s. 75). Dost Muhammed Han, şans arayan Avrupalıların önünü açarken İngilizler tarafından eğitilmiş olan İranlı ve Hintli uzmanları da, ordunun modernleşmesi için kullandı (Lal, 1846, s. 240; Gregorian, 1969, s. 76).

⁷ Afganistan'a yerleşen ilk Amerikalı olarak bilinen Josiah Harlan, Afganistan kaldığı dönemleri kaleme aldığı hatıratı yayınlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Josiah Harlan, *A Memoir of India and Avghanistaun*, Philadelphia, 1842, s. 1-117.

Dost Muhammed Han'ın hizmetindeki Avrupalı olmayanlar arasında Abdul Samad Han Hindi ve Saleh Muhammed en önemli iki isimdi. Aslen İranlı olan Abdul Samad, şöhret düşkünü ve maceraperest bir kişiliğe sahipti. Abdul Samad Afgan topçu birliklerini yeniden düzenlemek için yaptığı başarılı hizmetler ile ünlenmişti. Bundan dolayı generallik payesi ile mükafaatlandırılmıştı. Daha önceleri Hindistan ordusunda bir kaptana eş değer "*subadar*" rütbesinde olan Saleh Muhammed ise Hindistan ordusundan ayrılarak Dost Muhammed Han'ın ordusuna katılmıştı. Saleh Muhammed de ordunun eğitimliği görevine getirilecekti (Gregorian, 1969, s. 76).

Dost Muhammed Han'ın ordunun modernleşmesi için hizmetine aldığı kişilere verdiği görevler son derece mühim ama edilen başarılar sınırlıydı. Zira yabancı uzmanlar, kültür ve dil sorunu yaşamıştı. Genellikle hain olma şüphesi ile hor görülmüşlerdi (Gregorian, 1969, s. 76). Yine de Abdul Samad, Mr. Campbell ve Dr. Harlan'ın çalışmaları kısmi bir başarı sağlayabilmişti (Lal, 1846, s. 240).

Nitekim Avrupa tarzı üniformalar hazırlatılarak modern askeri birliklere giydirilmiş, modern ordu içerisinde yaklaşık 12.000 kişilik bir süvari birliği oluşturulmuştu. Bu süvari birliği, "*Khud Aspah*" kendi atı olanlar ve "*Amlah Sarkari*" hükümetin atlarını kullananlar olmak üzere 2 tugaya bölündü (Gregorian, 1969, s. 76). Süvarilerin yıllık maaşları 12 tuman veya 120 Kabul Kham Rupı olarak belirlendi. Süvari askerlerin ailelerinin yiyecek ve giyecekleri de bunun içindeydi (Lal, 1846, s. 241-42).

Bu arada İngiltere'den misket tüfekleri getirtilerek ordunun silah gücü artırıldı. Dost Muhammed Han'ın askeri gücü şüphesiz diğer Afgan emirliklerinkinden daha üstündü. Özellikle en büyük rakip olarak görülen Sadozayların askeri gücüne karşı, Dost Muhammed Han'ın ordusu, iyi silahlarla donatılmış ve Avrupa tarzında düzenli talim yapan birliklerden teşekkül etmişti. Dost Muhammed Han, bir

yandan da Kabil’de Avrupa tarzında topçu birlikleri oluşturmuştu (Lal, 1846, s. 239; Gregorian, 1969, s. 76).

Dost Muhammed Han’ın 1838-1842 Birinci İngiliz-Afgan savaşı⁸ neticesinde tahtan uzaklaştırılması ile askeri alandaki modernleşme çabaları sekteye uğradı (Yazıcı, 2002, s. 51-82; Yazıcı, 2011, s. 45; Stocqueler, 1843, s. 93; Forbes, 1892, s. 17; Baynard, 1986, s. 24). Dost Muhammed Han’ın ikinci saltanatı (1842-1863) sırasında ise modernleşme planı askeri reformlarla sınırlı kaldı: Askeri disipline oldukça önem verildi. Bazı modern silahlar getirildi, Avrupa tarzı talim yaptırıldı ve askeri terminoloji İngilizceden uyarlandı. Örneğin; “*komidan*” *commondant*, “*mejir*” *mojor*, “*kornel*” *colonel* kelimelerinden uyarlandı. Bu arada Dost Muhammed Han, 1857’ de Maj. H. B. Lumsden tarafından idare edilen İngiliz askeri misyonunun yardımını kabul etti (Gregorian, 1969, s. 84). Lumsden, Afgan ordusunda bazı başarılar elde etti. Fakat düzenli/eğitilmiş birliklerin sayısı sınırlı kaldı: Düzenli piyadeler 800 kişiden oluşan 16 alaydan, Düzenli süvari birlikleri ise sadece 300 kişiden oluşan 3 alaydan ibaretti. Topçu sınıfı 80 topa ve çok az ağır silahlara sahipti (Gregorian, 1969, s. 84).

Dost Muhammed Han askeri birlikler için düzenli bir maaş sistemi kurmaya çalıştı. Yeni sistemde yıllık olarak maaşa bağlanan askerlere tahıl, ot, koyun, battaniye ve tereyağı iâşe olarak verilecekti. At kullanan bir süvarinin yıllık ücreti 120, Piyadelerinki ise 84 rupi idi. Teorik olarak böyle olmasına rağmen, pratikte askerlerin çoğunluğuna yıllık sadece 8 pound ödenebildi (Gregorian, 1969, s. 77). Yani Dost Muhammed Han’ın modernleşmiş ve yeniden tasarlanmış ordusu için vaat ettiği maaşlar düzenli olarak ödenememişti (Lal, 1846, s. 241).

⁸ Birinci İngiliz Afgan savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Archibald Forbes, *The Afghan Wars 1839-42 and 1878-80*, London, 1892; Frederick H. Fisher, *Afganistan and the Central Asian Question*, London 1878.

Askeri alandaki modernleşme çabaları, Kabil ve Belh bölgeleriyle sınırlı kaldı. Kabile güçlerinden oluşan Afgan ordusunun silahları etkisizdi. Dost Muhammed Han'ın ekonomik kaynaklarının son derece kısıtlı olması istediklerini yapabilmesinin önünde en büyük engeldi. Ayrıca ordu maaşlarındaki dağılım, rütbe ve meziyetlerden ziyade, ordu içerisindeki etki ve atama hakkına dayanıyordu (Gregorian, 1969, s. 77).

Subay birliklerinin eğitimsiz olması büyük bir dezavantajdı. Meziyetli kabul edilmesine rağmen ordu, etnik veya büyük çaplı kabilelerin üstesinden gelememişti. Kabile reislerinin güçleri ve Durani soylularının generalleri ordudaki yerini korudu. Düzenli orduya ilaveten Dost Muhammed Han, yedek er veya "jezaikhis" (tüfekli) denilen bir birlik de oluşturdu. Bu yedek erlerin bazıları devlet tarafından silahlandırıldı. Dost Muhammed Han'a yardımcı "deftaris" adlı askeri yardımcıları da görevlendirildi.

Genel olarak Afgan silahlı güçleri feodal/kabile karakteristik özelliğini sürdürdü. Kabil, Kandahar ve Herat'ta toplanan ordunun dağılımı ve sayıları şöyleydi: Kabil'de, 15,000 Afgan süvari, 6,000 Parsivan, 6,000 Afgan dağlı süvari, 4,000 Parsivan, Hazara ve Özbek süvarilerinden oluşan toplam 31,000 kişilik asker toplanırdı. Kandahar'da, 12,000 Afgan süvari, 3,000 Afgan piyade, 3,000 Beluc piyade toplam 18,000 kişilik asker toplanırdı. Herat'ta ise, 8,000 Afgan süvari, 4,000 Hazara süvari, 10,000 Parsivan piyade toplam 22,000 kişilik asker toplanırdı. Afganistan'da Barakzay hanedanlığının egemenliği altına girdikten sonra, Afgan Emirliği ordusu, savaş durumunda 62.000 piyade, 75.000 süvariden oluşmaktaydı (Ferrier, 1858, s. 316-317).

5. İktisadi Alandaki Modernleşme Çabaları

Dost Muhammed Han emirliğin gelirlerini artırmak için bir dizi çalışma yürüttü. İhracat ve ithalat malları taşımacılığında yeni vergiler almayı düşündü. Özellikle gümrük sitemini yeniden

düzenlemeye çalıştı: Hindistan-Kabil-Merkez Asya transit ticaret trafiğinden gelen geliri garanti altına almaya uğraştı. Öte yandan vergi vermeyi reddeden yerel kabilelere güç kullanıldı (Gregorian, 1969, s. 79; Saikal, 2004, s. 32).

Turi, Jaji, Süleyan Kel, Safi ve Hazara kabilelerine vergileri ödemeleri için baskı yapıldı. Vergileri ödemek istemeyen Süleyman Kel'in güçleri yenilgiye uğratıldı ve her 40 adam için 1 deve haraç istendi (Saikal, 2004, s. 31).

Dost Muhammed Han, vergi muafiyeti olan Dürrani kabilelerinin eski ve geçerli olan ayrıcalıklarına karşı bir tutum sergilemedi. Fakat akılcı bir politika ile onların komşularına vergileri ödeterek, Dürraniler üzerindeki otoritesini dolaylı yollardan sağlamlaştırmaya başladı. Dost Muhammed Han, dolaylı vergilendirme oyunlarını kullanarak Dürrani reislerini doğrudan vergiye bağlamak istiyordu (Gregorian, 1969, s. 79).

Dost Muhammed Han, vergilerin toplanması hususunda yaşanan yolsuzluklar ve usulsüzlükleri ortadan kaldırarak, vergilendirmede standart bir sistem kurma fikrindeydi. Bunun için, mahsulün 4/1'nin vergi olarak alınması kararlaştırıldı. Böylece karışık vergi usulü terk edilerek standart bir vergilendirmeye gidildi (Gregorian, 1969, s. 79). Dost Muhammed Han, bunları planlamasına rağmen, önemli Afgan kabileleri vergi muafiyetinden yararlanmaya devam etti. Hatta Kabil'in bazı yakın bölgelerinde hala takas ekonomisi yaygındı (Gregorian, 1969, s. 79).

Tablo 1: Dost Muhammed Han'ın Egemenliği Altındaki Bölgelerden Toplanan Vergiler:

Yer İsimleri	Kabul Kham Rupi Bazında
Kabil	212.000
Gazne	80.000
Bamyan	55.000
Kâfiristan	4.500
Charikar	10.000
Istalif	6.000
Sarae Khojah	4.000
Arghande	16.000
Celalabad	7.000
Basaval ya da Hazarah nau	2.500
Gandamak	2.500
Lahogard	6.000
Sardari	6.000
Goshi Kandahar	2.000
Chiraghi	2.000
Toplam	415.500

Kaynak: Lal, 1846, s. 236.

Tarım arazileri ile gümrüklerde kişi başı alınan vergilerin şehir merkezlerinde toplanmasından oluşan bu gelirlerin dışında, her bir koyundan 40 kuruş vergi alınmaya başlandı. Ayrıca fırıncılardan hem damga hem de dükkân vergisi alınıyordu. Deri ceket üreticileri, kalpakçılar ve debbağlardan yaklaşık 3 kuruş (1 rupi) vergi alınıyordu. Derinin kalitesine göre bu rakam 2 veya 3 rupiye çıkıyordu. Emirliğin topraklarından gelen gelirler kişi başı 6 sentten daha fazla değildi. Kabile çiftliklerinden gelen vergiler ise kişi başı 20 senti geçmiyordu. Yıllık geliri yaklaşık 1,4 - 2,4 milyon Kabuli Kham Rupi (160,000-220,000 pound) olan Dost Muhammed Han,

emirliğinin geleneksel kabile yapısını değiştirmek yerine, iktidarına karşı olası bir isyandan çekindiği için halkı yanına çekmeye çalışmıştı. Buna karşın gelirlerini artırmak için bilhassa Hintli tüccar sınıfına büyük vergiler yüklemekle yetinmişti (Lal, 1846, s. 236).

Dost Muhammed Han bunların yanısıra Hintli tüccarlardan 300,000 rupi toplatmıştı. Hintli ve gayrimüslim tebaadan 2 yılda bir cizye vergisi alınıyordu. Dost Muhammed Han, politik olarak şüpheli mallara müsadere uyguladı. Ayrıca dükkânların her birinden önceden 5 rupi alınırken, bu rakam 10 ruپیye çıkartıldı. Acil durumlarda para toplamak için tüccarlar sıkıştırıldı. Bunlara ilaveten Tacik ve Hazara kabileleri Dost Muhammed Han'a ağır vergiler vermeye başladı (Gregorian, 1969, s. 80).

Nihayetinde Afgan Emir'i istikrar için emirler, fermanlar, kanunlar çıkarmış ve ticareti teşvik etmiş ise de kalıcı bir fayda sağlayamamıştı.

6. Sosyal Alandaki Modernleşme Çabaları

Dost Muhammed Han ülkesinde adaleti, huzuru ve istikrarı sağlamak için sosyal alanda da bir takım yenilikler yapmıştı. Dost Muhammed Han halkının dertlerini dinleyen bir emirdi. Bazen evinin önünde toplanan kalabalık "baba" diye bağırırdı. Emir, nadiren de olsa onlardan ne istediklerini sorardı (Lal, 1846, s. 237). Afgan Emir'inin ülkesinde adalet, kadı ve mollaların yönettiği şeriat mahkemelerine bırakılmıştı. Kuran-ı Kerim ve fıkıh ile adalet tesis edilmeye çalışılırdı. Davaların hükmünde standart bir cezalandırma yoktu. Benzer vakalarda kişilerin statülerine göre verilen farklı kararları ortadan kaldırmak ve sistemi ıslah etme çalışmaları başarısız olmuştu (Gregorian, 1969, s. 79).

Dost Muhammed Han bundan başka, sosyal hayata çeki düzen vermek için bir takım yeni düzenlemeler yaptı. Kabil'de sarhoş edici ilaç üretimini, içki kullanımını, şarap üretimini ve satışını men etti (Lal, 1846, s. 237; Ferrier, 1858, s. 196). Kadınların dans etmelerini ve

içki içmelerini yasakladı. Fakat küçük çocukların oynaması veya oynatılması yasal kabul edildi (Lal, 1846, s. 237). Dost Muhammed Han, ahlaksız partilere engel olmaya da çalıştı. Mesela, bazı kadınlar ile Nayab Abdul Samed'in uşağı olan Husain'in içkili dans partisi yaptığı bilgisi üzerine Dost Muhammed Han, bahsi geçen eve adamlarını gönderip, oradaki insanlar derdest ettirdi. Bunları Hz. Peygamberin kanunları ve tebliğine göre cezalandırdı: Ev sahibinin sakalı ile kadınların saçları tıraşlandı ve mum alevinde yakıldı (Lal, 1846, s. 238). Emir ayrıca kötü karakterli kadınlardan evlenmeleri ya da Kabil'i terk etmelerini istedi (Gregorian, 1969, s. 79).

Dost Muhammed Han yolsuzluk ve rüşveti kaldırmak için çabaladı. Bundan rahatsız olanlar Afgan Emir'ini fırına atıp yakmakla tehdit etti. Dost Muhammed Han tehditlerden korkmayarak, kararlılıkla reformlarını uygulamaya çalıştı (Gregorian, 1969, s. 79).

İmar faaliyetleri de ihmal edilmedi. Yeni köyler ve kaleler inşa edilmeye başlandı. Fakat bu yapılar saldırılara karşı dayanıklı değildi. Köylerin çoğunluğu, kare şeklinde, mazgallı ve gözetleme delikleri olan ince ve yüksek, etrafı toprak duvarlarla çevrili idi (Ferrier, 1858, s. 314).

Bu dönemde Afganistan'da sağlık koşulları oldukça zayıftı. Ne tıp eğitimi verilen bir kurum, ne de yeterli doktor vardı. Ülkede sağlık hizmeti, komşu ülkelerden gelen veya getirilen doktorlar marifetiyle yürütülüyordu. Mollalar ve yerel hekimler, tıp bilgileri oldukça sınırlı, cahil ve bağınaz kişilerdi. Muska, üfürükleme, bitkiler, astroloji ve Kuran-ı Kerim ayetleri bütün hastalık türleri için ilaç olarak yazılırdı. Çamur ve tuz karışımı harç, yaralar için kullanılırdı. Kadercilik, kem gözlülerden korkma ve ruhlara ya da cinlere inanma son derece yaygındı. Örneğin; Hazara kabilelerinde bir doğum olduğunda, cinlerin lütufunu kazanmak için yiyecekler bir odada toplanırdı (Gregorian, 1969, s. 81).

Modern tıp ile temas Hindistan'a tedavi için gidenler veya Avrupa ve Hindistan'dan ithal edilen modern ilaçların getirilmesiyle mümkün olabilmişti. Fakat modern ilaçlar gelişi güzel kullanıldığı için trajik sonuçlar doğurmuş, ilaçların dozu ve yan etkileri göz ardı edilmişti (Lal, 1846, s. 205).

Dost Muhammed Han her biri kethudalar tarafından yönetilen ve yeniliklere karşı çıkan Afgan lonca sistemini modernize etmek için her hangi bir girişimde bulunmadı. Dost Muhammed Han, ne yeni endüstri, ne de yeni tarımsal metotlar geliştirdi. Sadece Ludiana'da Doğu Hindistan şirketinin politikası ile 1820'lerden sonra Kabil'de gelişen, Wade tarafından ülkeye gönderilen patateslerin ekilmesini teşvik etti (Gregorian, 1969, s. 82).

Dost Muhammed Han'ın reformları Kabil ve çevresiyle sınırlı kaldı. Dost Muhammed Han, istikrarlı finans kaynağı sağlamak için çok çabalamıştı. Ancak parasal prolemler nedeniyle politik ve ekonomik entegrasyonu gerçekleştiremedi (Gregorian, 1969, s. 71).

Dost Muhammed Han, 1. İngiliz- Afgan⁹ savaşının patlak vermesiyle bir kere daha zor durumda kaldı (Stocqueler, 1843, s. 2; Forbes, 1892, s. 14; Macmunn, 1929, s. 103; Cevat, 1934, s. 27-28). Emir, Sadozaylardan Şücaü'l-mülk'ü tahtından indirerek, Afganistan'da Barakzay hanedanlığı dönemini başlatmıştı. Bu arada tahtını kaybeden Şücaü'l-mülk İngilizlere sığınmıştı. İngilizler bunu menfaatleri doğrultusunda ve yaklaşan Rus tehlikesine karşı Afganistan'da kendine yakın bir hükümet olması için koz olarak kullandı. Afganistan'ın iç işlerine karışmak için bu durumu iyi bir fırsat olarak görüyorlardı. Rusların Türkistan istikametinde ilerlemesinden dolayı Dost Muhammed Han'ı Rus yanlısı olmakla suçlamışlar ve Afganistan tahtından indirmek için 1838'de ilk müdahaleyi yapmışlardı (Macmunn, 1929, s. 107).

⁹ 1. İngiliz-Afgan savaşı hakkında resmi yazışmalar için bk. Stocqueler, *a.g.e*, s. 1-149; Fisher, *a.g.e*, s. 134.

“Büyük oyun” olarak adlandırılacak olan tarihi süreç böylelikle başlamış oldu.¹⁰ İngiliz kuvvetleri süratle Kandahar, Gazne ve Kabil’i işgal etti. İngilizler Afganistan emiri olarak, Şücaü’l-mülk’ü tekrar tahta çıkarttı. 4 yıl süren İngiliz işgalinde, İngilizlerin izlediği politika Afgan toplumunun nefretini kazanmakla kalmamış, aynı zamanda bu toplumu bütün Avrupalı değerlerin reddedilmesi noktasına getirmişti. 4 yıllık mücadele sırasında yaklaşık 100.000 Afgan genci hayatını kaybetti ve ülke harap edildi. Büyük öneme sahip olan topraklar kaybedildi. İngilizlerin işgali merkezi otoriteyi zayıflatmış, aşiret reisleri ile din adamlarının nüfuzunun artmasına yol açmıştı. Bu durum ulus devlet olgusuna da büyük zararlar vermişti (Yazıcı, 2010, s. 224).

Afganistan’ın İngilizler tarafından işgaline ilk tepki din adamları cephesinden gelmişti. Ulema, hutbenin sadece tam bağımsız bir emir adına okunabileceğini ileri sürerek, Şah Şüca’nın adına hutbe okunmasını reddetti. İngiliz işgaline karşı camilerde yükselen cihat çağrıları, ülkenin her yerinde yankı buldu ve sürgündeki Dost Muhammed Han’ın oğlu Serdar Ekber Han’ın liderliğindeki direniş 1842 yılında Afganistan’daki işgalci İngiliz ordusunun tamamen yok edilmesiyle sonuçlandı. İngilizlerin savaşı kaybedip Afganistan topraklarını boşaltmalarıyla birlikte¹¹ Dost Muhammed ikinci kez tahta çıktı (Yazıcı, 2010a, s. 98).

¹⁰ İlk defa İngiliz Yüzbaşı Arthur Conolly tarafından kullanılan “Büyük Oyun” tabiri, Rusya ile İngiltere’nin Türkistan hâkimiyeti için giriştikleri rekabeti ifade etmekteydi. Büyük ölçekli bir satranç tahtası üzerinde oynanan bir oyun gibidir. Şöyle ki bu alan Batı da karla kaplı Kafkas dağlarından, doğuda Orta Asya’nın büyük çölleriyle sıradağlarına, Çin Türkistan’ına ve Tibet’e kadar uzanmaktaydı. Bk. Arthur Conolly, *Journey to the north of India: overland from England, through Russia, Persia, and Affghaunistaun*, Vol. I-II, London 1834; Peter Hopkirt, *The Great Game: The Struggle for Empre in Central Asia*, New York 1992, s. 2.

¹¹ 1. İngiliz-Afgan savaşında 16.500 İngiliz askeri telef olmuştu. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Hassan Kakar, *A Political and Diplomatic History of Afghanistan*, Boston 2006, s. 3.

Dost Muhammed Han, ikinci saltanatında, ülkesindeki İngiliz-Rus rekabetine karşı denge politikası yürüterek sakin bir yönetim sergilemeye çalıştı (Yazıcı, 2010, s. 224). Dostane ilişkiler kurmak istedi. Bu doğrultuda 1855-1857 yılları arasında İngilizler ile iki anlaşma yaptı.¹² Dost Muhammed Han, neticede İngilizlerle yürüttüğü dostane ilişkilerin meyvesini almakta gecikmedi. İngilizlerin desteğini alarak, Herat'ı tekrar merkezi otoritesi altına almak için harekete geçti. Ordusuyla 28 Temmuz 1862'de Herat'ı kuşattı. Herat'ın eşsiz güzelliklerinin tahrip edilmesini istemediği için kuşatma 8 ay sürmüştü. Uzun süren kuşatma esnasında birçok insan hayatını kaybetti. Bunlar arasında Dost Muhammed Han'ın kızı; Herat valisi Sultan Ahmet Han'ın hanımı da vardı. Nihayetinde 27 Mart 1863'te Türkmenlerin de yardımlarıyla Herat ele geçirildi ve Herat Emir'i Sultan Can hayatını kaybetti (Cevat, 1934, s. 40; Yazıcı, 2011, s. 65). Bu fethin neticesinde Peşaver dışındaki Afganistan toprakları, Dost Muhammed Han'ın hâkimiyeti altında birleşmiş oldu.

Dost Muhammed Han, Herat'ı fethettikten sonra 9 Haziran 1863'te astım hastalığından dolayı bu şehirde vefat etti (Kakar, 2006, s. 9). Kuşatma sırasında ölen kızının yanına defnedildi (Wheeler, 1895, s. 28). Yirmi bir yıl kadar süren ikinci saltanatında bağımsız bir "Afgan Emirliği" tesis etmeye çalıştı. Kadim ticaret yolları üzerinde yer almasına rağmen yok olmuş ülke ekonomisini yeniden düzeltmek için girişimlerde bulundu. Merkezi otoritesi nispeten daha sağlam bir devlet bıraktı (Yazıcı, 2011, s. 66).

¹² Tarihte bilinen "ilk Afgan-İngiliz Anlaşması" 17 Haziran 1809'da imzalanmıştı. Anlaşmanın içeriği, Fransızların Türkistan üzerinden Hindistan'a inme planlarını engellemek için karşılıklı iş birliğine dayanan ve İngiliz menfaatlerinin gözetildiği bir anlaşma mahiyetinde idi. Bu anlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, C. I, İstanbul 1942-47.

Dost Muhammed Han'ın vefatından sonra Afganistan'da yeni bir döneme girildi. Zira hanedan üyeleri arasındaki mücadele ile İngiltere ve Rusya'nın bölge üzerindeki hâkimiyet kavgası, Afganistan'ı yeniden şekillendirecek süreci başlatmıştı. Ahmed Şah Dürrani'in kurduğu "*Afgan Şahlığı*", Dost Muhammed ile "*Afgan Emirliği*"ne dönüşmüş, halefleri zamanında ise modern-ulus devlet olma vetiresi başlamıştı.

İKİNCİ BÖLÜM

EMİR ŞİR ALİ HAN'IN MODERNLEŞME ÇABALARI

(1863-1879)

1. Şir Ali Han'ın Tahta Çıkışı

İktidarı süresince Afganistan'ı başarılı bir şekilde yöneten Dost Muhammed Han'ın vefatından sonra, veliaht tayin ettiği oğlu Şir Ali Han devlet adamlarının biat etmeleriyle 1863'te Cuma günü Herat'ta tahta çıktı. Aynı gün adına hutbe okundu, sikke kestirildi ve hatem kazdırıldı (Yazıcı, 2011, s. 67). Şir Ali Han'ın "Emir" ilan edilmesiyle, Afganistan'da büyük bir taht mücadelesi¹³ de başlamış oldu (Cevat, 1934, s. 45). 1864-1869 yılları arasındaki beş yıllık süreç rakip varisler arasındaki tahta kavgalarına sahne olacaktı (Geregorian, 1969, s. 85).

Bu dönemin fitilini ilk ateşleyen, Emir Şir Ali Han'ın "Emir" ilan edilmesine karşı çıkan küçük kardeşi Serdar Muhammed İslam oldu. Hemen ardından Zurmüt valisi olan ağabeyi Serdar Muhammed Azam Han da isyan etti (Tarzi, 1997, s. 165). Emir Şir Ali Han iki kardeşinin başkaldırısını kısa sürede bastırdı. Fakat bu sefer de 1864'te Türkistan valisi olan ağabeyi Muhammed Afzal

¹³ Dost Muhammed Han'ın vefatı ettiğinde 16 hanımından 27 oğul ve 25 kız evladı vardı. Oğulları çocukluk çağlarını çoktan geçmiş ve taht için mücadeleye hazırды. Bk. Kakar, *a.g.e.*, s. 9.

Han ayaklandı (Wheeler, 1895, s. 29). Muhammed Afzal Han¹⁴ vergi vermeyi reddediyor ve Emir adına hutbe okutmuyordu. Emir Şir Ali Han, Serdar Muhammed Afzal Han'ın tahtta hak iddia etmesinden korkuyordu. Çünkü Serdar Muhammed Afzal Han, cesur, yetenekli ve Dost Muhammed'in en büyük oğlu olmasının yanı sıra eski bir İngiliz subayı olan William Campbell'in çalışmaları ile Batılı tarzda modernize edilmiş 25.000 kişiden oluşan güçlü bir orduya sahipti (Munshi, 1900, s. 5). Ayrıca Muhammed Afzal Han, 10 yılı aşkın bir süredir Türkistan gibi önemli bir sınır bölgesini yönetiyordu (Kakar, 2006, s. 10).

Emir Şir Ali Han isyanı bastırmak için Kabil'de topladığı ordusuyla harekete geçti. Haziran 1864'te Bamiyan'ın yaklaşık 100 kilometre kuzeyindeki Bajgah'da taraflar karşılaştı fakat bir sonuç çıkmadı (Macmunn, 1929, s. 163).

Bunun üzerine Emir Şir Ali Han ile Muhammed Afzal Han, Mezar-ı Şerif şehrindeki Hz. Ali'nin makam türbesinde bir araya gelerek uzlaştılar. Anlaşmaya göre Muhammed Afzal Han, Emir Şir Ali Han'ın emirliğini, Emir Şir Ali Han da Muhammed Afzal Han'ın Türkistan vilayetindeki görevine devam etmesini kabul ediyordu. Lakin Muhammed Afzal Han'ın oğlu Serdar Abdurrahman Han, babasının Dost Muhammed Han'ın en büyük oğlu olması sebebiyle tahtın meşru varisi olduğunu savunarak anlaşmaya karşı çıktı. Emir Şir Ali Han, Serdar Abdurrahman Han'ın tutumundan dolayı Muhammed Afzal Han ve oğlunu tutuklattı ve Kabil'de gözetim altına aldırdı. Serdar Abdurrahman Han, Emir Şir Ali Han'ın canına kast edeceğinden korktu ve bir yolunu bulup Buhara'ya kaçtı (Kakar, 2006, s. 11).

¹⁴ Emir Şir Ali Han'dan yaşça büyük olan Muhammed Afzal Han ile Muhammed Azam Han'ın annelerinin hanedana mensup olmayan Kurram Bangaşlarından olması hasebiyle veliaht olarak tayin edilmemelerinin en büyük sebebiydi. Aslında Dost Muhmamed Han'ın hayatta olan oğulları arasında en cesur ve en meziyet sahibi olanı Muhammed Afzal Han idi. Bk. Stephen Wheeler, *The Amir Abdur Rahman*, London 1895, s. 29.

Emir Şir Ali, bu sefer de Kandahar valisi olan kardeşi Serdar Muhammed Emin Han'ın isyanı ile karşılaştı. Serdar Muhammed Emin Han başkaldırarak Kalat-ı Gılcay'ı işgal etmişti. Bu olay üzerine Emir Şir Ali Han, ordusunu toplayarak Kandahar üzerine sefere çıktı. İki ordu 5 Haziran 1865'de Kajbaz'da karşı karşıya geldi. Yapılan meydan savaşında Serdar Muhammed Emin Han ve birçok asker öldürüldü. Harbin sonunda her iki taraftan da pek çok kişi hayatını yitirdi. Kayıp sayısının çokluğu ve oğlu Muhammed Ali Han'ın ölümü, Emir Şir Ali Han'ı derinden etkiledi. Bu hadisenin tesiri ile Emir Şir Ali Han, Kandahar'da bulunan Hırka-i Şerif türbesinde inzivaya çekildi (Yazıcı, 2011, s. 69). Bu esnada Hindistan'a sığınmış olan Serdar Muhammed Azam Han ve daha önce Buhara'ya kaçmış olan Serdar Abdurrahman Han -Afgan Türkistanı'ndaki orduyu, iyi Türkçe konuşabilmesi sayesinde kendi yanına çekerek- Kabil'e doğru harekete geçmiş ve şehri muhasara etmişlerdi (Macmunn, 1929, s. 163). Uzun kuşatmanın ardından 24 Şubat 1866'da Kabil'e girmeyi başardılar. Serdar Abdurrahman Han amcası Muhammed Azam Han ile birlikte babası Muhammed Afzal Han'ı hapisten çıkartarak 21 Mayıs 1866'da Balahisar'da Afganistan emiri olarak ilan etti (Bayur, 1987, s. 412-413).

Bu gelişmelerin haberini alan Emir Şir Ali Han, Hırka-i Şerif türbesindeki inzivadan çıkarak tekrar ordusunun başına geçti. Mayıs 1866'da Seyyidabad'da vuku bulan savaşta Emir Şir Ali Han, 8.000'den fazla askerini kaybettiyse de umutsuzluğa düşmeyerek taht mücadelesine devam etti. Fakat Ocak 1867'de Mukur'da ve Eylül 1867'de Pencşir'de Abdurrahman Han ve Muhammed Azam Han'ın kuvvetleri tarafından peş peşe bozguna uğratıldı. Yaşadığı mağlubiyetlerden sonra Herat'a çekilmiş olan Emir Şir Ali Han, Ekim 1867'de Muhammed Afzal Han'ın öldüğünü ve yerine Muhammed Azam Han'ın "*Emir*" olarak Afganistan tahtına çıktığını öğrendi ve kaybettiği tahtını geri almak için tekrar harekete

geçti. Oğlu Yakup Han'ın da yardımıyla Kandahar'ı ele geçirdi (Kakar, 2006, s. 12).

Emir Şir Ali Han bu galibiyetinin hemen ardından Kabil'e yöneldi. Emir Şir Ali Han ile Muhammed Azam Han'ın orduları Gazne şehri yakınlarında karşılaştı. Bu esnada Kabil'in ileri gelenleri, Emir Muhammed Azam Han'ın zorbalıklarından bıktıkları için, şehri Emir Şir Ali Han'ın adına teslim almışlardı. Bu gelişmeler olurken, Emir Muhammed Azam Tahran yolunda vefat etmişti. İkinci kez Afganistan'ı terk etmek zorunda kalan Serdar Abdurrahman Han ise Rus işgali altındaki Semerkant'a kaçtı.¹⁵ Emir Şir Ali Han 8 Eylül 1868'de tekrar Kabil'e girdi¹⁶ ve ikinci kez Afganistan tahtına çıktı (Tate, 1911, s. 166).

2. Emir Şir Ali Han'ın Hindistan Ziyareti (1869)

1864-1868 yılları arasında Afganistan'daki iç savaş sırasında, devrin iki büyük gücünden biri olan Rusya, Türkistan'da dev adımlarla ilerlemiş ve Amu Derya'ya (Ceyhun) kadar olan bölgeyi işgal etmişti (Saray, 1984, s. 411). Rusya'nın Afganistan sınırlarına kadar olan bölgeyi ele geçirmesi hem İngiltere'nin endişelenerek harekete geçmesini sağlamış hem de ikinci kez tahta çıkan Emir Şir Ali Han'ı yeni arayışlara yöneltmişti (Yazıcı, 2011, s. 72).

Emir Şir Ali Han, ülke içindeki otoritesini sağlamlaştırmak ve Rusya'nın ülkesini işgal etme tehlikesine karşı bir müttefik bulmak gibi iki hayati sorunla karşı karşıyaydı (Kakar, 2006, s. 15). Emir Şir Ali 12 Kasım 1868'de İngilizlerin desteğini almak amacıyla, o sırada Kabil'de bulunan ve Batılı devletlerin emperyalist faaliyetlerine karşı İslam dünyasını uyandırmak için çalışan Cemaleddin Efgani'yi -Hindistan'daki İngiliz yönetiminin isteği

¹⁵ Serdar Abdurrahman Han'ın sürgün hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mır Munşu, *a.g.e*, s. 105; Wheeler, *a.g.e*, s. 51-67.

¹⁶ Kabil'i geri aldıktan sonra Emir Şir Ali Han Lord Lawrence'e elde ettiği başarılarını bildirmişti. Bunun üzerine Lord Lawrence'da kendisini kutlamış ve 60,000 İngiliz altını ile 3,500 tüfek göndermişti. Bk. Bayur, *a.g.e*, s. 415.

doğrultusunda- 12 Kasım 1868'de gözetim altına aldırdı ve Hindistan'a sürgüne gönderdi (Kiddie, 1997, s. 61-62).

Bu arada önemli bir gelişme yaşandı: Emir Şir Ali Han Lord Lawrence tarafından Hindistan'a davet edildi. Emir, İngiltere'den aldığı yardımlardan dolayı minnet borcu olduğunu düşünerek davete icabet etmek istiyordu. Fakat Muhammed Azim Han ve Serdar Abdurrahman Han'ın ayaklanmalarından kaygı duyduğu için, Lord Lawrence'ın davetini ertelemişti (Sykes, 1940, V. II, s. 77).

Emir Şir Ali Han, rakiplerinin isyan hareketlerini bertaraf ettikten sonra Mart 1869'da Hindistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi (Bellew, 1880, s. 49; Walker, 1881, s. 54). Ambala'da Lord Lawrence'ın halefi, Hindistan Genel Valisi Lord Mayo¹⁷ tarafından 21 pare top atışıyla karşılandı. Emir Şir Ali Han gösterilen ilgiden çok memnun kalmıştı (Cevat, 1934, s. 51). Ambala'da yapılan toplantıda, Emir Şir Ali Han Rus işgal tehlikesine karşı, İngiltere'nin desteğini bir anlaşma ile garantilemeye çalışıyordu. Ayrıca İngiliz yönetiminden, kendisine başkaldıran hanedan mensuplarına yardım etmemelerini istiyor ve Yakup Han'ın yerine en küçük oğlu Abdullah Han'ın veliaht olarak tanınmasını talep ediyordu. Bunlara ilaveten Emir Şir Ali Han İngiliz yetkililerden kendisine yıllık bir ödenek tahsis edilmesini de istemişti (Bayur, 1987, s. 417).

Ambala'da yapılan görüşmeler neticesinde Lord Mayo, Rusya'nın Türkistan'daki faaliyetlerinden endişe duyduklarını ve olası bir Rus işgaline karşı Afganistan'a silah, mühimmat ve para yardımında bulunacakları sözünü verdi. Bundan başka Hindistan'daki İngiliz ordusundan emekli subaylar ile Hintli Müslüman zanaatkârları ordunun modernleştirilmesinde yardımcı olmaları için Afganistan'a göndereceğine dair teminat verdi (Kakar, 2006, s. 16). Lord Mayo Emir Şir Ali Han'a, yönetimine karşı isyana

¹⁷ Hindistan Genel Valisi Lord Mayo hakkında ayrıntılı bilgi için bk. W. W. Hunter, *Life Earl of Mayo*, V. II, London 1876.

kalkışanlarla tek tek mücadele etmesi yönünde bazı tavsiyelerde de bulundu (Sykes, 1940, V. II, s. 78).

Emir Şir Ali Han Hindistan'daki askeri ve ekonomik ilerlemeleri gördükten sonra, İngiltere ve Rusya gibi iki büyük gücün kısıncı arasında sıkışmış ülkesinin ne kadar geri kalmış olduğunu daha iyi anlamıştı. Emir Şir Ali Han bu durumu şöyle ifade ediyordu:

“İlkel bir Afganistan'ın ne, iki güçlü komşusu olan İngiltere ve Rusya'ya eşit davranması beklenir, ne de devletin yurt dışındaki saygınlığı ve tanınması uzaktan yönetilemez”.

Ayrıca Emir Şir Ali Han, *“Tüm insanların medeniyet ve barış hünerleri gelişiyor iken, biz her zaman cahil olarak değerlendirilen Afganlarz...”* sözleriyle¹⁸ öz eleştiride bulunuyordu (Kakar, 2006, s. 16).

3. Askeri Alandaki Modernleşme Çabaları

Hindistan ziyaretinden dönen Emir Şir Ali Han geleneksel kabile birlikleri ile müttefik güçlerden sağladığı kuvvetlerin, modern bir devlet için yetersiz olduğunu anladı ve askeri düzenin değiştirilmesi için bir dizi reform yapma kararı aldı. Bu bağlamda Hindistan ziyaretinde gördüğü ve etkilendiği İngiliz ordusu tarzında, düzenli ve modern bir ordu kurmak için hemen harekete geçti (Yazıcı, 2011, s. 73).

Modern/düzenli ordunun kurulmasında Lord Mayo'nun Ambala'da vaat edip gerçekleştirdiği 100.000 pound nakit paranın 6.500 msket tüfeğinin, 4/18 çaplı darbeli kuşatma silahlarının, 2/8 çaplı Howitzer toplarının, 6/3 çaplı darbeli dağ silahlarının ve Hindistan ordusundan emekli olmuş subaylar ile Hintli Müslüman zanaatkârların önemli katkısı olmuştu (Sykes, 1940, V. II, s. 78-79).

¹⁸ Emir Şir Ali Han'ın konuşmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdal Kadir Khan, *Tuhfat al- 'ulama*, Kabil 1875.

Hindistan'daki İngiliz ordusu modeli esas alınarak oluşturulan modern/düzenli ordu, 56.173 askerden oluşuyordu ve 42 süvari alayı, 73 piyade alayı ile 48 bataryaya ayrılarak organize edilmişti.¹⁹ Modern orduda Avrupa tarzı üniforma ile şapka benimsenerek kullanılmaya başlandı. Emir Şir Ali Han, el sanatları ve küçük çaplı ev endüstrisinin kurulmasını da teşvik etti. Bu çerçevede Kabil atölyelerinde²⁰ Avrupa silahları ve ekipmanları başarılı bir şekilde kopyalanarak üretildi (Gregorian, 1969, s. 87).

Emir, savaş biliminde hizmet verecek insanları yetiştirmek için matematik, coğrafya, harita okuma ve stratejilerin öğretildiği ilk modern askeri okulu Kabil Balahisar'da açtı. Ordunun subay ihtiyacı bu okullarla karşılanmaya çalışıldı. Ayrıca, söz konusu okulların talimat kılavuzu, askeri unvanları ve emir kelimeleri Peştuca'ya çevrildi (Kakar, 2006, s. 18).

Emir Şir Ali Han, bunlara ilaveten Kabil şehrinin kuzeyindeki geniş arazide kendi ismine izafeten Şirpur askeri karargâhını inşa ettirdi. Böylece yeni kurulan modern düzenli ordunun sevk ve idaresini bir merkezde toplamış oluyordu (Yazıcı, 2011, s. 73). Buna paralel olarak cephanelik ve silah depoları da yapıldı. Emir, oğlu Yakup Han'ın büyüdüğü ve modern orduda eğitim gördüğü Herat şehrine de cephanelik ve silah depoları inşa ettiriyordu (Gregorian, 1969, s. 88).

Emir Şir Ali Han bir yandan da kendisine hizmet eden kraliyet ailesine mensup serdarları orduya katılmaları için teşvik ederek, modern/düzenli ordunun popüleritesini arttırmaya çalışıyordu.

¹⁹ J. Lambert'ın verdiği bilgiler muhtemelen doğrudur. Çünkü J. Lambert verdiği bilgileri 1879 İngiliz işgali sırasında Kabil'de tutulan resmi maaş listelerinden derlemiştir. Bk. Kakar, *a.g.e.*, 17; Mahmud Tarzi, *Reminiscences*, Ed. Wahit Tarzi, (y.y), New York 1998, s. 7.

²⁰ Kabil'deki ilk atölyeler Muhammed Afzal Han döneminde kurulmuştu. Dönemin Avrupa silahları ile ekipmanlarının başarılı kopyaları bu atölyelerde üretilmeye başlanmıştı. Bk. Gregorian, *a.g.e.*, s. 88.

Hükümdar bu doğrultuda veliaht oğlu Abdullah Can'ı askerliğe kaydettirmişti. Tüm bu teşviklere rağmen Muhammedzai ileri gelenleri ve aristokrasi, askeri hizmete girme konusunda çok az ilgi göstermişlerdi. Böyle olsa da Emir Şir Ali Han modern ordunun tesisi için yılmadan gayret gösterdi. İngiliz General Frederick Roberts, 1879'da Kabil'den gönderdiği raporda O'nun bu çabaları ve kurduğu modern ordu hakkında şöyle diyordu:

“Son yıllarda (1878) düşmanlığın patlak vermesi ve giderek artmadan önce 68 piyade alayı ve 16 süvari hassas silahlarla donatıldı. Afgan ağır silahları 300'e ulaştı. Yetenekli zanaatkârların sayısı sürekli olarak, tüfek, top ve arkadan dolma küçük silahların üretiminde çalışanlarla arttı. Bir milyondan fazla barut ve birkaç milyon ev yapımı taklit mühimmatın Balahisar'da olduğuna inanıyorum. Kılıçlar, miğferler, üniformalar ve diğer askeri mühimmat eşyaları uygun miktarda depolandı. Emir Şir Ali Han Kabil'i bağırıışların, uygun adım yürüyüşlerin ve trampetlerin her yerde duyulduğu askeri bir şehre dönüştürmüştü”.

Bu ifadeler Emir Şir Ali Han'ın modern/düzenli bir ordu oluşturmak için verdiği çabaların ciddiyetini ortaya koymasına bakımından dikkate değerdir (Kakar, 2006, s. 18).

Afganistan'da askeri hizmet gönüllülük esasına dayanıyordu ve neferlere her hangi bir ücret ödenmiyordu. Emir Şir Ali Han'ın modern orduyu kurmasıyla asker maaşa bağlandı. Eski düzende zor durumda kalan köylüler de böylece huzura kavuşmuş oldular. Fakat modern ordunun maaşı ekonomiyi zorladığından çoğu zaman ödenemiyordu (Sykes, 1940, V. II, s. 79). Zira yıllık 13 milyon Kabulî rupisi gelirin 5,5 milyon Kabulî rupisinden fazlası (yaklaşık % 43'ü) ordunun silah/mühimmat ihtiyacına tahsis edilmişti. Ağır askeri masraflar Emir Şir Ali Han'ı mevcut vergi sistemini modernize etmeye zorladı. Afganistan'daki vergi düzeninin nasıl işlediği hakkında bilgiler oldukça sınırlı olmakla birlikte bazı bölgeler hakkında tutulmuş raporlar göstermektedir ki, sistem

ürünün 3'te 1'nin vergi olarak alınmasına dayanıyordu. Bu vergiler genellikle iltizama veriliyordu, başka bir deyişle kiralanıyordu. Ayrıca gelir hedefleri için araziler etnik sınırlar üzerinden sınıflandırılıyordu. Vergilerin farklı tipleri de uygulamaya konulmuştu. Çünkü malların gerçek fiyatlarının % 2,5'u sipariş üzerine yapılan bir yükümlülüktü (Kakar, 2006, s. 19).

Sistemde yapılan düzenlemeyle vergilerin, yarısının veya tamamının peşin olarak alınmasına karar verildi (Saikal, 2004, s. 33). Emir Şir Ali Han, devlet adamlarının vergi toplamalarına ve çiftçilik yapmalarına engel olmaya çalıştı. Verginin bizzat bu iş için tayin edilen kişilerce toplanmaya başlanması ile devletin ekonomi üzerindeki kontrolünün daha çok genişlediği görüldü. Ayrıca bazı ek vergiler de toplanıyordu. Emir Şir Ali Han 1878'de Afganistan'ın yabancı güçler tarafından tehdit altında olduğunu ileri sürmüş ve ordunun güçlendirilmesi için her bir erkekten 4 Kabulî rupî vergi toplatmıştı (Sykes, 1940, V. II, s. 79).

Bununla birlikte topraktan her 3 ayda bir vergi alınmış ve vergilerin diğer çeşitli tipleri de uygulamaya konulmuştu. Ancak arazi sahiplerinin toprak gelirlerinin vergisini bizzat kendilerinin ödemesi yasaklanmıştı. Bu durum üretimin gelişmesini engellemekle kalmamış genel bir hoşnutsuzluğa da yol açmıştı (Kakar, 2006, s. 19).

Emir Şir Ali Han'a göre esas olan ülke savunmasıydı ve bunun için her kuruş önemliydi. Söz konusu hassasiyet sayesinde Emir Şir Ali Han'ın saltanatının sonlarına doğru bütçenin arttığı görülmüştü (Gregorian, 1969, s. 88). Nitekim Dost Muhammed Han'ın hükümdarlığının son günlerinde yıllık gelir 8 milyon Kabulî rupî iken, Emir Şir Ali Han döneminde bu rakam 40 milyon Kabulî rupîye çıkmıştı. Ayrıca Emir Şir Ali Han, 4 eyaletten gelen 39 Laksı, askeri birliklerin maaşlarının düzenli olarak ödenmesi için tahsis edilmesi talimatını vermişti (Sykes, 1940, V. II, s. 79).

Emir Şir Ali Han ülkesinin izolasyondan kurtulması ve müreffehleşmesi için bir deniz üssüne ihtiyacı olduğunu gördü. İran körfezinin girişinde güney Belucistan'ın terkedilmiş bir limanı olan Gawadir'i hedef olarak belirledi. Gawadir'de küçük fakat güçlü bir donanma oluşturmak arzusundaydı. Bu isteğini veya düşüncesini göstermek için kıvılcık bir zemin üzerine Bengal Kaplanı kafası işlenen ve kraliyet asaletini göstermek için hazırlanan hanedan bayrakları, bütün ülkelere gönderildi. Fakat Emir Şir Ali Han bu fikrini gerçekleştirmek için somut bir adım atmadı. (Kakar, 2006, s. 20).

Görüldüğü üzere Emir Şir Ali Han'ın reformları çok boyutluydu ve en çok askeri modernleşmeyi amaçlıyordu. Nitekim Tarihçi Efendiye göre Emir Şir Ali Han *“askeriyeye ruhunu ve yaşamını adadı ve özel bir inanç olarak gördü”*. 10 yıllık uzun hükümdarlığının sonlarına doğru modern bir ordu kurmaya muvaffak olan Emir Şir Ali Han, bu başarısı ile Afganistan tarihine, modern/düzenli orduyu kuran ilk Afgan emiri olarak adını yazdırmıştır (Kakar, 2006, s. 17).

4. İdari Alandaki Modernleşme Çabaları

Emir Şir Ali Han askeri alandaki başarılı modernleşme faaliyetlerine ilaveten idari alanda da bir dizi reform yaptı. Öyle ki devlet bürokrasisinde yaptığı yeniliklerle Afganistan tarihinde yeni bir dönem başlattı (Yazıcı, 2011, s. 74).

Emir Şir Ali Han, Afganistan tarihinde hükümeti bir kabine şekline getiren ilk Afgan emiriydi (Gregorian, 1969, s. 74). Nitekim Hindistan'daki İngiliz eyalet sistemi esas alınarak bakanlıklar kuruldu ve güçlü bir kabine oluşturuldu. İlk Afgan kabinesi, başbakan, içişleri bakanı, dışişleri bakanı, ekonomi bakanı, savaş bakanı, hazine bakanı ve emir baş sekreterinden oluşmaktaydı. İlk kabineye atanan kişilerin isimleri ve makamları ise şöyleydi:

Başbakan Nur Muhammed Şah Foshanji,

İçişleri Bakanı Asmat Allah Han Gilcaj,

Dışişleri Bakanı Aersala Han Gılcay,
 Ekonomi Bakanı HabibAllah Han Wardak,
 Savaş Bakanı Hüseyin Ali Han,
 Hazine Bakanı Ahmed Ali Han Timuri,

Emir Baş Sekreteri Muhammad Hassan Han (Kızılbaş) (Kakar, 2006, s. 20-21).

Bununla birlikte hanedan üyelerinin bakanlık birimlerine üye olmaları yasaklandı. Kişisel niteliklere öncelik verilerek farklı etnik yapıdan kişilerin yönetici kademelere yükselmesi sağlandı. Emir Şir Ali Han, özellikle Gılcay kabilesi mensuplarından yeni görevler vermek suretiyle yararlandı (Saikal, 2004, s. 33). Afgan kabilelerinin işbirliğini ve yönetime katılmalarını sağlamak için, seçim yoluyla kabilelerin ileri gelenlerinden ve askeri memurlardan oluşan 12 üyeli bir danışma meclisi de oluşturuldu (Noorzai, 2006, s. 49). Bundan başka Emir Şir Ali Han, Dost Muhammed Han gibi, kabile bölgelerinde Afgan emirliğinin manevi otoritesini tesis ederek sınır bölgelerindeki kabilelere karşı dostluk politikası uyguladı. Bu çerçevede özellikle *Afgan vatanseverliği* üzerinde durdu. Ülkenin tamamının fethedilemez olduğunu dile getirerek sınır kabilelerine bir nevi güvence verdi.

Öte yandan Afgan Emirliği'nin tarafsız olduğunu, tüm Afganların refahı için çabaladığını ve kendisine tabi olunması gerektiğini söylemeyi de ihmal etmedi:

“Bu emirlik Afganistan'ın tümünü kapsar. Hepiniz bana tabi olmayı kabul edin. Emiriniz olayım ve emirliğimin yurttaşı olun. Ben Allah ve Peygamberinin emirlerine göre hareket ederim” (Gregorian, 1969, s. 88).

Görüldüğü gibi, Emir Şir Ali Han egemenlik gücünün temellerini genişletmeye çalıştı ve milli birliği gerçekleştirme konusunda başarılı politikalar yürüttü. Anlaşılan o ki Emir Şir Ali

Han, en son Ahmed Şah Dürrani'nin uyguladığı çok uluslu, barındırmacı yönetim yaklaşımını canlandırmayı kısmen başarmıştı (Saikal, 2004, s. 33).

5. Sosyal Alandaki Modernleşme Çabaları

Emir Şir Ali Han sosyal alanda da yenileşme faaliyetleri yürüttü. Öncelikle Afgan halkının eğitim seviyesini yükseltmek için çabaladı. Hükümdarlığından önce Afganistan'da halk okulları yoktu ve eğitim medreselerde verilirdi. Bu okullardan çok az sayıda Afgan öğrenci yararlanabiliyordu. Avrupa tarzı eğitim ise misyonerler tarafından yürütülüyordu. Afgan okullarında eğitim dini karakterliydi ve esas amaç Hristiyan misyonerlik faaliyetlerine ve Hindulara karşı, çocukları dini yönden güçlendirmektir.²¹ Emir Şir Ali Han halkın eğitim seviyesini yükseltmek için Kabil Balahisar'da Afganistan tarihinin ilk halk okulunu açtı. Eğitim sistemi Türk ve İngiliz modelleri esas alınarak tasarlandı. Okul askeri ve sivil olarak iki bölümden oluşuyordu. Söz konusu okulda Hindistanlı öğretmenler tarafından Afgan halkına yönelik İngilizce kursları dahi verilmişti (Noorzai, 2006, s. 49).

Bu arada dil alanında da önemli bir karar alındı: Emir Şir Ali Han, Farsça'yı ödünç alınmış bir zenginlik olarak görüyordu. Bu yüzden baskın çoğunluğun dili olan Peştuca'nın, Farsçanın yerini alması için çalışma başlattı (Kakar, 2006, s. 18). Emir Şir Ali Han, ülkede imar faaliyetleri yürütmeyi de ihmal etmedi: Köprülerin tamiri ile yeni yolların yapımı eşzamanlı olarak gerçekleştirildi.²²

²¹ Dost Muhammed Han'ın yeğeni Abdul Gani Han Ludiana'da Amerikan misyoner tarafından yürütülen bir okulda Avrupa tarzı eğitim almıştı. Ayrıca Emir Şir Ali Han'ın yeğeni İskender Han ile çok az sayıda Afgan askeri de Avrupa tarzı eğitim almıştı. Bk. Gregorian, *a.g.e.*, s. 87.

²² Bu dönemde Rusya, Hind denizinden Sibiryaya kadar uzanacak olan tren yolu projesini hayata geçirmek istiyordu. Bu projeye göre demiryolu, Karaci'den başlayıp Merv, Herat, Karshi, Andhoy, Koca Salih, Bamiyan güzergâhı

Bunun yanı sıra Afganistan gibi coğrafi açıdan dağlık ve ulaşımın çok güç olduğu bir ülkede ağır aksak işleyen haberleşme sistemini yenilemek için ilk düzenli posta teşkilatı kuruldu (Saikal, 2004, s. 33). Ayrıca posta pulu, para ve gazete basılması için Avrupa'dan bir litoğrafik matbaa makinası da getirilmişti. Bu litoğrafik matbaada Afganistan tarihinin ilk süreli yayını olan “*Şemsü'l-nahar*” adlı gazete basıldı (Schinasi, 1979, s. 66). Yeni matbaada ülkenin para sistemini basitleştirmek için, 1 rupiye eşit olabilecek ve 100 paraya bölünebilecek şekilde hazırlanan yeni paralar da basılıyordu.²³ Söz konusu paralar zamanla Kabulî rupisinin yerini almaya başlamıştı. Eskiden paraların üzerinde toprakların kralı, zamanın kralı gibi anonim unvanlar ile kralın isimlerine yer verilirken, Emir Şir Ali Han'ın bastırıldığı paraların üzerinde ilk kez Afgan ismi kullanılmıştı.

Birçok konuda başarı sağlayan Emir Şir Ali Han, çok eşliliği yürürlükten kaldırma girişiminde başarısız oldu. Fakat yine de kadınların yeniden evlenebilmeleri için gayret sarf etti. Emir,

üzerinden geçecekti. Tren yolu sayesinde Rusya'nın ihtiyacı olan temel ihtiyaç kaynakları Aral gölü üzerindeki vapurlar aracılığıyla, Amu Derya'ya kadar ulaşabilecekti. Amu Derya üzerinden de mallar Karadeniz'deki Rus limanlarına kolayca taşınacaktı. Projenin bir diğer kolu da Tahran, Tebriz, Erivan ve Batum üzerinden geçecekti ve bu güzergâh Kuzey Ermenistan, İran, Azerbaycan, Ghılan, Mazanderan'ı içine alacak şekildeydi. Bu sayede Rusya istediği herşeyi bu demiryolu sayesinde Karadeniz'deki limanlarına kadar taşıyabilecekti. Fakat Rusya'nın projesi çok kısıtlı oranda gerçekleşti. Zira projenin bir ayağını finanse edecek olan İran, bu dönemde ekonomik olarak çöküntü içerisindeydi ve hiçbir yardımda bulunmamıştı. Bu nedenle demiryolu projesinin Orenburg'a kadar olan kısmı ancak yapılabilmışti. Sıra Hive ve Merv arasındaki demiryolunun döşenmesine geldiğinde proje çok müsrifçe görülmüş ve rafa kaldırılmıştı. Hâsılı Orta Asya ve Afganistan'ın ekonomisini, ulaşımını, haberleşmesini ve özellikle de ticaretini geliştirecek bir proje maalesef hayata geçirilememişti. Bk. Frederick H. Fisher, *Afganistan and The Central Asian Question*, London 1878, s. 207-208.

²³ Emir Şir Ali Han'ın hükümdarlığı esnasında litografik matbaada basılan posta pulları için bk. S. Gibbons, *Priced Postage Stamp Catalogue III*, London 1959, s. 1-4.

kadınların ve çocukların güvenliğini sağlamak için var gücüyle uğraştı, lakin kölelere yönelik hiçbir düzenlemeye gitmedi. Oysaki erkek ve kadın köleler çok kötü şartlar altında çalışıyorlardı. Köle kızlar hem sahiplerinin hanımları tarafından merhametsizce cezalandırılıyor hem de efendilerinin şehvetlerini tatmin etmek zorunda kalıyorlardı (Kakar, 2006, s. 21). Bununla beraber Emir Şir Ali Han, Afgan kabile üyelerine hırsızlığı ve haydutluğu terk etmelerini, yabancı düşmanlığından ve önyargılardan sıyrılmalarını öğütledi. Hatta dünyadaki gelişmelerle ilgilenmeleri için Afgan halkına adeta yalvardı (Gregorian, 1969, s. 88).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDURRAHMAN HAN'IN MODERNLEŞME ÇABALARI (1880-1901)

1. Abdurrahman Han'ın Tahta Çıkması

Afganistan Emiri Muhammed Yakub Han'ın İngilizler tarafından Hindistan'a sürgün edilerek tahttan uzaklaştırılmasından sonra, tahtın en güçlü adayı Emir Şir Ali Han'ın Herat valisi olan oğlu Serdar Muhammed Eyyüb Han'dı. İngilizlere karşı büyüyen muhalefetin önderliğine kalkışması, hem kabile reisleri, hem de din adamları nezdinde itibar kazanmasını sağlamıştı. Fakat bu arada Afganistan tahtı için başka bir aday daha ortaya çıktı. Bu kişi Dost Muhammed Han'ın torunu olan ve 12 senedir Türkistan'da sürgünde bulunan Muhammed Afzal Han'ın oğlu Serdar Abdurrahman Han'dı (Yazıcı, 2010c, s. 101).

Serdar Abdurrahman Han²⁴, Afganistan'ın için bulunduğu durumu lehine çevirmek için Badehşan vilayeti üzerinden Afganistan'a girdi. Burada etrafına topladığı kuvvetler²⁵ ile Kabil'e

²⁴ Serdar Abdurrahman Han'ın sürgün yılları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Abbas Müznib, *Afganistan Tarihi: Emir Abdurrahman Han*, Bakü 1332, s. 9-320; Yenişehirlizade Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, İstanbul 1316, s. 2-80.

²⁵ Serdar Abdurrahman Han, Katagan'da bulunduğu esnada Kabil'den gönderilen bir Afgan müfrezesi ile karşı karşıya gelmiş ise de herhangi bir mücadele yaşanmamıştı. Aksine bu birlik Serdar Abdurrahman Han'ın safına geçmiş ve taht mücadelesinde büyük yararlılıklar göstermişti. Bu birlik daha sonra

doğru harekete geçti (Kakar, 2006, s. 39). Hareket güzergâhı üzerinde sonradan dâhil olan kuvvetlerle oldukça güçlü bir konuma gelen Serdar Abdurrahman Han ile ilk temas kuranlar İngilizler olmuştu. İngilizlerin Serdar Abdurrahman Han ile müzakerelere başlamaları Serdar Muhammed Eyyüp Han'ın bütün umutları yok etmişti (Mır Munshı, 1900, s. 195).

Serdar Abdurrahman Han, İngilizler ve Wardaklı Muhammed Can Han aracılığı ile cihad yürüten milli güçlerin de desteğini almayı başardı. 20 Temmuz 1880'de Çarikar'da Afganistan'ın yeni emiri ilan edildi (Wheeler, 1895, s. 87; Munshı, 1900:195; Macmunn, 1929, s. 195). Bu olayın ardından Cuma günü Han-ı Molla, Kabil'deki Cami-i Kebir'de hutbeyi Abdurrahman Han Barakzay adına okudu (Kakar, 2006, s. 41; Yazıcı, 2011, s. 100).

Bu dönemde Hindistan Genel Valisi Lord Ltton'un Afganistan'da uygulamaya koyduğu böl ve yönet politikasının²⁶ bir sonucu olarak ülke, kuzey ve güney Afganistan olarak ikiye ayrıldı (Yazıcı, 2010a, s. 102). Emir Abdurrahman Han, İngilizlerin ve onlara karşı direniş hareketi başlatan milli güçlerin desteğini alarak Kabil'de Afganistan tahtına çıkmayı başarmış ve Kuzey Afganistan'ın hâkimi olmuştu (Fraser-Tytler, 1950, s. 153).

Güney Afganistan'da ise İngilizler, Kandahar Valisi Serdar Şir Ali Han ile işbirliğini sürdürerek yönetimi kendi nüfuzları altında tutmak istiyorlardı. Ancak Herat Valisi Serdar Muhammed Eyyüb Han, topladığı kuvvetlerle 15 Haziran 180'de Kandahra'a doğru

kurulacak olan düzenli ordunun da ilk nüvesini oluşturacaktı. Ayrıca Serdar Muhammed İshak Han komutasındaki Mezar-ı Şerif ordusu da Serdar Abdurrahman Han kuvvetlerine katılmıştı. Bu gelişmeler Serdar Abdurrahman Han'ı tahtı mücadelesinde oldukça iddialı konuma getirmişti. Bk. Kakar, *a.g.e.*, s. 39.

²⁶ Lord Lytton'un Afganistan coğrafyasında uygulamaya koyduğu "forward policy" (ileri politika) hakkında geniş bilgi için bk. Lady Betty Balfour, *The History of Lord Lytton's Administration 1876-1880*, London 1899, s. 8; Arnold Fletcher, *Afganistan: Highway of Conquest*, New York 1966, s. 156.

harekete geçti. Mayvand'da meydana gelen savaşta İngiliz güçlerini bozguna uğrattı. İngilizlere karşı kazandığı bu zafer ile Afgan toplumu nezdinde çok önemli bir yer edinen Serdar Muhammed Eyyüb Han'ın esas amacı, Kabil'i de alarak Afganistan'ın tek hâkimi olmaktı. Lakin Emir Abdurrahman Han, hemen harekete geçerek 22 Eylül 1881'de Serdar Muhammed Eyüb Han'ın²⁷ güçlerini mağlup etti. Emir Abdurrahman Han, Serdar Muhammed Eyyüb Han ile giriştiği iktidar savaşından galip ayrılarak Afganistan'ın mutlak hâkimi oldu (Macmunn, 1929, s. 198-202; Kakar, 2006, s. 45-62).

Emir Abdurrahman Han, bundan sonra bütün dikkatini iktidarını güçlendirmeye verecekti. İlk hedefi kuzey ve güney Afganistan olarak parçalanmış ülkesini yeniden birleştirmek ve güçlü bir yönetim kurmaktı. Bunu sağlamak için Afganistan topraklarındaki İngiliz kuvvetlerinin güvenli bir şekilde ülkeden tahliye edilmesini sağladı. Lakin Abdurrahman Han'ın iktidarına karşı ülke içerisinde ciddi bir muhalefet baş göstermişti. Bu muhalefetin başını çekenler Kandahar ve Gazne uleması ile ulemanın kolaylıkla harekete geçirebildiği kabile kuvvetleriydi. Bunlar "İslam'ın müdafii" olarak addettikleri Serdar Muhammed Eyyüb Han'a karşı savaşan Emir Abdurrahman Han'ı açıkça "kâfirlikle ve İngilizlerin kuklası olmakla" suçluyorlardı (Kakar, 2006, s. 58-62).

Emir Abdurrahman Han, kendisine karşı gelişen politik ve dini muhalefeti bastırmak için ilk olarak Serdar Muhammed Eyyüb Han'ın destekçilerine karşı harekete geçti. Emir Abdurrahman Han, kendisi hakkında "Kâfirlere yardım eden kâfirdir" fetvasını çıkaran Mevlevi Abdurrahim'i huzuruna getirterek; "*Yabancıların işgalinden*

²⁷ Serdar Muhammed Eyyüb Han, Serdar Abdurrahman Han'a karşı verdiği iktidar savaşını kaybedince Meşhed'e giderek İngiltere Konsolosluğuna bağlılığını bildirmişti. Bunun üzerine İngiltere kendisi ile birlikte sekiz yüz kişiden oluşan mahiyetinin sığınma talebini kabul etmiş ve kendilerine maaş tahsis etmişti. Bk. BOA. HR.SYS. 5/9. Ayrıca daha sonra bu maaş zamanla artırılmıştı. Bk. BOA. HR.TO. 104/70.

ülkeyi kurtardım. Bunun karşılığı bu fetva mıdır?" diyerek, elindeki Kafkas kılıcı ile onu tek hamlede yere serdi (Kakar, 2006, s. 61). Böylelikle kendisine karşı muhalefet edenlere karşı nasıl bir tavır takınacağını da açıkça göstermiş oluyordu. Ardından taht üzerinde hak iddia etme ihtimali olan hanedan mensubu Barakzay serdarlarının bazılarını ortadan kaldırdı bazılarını da sürgüne gönderdi (Yazıcı, 2010a, s. 103).

Emir Abdurrahman Han, Afgan toplumunun ve kabile reislerinin anladığı dili iyi biliyordu. Aynı zamanda yabancı güçlerin küçük etnik grupların reislerini nasıl elde ettiklerini, İngiltere ve Rusya tarafından sınır vilayetlerindeki hanedan mensuplarının, Afganistan için nasıl büyük bir tehlike haline getirildiğini de bizatihi görmüştü. Bu sebeple egemenliğini tam manasıyla kurmak ve ülkesinin güvenliğini sağlamak için güçlü bir merkezi otoritenin zaruri olduğunun farkındaydı. Amacını hayata geçirmek için iki temel esasa dayalı bir plan hazırladı. Bu iki temel esas, kabilelerin ve dini müesseselerin otorite altına alınmasını içeriyordu.

2. Merkezi Otoritenin Tesisi

2.1. Kabile Direncinin Kırılması

Emir Abdurrahman Han, yabancı işgaller ve peşi sıra meydana gelen savaşlar neticesinde iktisadi inkıraza uğramış, yıpranmış ve siyasi bütünlüğünü kaybetmiş bir ülke devralmıştı. Yerel kabilelerin yıpratıcı saldırıları²⁸ ve ticaret yollarının kontrolünü ele geçirmeleri, hem şehir hem de taşra ekonomisini derinden sarsmıştı (Gregorian, 1969, s. 129). Yani toprak ağaları ve kabile reisleri Afgan hükümetinin sınırlı olan gücüne bir nevi el koymuştu. Diğer taraftan dini müesseseler, Afgan toplumu üzerindeki nüfuzunu gün geçtikçe artırmıştı (Hamilton, 1910, s. 223-25).

²⁸ Afgan kabileleri hakkında geniş bilgi için bk. T. L. Pennell, *Among Wild Tribes of Afgan Frontier*, London 1909.

Bu durumu Emir Abdurrahman Han otobiyografisinde şöyle ifade etmektedir:

“Tüm din adamları, mollalar, kabile reisleri ve köylüler kendilerini emirden bağımsız olarak görüyorlardı. Yaklaşık 200 yıldır, din adamlarının bağımsızlığı, özgürlüğü ve hatta hükümranlığı asla bozulmadı. Türkistan beyleri, Hazara beyleri ve Gılcay reisleri Afgan Emir’inden daha güçlüydü...” (Munshi, 1900, s. 217).

Emir, egemenliğini tesis için sıklıkla İslami referanslarla meşruiyet devşirmeye çalıştı. Şöyle ki;

“Allah iç huzursuzluklar ve yabancı işgaller ile Afganistan’ı cezalandırdı. Beni Afgan halkına hizmetkâr etti. Kendimi bu insanların gelişmesine, Peygamber efendimizin yoluna adadım... Güç, otorite ve emirin meşruiyeti yalnız Allah’tan kaynaklanır. O, kullarını korumak için çoban olarak emirleri görevlendirendir. Yarattığı mahlûkatın bakımını güvence altına alır. Emirler Allah’ın yeryüzündeki temsilcileridir ...”

Bu sözlerle iktidarının Allah tarafından verildiğini ileri sürdü (Mır Munshi, 1900, V. II, s. 80).

Emir Abdurrahman Han meşruiyetini pekiştirmek ve vatansızlık duygusunu harekete geçirmek için kalın kanvas kumaş üzerine bir harita hazırlattı. Harita üzerinde, emirin açıklamaları ve bir tür toplum eleştirisi/değerlendirmesini içeren yazılar bulunuyordu. Harita ve muhtevası her vilayete gönderilerek şehir merkezlerinde, pazarlarda ve camilerde okunarak duyuruldu (Curzon, 1923, s. 55).

Öte yandan Emir Abdurrahman Han dini hassasiyeti olan kesimleri, emirliğine isyan eden toprak ağalarına ve yerel kabile reislerine karşı kullandı. Nitekim dini liderler, isyancıların vatan haini ve kanun kaçağı olduklarına hükmetmişlerdi. Dahası aşağılık bir şekilde öldürülmeleri gerektiği yönünde fetva vermişlerdi. İsyan

eden Şii Hazaralar'a²⁹ karşı mücadelede de din etkili bir silah olarak kullanıldı. Nitekim gazaya çıkmak için binlerce kişinin inancı kullanılarak 1891'de Hazara isyanı bastırıldı (Munshi, 1900, s. 184; Kakar, 2006, s. 132-138; Yazıcı, 2011, s. 148-150).

Emir Abdurrahman Han, Asya Hanlıklarının gerilemesi³⁰ ve günden güne kötüye gitmelerinin sebebi olarak emirlerin düşüncesiz, tembel, cahil ve Allah'ın verdiği yetkiyi yerine getirmede başarısız olmalarını görüyordu. Buna ilaveten Emir Abdurrahman Han kendisini, Afganistan topraklarını yabancı egemenliğinden kurtaran kişi ilan ederek herhangi bir dış saldırıya karşı dini içerikli aktif bir politika yürütmeyi öngörüyordu (Hamilton, 1910, s. 298).

Emir, İngiliz-Rus tehdidine dikkat çekerek, yabancı düşmanlığı, vatanseverlik, dini hassasiyet, ulusal saygınlık ve Afgan toplumunun şeref duygusu gibi konuların üzerine eğildi (Perowne, 1898, s. 10-98). Nefret ve aşağılama kelimelerinin kenarlarını daha da keskinleştirdi. Afganistan'ın iki ülkenin kuşatması altında yalnız bir konumda olduğunu ve İngiltere ve Rusya'nın görünüşte birbirine düşman³¹ ve fakat aslında İslam mirasını ve Afganistan'ı yıkmak için birlikte hareket ettiklerini ifade etti. Ayrıca Afgan toplumunun bu tehdit karşısında birlik olamamasının, devleti güçlendirememesinin altını da çiziyordu (Wheeler, 1895, s. 248-50).

²⁹ Hazaraların menşei hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Yazıcı, "Hazaraların Menşei ile İlgili Yeni Bir Görüş", *TÜBAR*, S. XXIX, Yıl 2011, s. 475-492.

³⁰ Bu dönemde Asya Hanlıklarının ahvali hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hamid Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, Çev. Ayhan Çelikkbay, Ankara 2007.

³¹ İngiliz-Rus rekabeti ve bu rekabetin etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Theo. F. Rodenbough, *Afganistan and the Anglo-Russian Dispute*, London, 1885, s. 1-123; Nilgün Ödemiş, "XIX. Yüzyılda Büyük Güçlerin (Rusya, İngiltere, Çin) Orta Asya Politikaları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s. 41-63.

Emir, ülkesinin bütünlüğünü yeniden tesis etmek için kabile direncini kırması gerektiğinin farkındaydı. Bunu sağlamak için güç kullanmaktan çekinmedi. Yeni kurduğu ordusu ile Afgan kabileleri ile teker teker savaştı. Lakin zafer elde etmesi hiç de kolay olmadı. Örneğin; Şinvari kabilesi isyanını yaklaşık 12,000 kişilik kuvvetiyle yirmi altı gün süren çetin mücadeleler neticesinde bastırabildi. Bazı kabileleri ise rüşvet ve payeler vererek yanına çekti (Kakar, 2006, s. 72-75).

Emir Abdurrahman Han yeri geldiğinde isyancı kabilelere baskı uygulamaktan da çekinmedi. Ayrıca isyancı unsurlar göçe zorlandı ve 1880'li yılların sonunda yaklaşık 10.000 Gılcay Gazne bölgesinden Amuderya ile Hindi-Kuş arasındaki muntıkaya zorla göç ettirildi. Böylelikle Gılcaylar'a büyük darbe vurarak zayıflattı. (Yazıcı, 2010a, s. 216).

Emir, yaklaşık yirmi bir yıllık iktidarı süresince, güney ve kuzey Afganistan olarak ikiye bölünmüş olan ülkesini, birleştirmiş ve güçlü bir devlet haline getirmişti (Yazıcı, 2010a, s. 217). Emir'in en önemli başarı ise Afganistan'daki tüm etnik unsurları kontrol altına alarak, Kandahar, Herat ve Afgan Türkistan'ı üzerinde yeniden egemenliğini tesis etmesi ve Afgan toplumu arasında bir birleşme sağlamasıydı (Geregorian, 1969, s. 133).

3. Askeri Alandaki Modernleşme Çabaları

3.1.Yeni Ordunun Kurulması

Dost Muhammed ve Emir Şir Ali Han'ın çabalarına rağmen Afgan ordusu kabile birliklerinden oluşma özelliğini sürdürdü. Bu ordu kabile liderleri, mollalar, toprak ağaları ve birçok gönüllü insanın bir araya gelmesiyle oluşmaktaydı. Avrupa'dan getirilen uzmanların katkılarına rağmen ordu, eğitilmiş subay birliklerinden yoksundu. Ordu birlikleri, Hindistan'daki İngiliz ordusunun iskartaya çıkardığı, silahlar, kılıçlar, süngüler gibi askeri

malzemelerle ya da bu silahların Kabil atölyelerinde üretilen imitasyonlarıyla donatılmıştı (Hamilton, 1910, s. 262-68).

Emir Abdurrahman Han, Hindistan'daki İngiliz ordusunu model alarak yeni bir ordu kurdu. Bu ordu topçu, süvari ve piyade sınıfı olmak üzere 3 sınıfa ayrıldı (Wheeler, 1895, s. 217, Gregorian, 1969, s. 139). Her kabileden gerekli olduğu kadar asker alma usulü veya *qomi sistemi* 1896'da terk eldi. Yeni sisteme göre *hashtnafari* yani her boy veya kabile emirin ordusuna her 8 erkekten birini asker olarak göndermek zorundaydı. Emir Abdurrahman Han, bu sistemin ülke genelinde uygulanamayacağını farkındaydı. Bu sebeple *khassadars* (yedek erler) ve *kwanin sowars*'ı (süvariler) yardımcı güç olarak organize ederek feodal ve kabile kaynaklarını da orduya dâhil etmeye çalıştı (Munshi, 1900 V. II, s. 53).

Emir Abdurrahman Han, Seleflerinin tersine ordu birliklerinin maaşlarının düzenli olarak ödenmesi hususunda başarılı oldu. Bunun için bir ödeme planı hazırladı. Buna göre, ilk aşamada rütbeli askerlere ayda 600 Kabuli rupi dağıtılacaktı. Tuğgeneral 250, kolonel süvari 200, binbaşı 120, süvari başı 80 ve onbaşı 10 Kabuli rupi aylık maaş alacaktı (Wheeler, 1895, s. 217; Hamilton, 1910, s. 272).

Yeni orduya, Avrupa tazı üniformalar ve şapkalar giydirildi.³² Emir Abdurrahman Han, her alaya bir cerrah, bir hekim, bir de vaiz olarak molla atadı. Ayrıca her birliğin kendi kendine yeterli olabilmesi için mühendislik ve levazım/ destek hizmetlerine ağırlık verdi. Ordu birlikleri, Martini-Henry ve Brumswick tüfekler, Krupp, Maxim, Nordenfeldt, Hotchkiss silahlar ve diğer savaş

³² Col. Charles E. Stewart raporunda, yeni ordunun Avrupa tarzı kıyafetlerden memnun olmadığı ve grevde olduklarını yazmıştı. Ayrıca raporunda ordu mensupları özellikle beyaz pantolon ve eteği çirkin buldukları için giymek istemediklerini belirtiyordu. Buna karşın iktidar bu elbiselerin giyilmesi hususunda ısrarcı olduğu ve emire karşı gelenlere ağır cezaları verildiğini yazmaktaydı. Daha geniş bilgi için bk. Gregorian, *a.g.e.*, s. 140.

aletleri ile donatıldı (Munshı, 1900, V. II, s. 56; Hamilton, 1910, s. 271). İngiliz askeri bandosu örnek alınarak Afganistan tarihinin ilk modern askeri bandosu kuruldu. Bando için borazanlar gaydalar ve müzik aletleri temin edildi (Munshı, 1900, s. 47-48).

Hindistan'daki İngiliz yönetimi ile ilişki kurularak maddi yardım temin edildi. 1880-1881 yıllarında Hindistan'daki İngiliz yönetiminden 3.615.009 Hindistan rupisi yardım alındı. Ayrıca İngilizler, Emir Abdurrahman Han'a Afganistan'ın kuzeybatı sınırlarının savunmasını güçlendirmesi ve ordularının maaşlarını ödemesi için yıllık 1.200.000 Hindistan rupisi destek ödeneği vermeyi taahhüt etti. Hindistan'daki İngiliz yönetimi 1889 yılına kadar Afganistan'a 74 top, 25.000 breech-loading tüfek, 11.500 muzzle-loading tüfek, birkaç milyon düzüne cephaneye yardım gönderdi (Wheeler, 1895, s. 122). Esasında bu durum, Rus tehlikesine karşı, karşılıklı çıkar ilişkisinin bir sonucuydu.

Emir Abdurrahman Han lojistiğin problemleri çözmek ve geliştirmek için de çabaladı. Nitekim askeri taşımacılık için yaklaşık 50,000 katır ve midilli tahsis etti. Kabil, Herat ve Kandahar'da, büyük miktarda tahıl depolanarak askerlerin yaşesi güvence altına alındı (Munshı, 1900, C. I, s. 203; Hamilton, 1910, s. 272). Emir Abdurrahman Han ordununun eğitilmesi için Hindistanlı Müslüman uzmanlara göreve getirdi. Bunlardan biri olan Abdul Subhan Khan topçu sınıfının eğitilmesi için vazifelendirildi (Holdich, 1901, s. 167-169). Afgan subay eğitiminde Farsça'dan çevrilen kitaplardan istifade edildi.³³ Çeşitli el kitapları ve risaleler de hazırlandı.³⁴

³³ Afgan ordusunda uygulanan talim ve yeni teknikler için bk. Walter, Frank A, *Ta'lim'namah-i Khayyati*, Kabul 1310.

³⁴ Afgan subay eğitimi istenilen düzeyde değildi. Bunun en önemli sebebi Emir Abdurrahman Han'ın yabancı askeri uzmanların casusluk yapma endişesinden kaynaklanmaktaydı. Bu sebeple eğitici ve yenilikçi tekliflere pek sıcak bakmadı. Yine de Emir Abdurrahman Han subayların eğitimi için çeşitli kitap ve risaleler hazırlatmıştı. Emir Abdurrahman Han'ın kendisi birçok eser yazdı. Bk. Amir Abdur Rahman Khan, *Kitab-ı Kanun-i Afganistan*, Kabul 1890-1900.

Emir Abdurrahman Han, 1880'lerin ortalarına kadar, hem yaklaşık 60,000 kişiden oluşan düzenli bir ordu kurmada, hem de gayr-i Afgan gruplara ve isyan eden kabilelere karşı koyabilmek için askeri mühimmat ve teçhizat oluşturmada başarılı oldu (Wheeler, 1895, s. 217).

4. İdari Alandaki Modernleşme Çabaları

Emir Abdurrahman Han'ın başlattığı idari düzenleme çerçevesinde ülke; Türkistan, Herat, Kandahar ve Kabil olmak üzere 4 ana vilayete bölündü ve 7 idari bölgeye ayrıldı. Her vilayet "hâkimler" tarafından yönetilecek ve emire doğrudan bağlı olacaktı. Yeni idari mekanizma³⁵ çağdaş standartlara göre yetersiz olmasına rağmen, yine de büyük ilerleme gösterdi. Emir'in iktidarı döneminde ilk defa resmi işlemler defterlere kaydedilerek arşivlendi (Gregorian, 1969, s. 134).

Emir Abdurrahman Han, hazine ve ticaret bakanlığı kurdu. Ayrıca belediye, ticaret odası, dini kurumlar, kervan kurumu (Kafila Bashi), suç mahkemeleri, vergi dairesi (Chabutra), 4 gelir kurumu (kuzey, güney, doğu, batı), posta teşkilatı, ihracat kurumu, ithalat kurumu, arşiv kurumu (Daftar-i Shah), pasaport ofisi (Rahdari), Ruznance kurumu, muhasebe kurumu (Hisab Giri), askeri sekreter ofisi, başsekreter ofisi, saray sekreteri, atölye kurumu, saray mutfağı kurumu, iş kurumu, adalet kurumu, eğitim kurumu, sağlık kurumu ve tarım kurumu gibi birçok kamu kurumu açtı. Devlet satış ofislerine son vererek sivil bir yönetim oluşturdu (Munshi, 1900, s. 65-78).

Emir Abdurrahman Han, bir tür anayasal yönetim oluşturdu. Serdarlar (aristokratlar ve hanedan üyeleri), khawanin mulki (toprak ağaları ve hanlar) ve mollalardan (dini temsilciler) oluşan,

³⁵ Afganistan devlet teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Matba-i Dairah-i Tahriyat-i Majlis-i Ali-i Vuzara, *Nizamnamah-i Tashkilat-i Asasiyah-i Afghanistan*, Kabul 1302.

genel bir danışma meclisi ihdas etti. Bu meclis yönetici ve yasa yapıcı özelliğe sahip değildi. Zira üyelerin seçimi, emirin onayına bağlıydı. Emir Abdurrahman Han gücünü paylaşma niyetinde değildi. Zaten genel danışma meclisinin işlevi, devlet işlerinde emire tavsiyelerde bulunmak ve savaş kaynağı bulunmasına yardım etmektir (Gregorian, 1969, s. 134).

Ayrıca Emir Abdurrahman Han, bir yüksek meclis veya seçilmiş bir yürütme kurulu vücuda getirdi. Bu yüksek meclisin işlevi, emirin istediklerini gerçekleştirmek ve genel meclise yerinde cevaplar vermektir.³⁶

4.1. Dini Müesseselerin Islahı

Emir Abdurrahman Han, kabileler üzerinde otoritesini tesis ettikten sonra dini müesseselerin merkezileştirilmesi meselesine eğildi. Zira büyük Gılcay isyanı ve İshak Han'ın isyanı sırasında Sünni ulemanın Emir Abdurrahman Han'a destek verme hususunda çekimser kalması dini müesseselerin de kontrol altına alınmasının zaruri olduğu gerçeğini ortaya çıkardı.

Afganistan'da dini müesseseler, devletten aldıkları tahsisatlar, toprak bağışı ve vergi muafiyeti gibi imtiyazlarla hatırı sayılır büyüklükte bir iktisadi güç elde etmişlerdi. Din adamları, bu ekonomik güç sayesinde toplum nezdinde büyük bir itibara sahipti. Dini makam sahipleri elde ettikleri mevki ve itibar sayesinde dini hayatın dışında gündelik politik hayatı da kontrol etmek gibi bir vazife üstlenmişlerdi. Bilhassa 1838 ve 1878 yıllarında yapılan iki İngiliz işgali onlara bu misyonu üstlenmeleri için meşru bir zemin de hazırlamıştı.

³⁶ Emir Abdurrahman Han'ın genel meclis ve yüksek meclisi, işlevleri aynı olmamakla beraber İngiltere'deki lordlar kamarası ile avam kamarası örnek alınarak oluşturulduğunu aşıkardır. Zira Afganistan yapılan pek çok modernleşme hareketi İngiltere örnek alınarak yapılmıştı. Bk. Mır Munshı, *a.ge*, V. I, s. 58-70.

Din adamlarının İngiliz işgalleri esnasında Afgan halkını “kâfirlere karşı cihad”a çağırma ve direnişi örgütlenme rolü, barış zamanında iktidarı şekillendirmeye ve politik hayatı kontrol etmeye yöneliyordu (Yazıcı, 2010a, s. 113).

Emir Abdurrahman Han’ın başlattığı merkezileştirme politikası özellikle başına buyruk yaşamayı alışkanlık haline getirmiş aşiretler ile toplum nezdinde büyük itibarı olan din adamları arasında büyük bir muhalefete yol açtı. Billhassa ulema³⁷, Emir Abdurrahman Han’a İngiltere ve Rusya karşı izlenen ılımlı politikadan dolayı açıkça muhalefet etmeye başlamıştı. Emir Abdurrahman Han’a karşı gelişen muhalefetin önde gelen siması, İngiliz işgali devrinin simge isimlerden Molla Muşk-i Alem’di (Kakar, 2006, s. 34). İngiliz işgaline karşı üstlenmiş olduğu liderlik ile toplum nezdinde muazzam bir itibar kazanan Molla Muşk-i Alem, Zurmat ve Kuzuva’taki Veziri kabilesini, Emir Abdurrahman Han’ın iktidarına karşı kışkırtarak isyana teşvik ederken, oğlu Molla Abdulkerim de Gılcaylar arasında iktidar aleyhinde faaliyetler yürütmüştü. Gene Molla Muşk-i Alem’e yakın olan Ahundzade Necmeddin, Kabil ve civarında Emir Abdurrahman Han’ın yönetimine karşı isyan etmişti (Yazıcı, 2011, s. 136).

Bunlardan başka Molla Emir Muhammed, Molla Abdurrahim ve Molla Abdulahad gibi Kuhistanlı ve Kandaharlı önde gelen dini liderler de Emir Abdurrahman Han’ın egemenliğine karşıydı. Gılca ve Abdali kabilelerinin dini önderleri konumunda bulunan Sahibzade Ata Muhammed de Emir Abdurrahman Han’ın düşmanıydı. Şinvari kabilesinde Molla Hadda, İngilizler’e dost olduğu ve batılıları Afganistan’a getirdiği ithamıyla Emir

³⁷ Afganistan’da reform ve modernleşme hareketlerinin önündeki en büyük engellerden biri kuşkusuz ulemaydı. Dini, gündelik ve politik hayatta oldukça etkili olan ulema hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Senzil Nawid, “*Aman-Allah and the Afgan Ulema: Reaction to Reforms 1919-1929*”, Ph.D Tesis, University of Arizona Department of Oriental Studies, Arizona 1987, s. 36-44.

Adrrahman Han'a karşı Şinvarileri kışkırtarak isyan ettirmişti. Molla Abdulkerim de Emir Abdrrahman Han'ı "kendisine tapan biri ve ecnebi hükümet dostu" olmakla suçlamıştı (Nawid, 1997, s. 591).

Ayrıca Serdar Eyyüb Han ve Serdar İshak Han'ı destekleyen Sufi önderlerden Muhammed Ömer Müceddidi ve mahdumu Abdalbaki, Gazneli Molla Ebu Bekr, Ahund Abdulkerim Kakar gibi birçok nüfuzlu dini lider de Emir Abdurrahman Han'ın muhalifleri arasındaydı (Yazıcı, 2010a, s. 114).

Emir Abdurrahman Han, hakkında "İngilizlerin adayı" olduğu yönünde fetvaların yayınlanması ve halkın iktidara karşı isyana teşvik edilmesi üzerine harekete geçerek, önce bu fetvayı çıkaran ve Serdar Muhammed Eyyüb Han'ı destekleyen Muhammed Ömer Müceddidi ve oğlu Abdalbaki'yi idam ettirdi. Hemen ardından kendisini "kâfir" olarak ilan eden Ahund Abdulkerim Kakar'ı diğer birkaç molla ile birlikte Kandahar'da bulunan Hırka-ı Şerif türbesinde astırdı. Gazneli Molla Ebu Bekr ve ailesini Kabil'de hapse attırdı. İktidarının ilk zamanlarında Molla Muşk-i Alem ve mahdumlarının tahsisatını kesti. Ayrıca, Molla Muşk-i Alem'in sahip olduğu toprakların ödenmemiş vergilerine karşılık olarak oğlu Abdulkerim'den on beş bin rupi tahsil ettirdi (Nawid, 1997, s. 592).

İshak Han ve Serdar Eyyüb Han'ın isyanlarını destekleyen Nakşibendi tarikatının liderlerine de savaş açtı (Munshi, 1900, s. 265). Emir Abdurrahman Han, bir taraftan şahsına karşı gelişen dini muhalefete büyük darbe vururken, diğer taraftan kendisinin oldukça dindar bir Emir olduğunu göstermeye çalışıyordu. "Emirü'l-müminin" unvanını ile birlikte "Zillü'l-lah" unvanını da kullanarak kendisini "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" ilan etti. Tüm bu unvanlara ilaveten "Ziyaü'l-millet ve'd-din" unvanını alarak Afganistan'daki tüm Müslümanların emiri olarak şeriat kanunlarını

uygulamakta tek yetkili kişi olduğunu göstermek istedi (Ghani, 1978, s. 273)

Emir Abdurrahman Han bunların yanısıra ekonomik imtiyazlar elde etmiş olan dini müesseselerin tahsisatlarını kesti. Dini mevki sahiplerinin şahsi mülkleri üzerindeki vergi muafiyetlerini kaldırdı. Ayrıca bu mülklerin değerleri yeniden belirlenerek, emlak vergisine tabi tutuldu. Arazi tahsis edilmiş olan ulemanın mirasçılarının bu arazileri satmaları yasaklandı. Devlet söz konusu arazileri istediği zaman geri alabileceğini duyurdu. Bunlara ilaveten bütün vakıflar devletleştirilerek, gelirleri camilerin bakım ve onarım masraflarına tahsis edildi (Ghani, 1978, s. 274).

Emir Abdurrahman Han, Peygamber soyundan geldiklerini iddia eden seyyidler ile toplum nezdinde itibar sahibi olan din âlimlerinin büyük çoğunluğunun hakikatte böyle olmadıklarını duyurdu. Hatta asıl kimliklerini ve gerekli dini bilgiye sahip olup olmadıklarını tespit etmek için, bir sınava tabi tutulacaklarını ve ancak bu şekilde tahsisatı hak edip etmediklerinin anlaşılabilceğini ilan etti. Kabil’de özel bir heyet oluşturularak din adamlarının vaziyetinin tespiti işi, bu heyete bıraktı. Heyet, devletten tahsisat veya maaş almak isteyenlerden şecerelerinin doğruluğunu ispat etmelerini ve dini eğitim alıp almadıklarını gösteren evrakları tamamlamaları için süre tanıdı. En nüfuzlu din adamları dahi Kabil’e gelerek heyet önünde kendilerini kanıtlamaya çalıştı. Gerçek bir din âlimi olduğunu kanıtlayanlara iktidar tarafından maaş bağlandı. Böylelikle Afganistan tarihinde ilk kez ulema sınıfı, geçimini sürdürmek için merkezi hükümete bağlı hale getirilmiş oluyordu (Yazıcı, 2010a, s. 115).

Emir Abdurrahman Han, oldukça başarılı tedbirler neticesinde dini liderlerin toplum üzerinde kurmuş oldukları baskıyı hafiflettikten sonra, yeni bir düzenleme getirdi. İlk olarak bizzat görevlendirdiği özel bir heyetten Afgan toplumuna İslam dinini en açık ve doğru bir şekilde anlatacak risaleler hazırlamalarını istedi.

Hazırlanan her risaleyi kendisi inceledi ve Kuran-ı Kerim'den konularla ilişkili ayetler belirleyerek bu kitaplara eklettirdi.³⁸ Halife veya Emir dışında hiç kimsenin cihad ilan edemeyeceğine dair fermanlar çıkardı.³⁹ Kendi kontrolünden geçmeyen kitap ve risalelerin basılmasını ve yayımlanmasını yasakladı (Ghani, 1978, s. 276). Böylelikle dini, devlet kontrolüne dâhil eden Emir Abdurrahman Han, merkezi otoriteye karşı propaganda yapılmasına engel olma hususunda da başarılı oldu.

5. İktisadi Alanda Modernleşme Çabaları

Emir Abdurrahman Han politik birliğin oluşturulmasında gösterdiği başarıyı, Afganistan'ın iktisadi gelişimi ve refahı hususunda da gösterdi. Emir, ülkenin tek para birimine geçişini sağlayarak para birliğini tesis etti. Böylelikle bölgesel paraların yerine, ülke genelinde Kabulî rupi kullanılmaya başlandı. Yeni para birimini sağlam bir temele oturtmak isteyen Emir Abdurrahman Han, Avrupa'dan darphane makinaları ithal etti. Kabil'de bir darphane açtı. Yeni kurulan modern darphanede yeni Afgan paraları basıldı. Eski paraların üzerinde "Zarb-i-dar ul sultana Kabul" yazılıyken yeni paraların üzerinde sadece "Amir Abdur Rahman" ifadesi yer aldı. 1896 yılında basılan paraların üzerinde ise "Ziya ul milat waddin" yani dinin ve ulusun nuru yazılıydı (Munshi, 1900, V. II, s. 31).

Ülkenin gelirlerini güvence altına almak ve vergileri düzenlemek için devlet hazinesi yeniden düzenledi (Munshi, 1900, V. II, s. 61). Yeni hazine devlet hazinesi ve emirin şahsi hazinesi

³⁸ Emir Abdurrahman Han döneminde basılan en önemli risale *Takvim-i Din*'dir. Sınırlı sayıda ki ilk baskıdan sonra, risalenin ikinci baskısı 3,000 adeta çıkarılmış ve ülkenin her tarafına ulaştırılmıştı. Bk. Molla Abu Bakr vd, *Taqvim al-Din*, Kabul 1888-1889; Ghani, *a.g.e.*, s. 276.

³⁹ Emir Abdurrahman Han cihat hakkında bir eser kaleme aldığını biliyoruz. Bk. Abdurrahman Khan, *Kaliaat Amir al-Bilad fi al-Tarhib ila al-Jihad*, Kabul 1886-1887.

(Khazana-i-Amirah) olarak iki bölümden oluşmaktaydı. Bu hazine, hazine başkanı, hazinedar (Khazanadar) ve müşavirler tarafından idare edildi. Emir Abdurrahman Han'ın en yaşlı oğlu Serdar Habibullah Han yeni hazinenin başkanıydı ve hazine mührü kendisindeydi. Hazine başkanının izni ve mührü olmadan hiçbir işlem yapılmazdı. Ayrıca yıllık olarak hükümete vergi vermek zorunda olanları ve toprak ağalarını kayıt altına almak için bir gelir kurumu da oluşturuldu (Munshi, 1900, V. II, s. 65).

Emir Abdurrahman Han'ın girişimleri sonucu standart ağırlık ve ölçü birimleri oluşturuldu. Yapılan düzenleme ile üretilen her ürünün 4/1'i oranında vergi alımı sabit kılındı. Madenlerden gelen gelirler, hükümet tekelleri gelirleri, posta harçları, ihracat ve ithalat gelirlerinde kaydedilen ilerleme ve toprak vergilerinin sistematik toplanması ile Afganistan'ın yıllık geliri 1 milyon pound'un üzerine çıktı (Munshi, 1900, V. II, s. 78).

Emir Abdurrahman Han, selefleri döneminde başlayan ve II. İngiliz-Afgan savaşı sırasında yıkılan atölyeleri yeniden kurdu. Hükümet atölyelerinin kurulması ve Avrupalı uzmanlar ve teknisyenlerin istihdam edilmesi Emir Abdurrahman Han'ın en önemli icraatları arasındadır. Atölyelerin ve küçük çaplı imalathanelerin başlıca amacı, askeri ihtiyacı karşılamaktı. Emir Abdurrahman Han Avrupa teknolojisini ülkeye getirerek kullanmak istiyordu. Bu itibarla ulusun kendi kendine yetebilirliği, Afganistan'ın bağımsızlığı, savunması ve refahı için gerekli olan teknolojik değişime karşı olan muhalefeti ikna etmede de başarılı oldu (Gregorian, 1969, s. 142).

Emir Abdurrahman Han, ilk olarak Hindistan'dan Avrupa makinaları ithal eden Jerome isimli Fransız elektrik mühendisini ülkedeki küçük imalathanelerin geliştirilmesi için görevlendirdi. M. Jerome Afganistan'a hizmet eden ilk Avrupalı mühendisti. M. Jerome'ye, torna tezgahı, pres makinesi, delme/sondaj makinesi, planya makinesi, pres makinesi, kesme makinesi, vakum makinesi,

3, 6, 9 ve 10 beygir gücünde mekanik makineler alması için 141,000 Hindistan rupisi para tahsis edildi. Jerome'ye makineleri kurmak için yardımcı teknisyenler, mühendisler ve tecrübeli Hint işçiler getirmesi için emir verildi. Jerome Kalküta'ya ulaşarak kendisinden istenilenleri temin etti ve Kabil'e gönderdi. Usta, kalfa ve işçiden oluşan 22 Hintli ile sipariş edilen makinelerin küçük bir kısmı Kabil'e ulaştı. Fakat M. Jerome aralarında yoktu. Hem Emir Abdurrahman Han'ın verdiği paralar gitmiş hem de M. Jerome'nin izine rastlanamamıştı (Munshı, 1900, V. II, s. 22).

Bu talihsiz olayı müteakiben Emir Abdurrahman Han'ın sekreteri ve komutanı Sultan Muhammed Han'ın⁴⁰ aracılığı ile İngiliz Sir Salter Pyne göreve getirildi. Sir Salter Pyne Nisan 1887'de Kabil'e gelerek çalışmalara başladı (Munshı,1900, V. II, s. 23).

Sir Salter Pyne atölyeler için gerekli olan makineleri almak için İngiltere'ye gitti. İki İngiliz mühendis ile birlikte yeni makineleri temin ederek 6 ay sonra Kabil'e döndü. Kısa sürede kereste fabrikaları, buharlı pres makineleri ve torna tezgahları kurularak bir çok ihtiyaç malzemesi üretilmeye başlandı. Bu malzemeler arasında en önemlileri kuşkusuz askeri olanlardı. Atölyelerde ve küçük imalathanelerde, Matini-Henry ile Snider model tüfekler, fişekler, barutlar ve askeri bando için müzik enstrümanları gibi birçok malzemenin üretimi yapılmaktaydı. Atölyelerde tüfek fişegi üretimi, günlük 3,000 ile 20,000 arasındaydı. İki tüfek imalathanesinde haftalık 175 tüfek üretiliyordu. 1893'e kadar Afganistan'ın küçük savaş endüstrisi, yaklaşık ağız çapı 50 cm. olan döküm toplar ve Breech-loading savaş silahları yapabilecek kadar gelişmişti (Wheer, 1895, s. 222; Munshı, 1900, V. II, s. 27-47; Gregorian, 1969, s. 143).

Askeri malzemelerin dışında mum üretimi, sabun üretimi, deri ayakkabı üretimi atölyeleri de açılarak üretime başladı (Munshı,

⁴⁰ Sultan Muhammed Han isim değiştirerek Mır Munshı ismini almıştı. Bk. Mır Munshı, *a.g.e.*, s. 23.

1900, V. II, s. 27-47). Atölyelerin iş alanı aşamalı olarak genişletildi. Atölyelerin gelişmesi ile tarım araçları, iğneler, cam eşyalar, kâğıt malzemeler, halılar ve hatta fırınlar gibi önemli eşyaların üretimine başlanmıştı (Munshı, 1900, V. II, s. 27-47).

Emir Abdurrahman Han, dindar biri olmasına rağmen, Afganistan'daki üzüm bağlarını değerlendirdi ve Hindistan'a ihraç edilen konyak, viski ve şarabın üretilmesi için harekete geçti. Çok karlı bir iş olan alkollü içecek üretiminde bazı başarılar elde edildi (Munshı, 1900, V. II, s. 37-38).

Emir Abdurrahman Han başka Avrupalı uzmandan da teknik destek aldı. Madencilik uzmanı Middleton, fişek yapımı uzmanı Edwards, mekanik mühendisi Stewart, darphaneci McDermot ve Cameron, tabaklamacı Tasker ve Thornton, Jeolojist Griesbact, eğitim uzmanı Collins, piyano eğitmeni Rich bunlardan bazılarıydı (Munshı, 1900, V. II, s. 34-35). Emir Abdurrahman Han, 428 yabancı uzmanı Afganistan'ın gelişmesi ve modern endüstrinin kurulması için göreve getirmişti (R. Tarzi, 2012, s. 6).

Emir, ülke içi iletişim ve ticaretin gelişmesi için teşviklerde bulundu. Ticareti canlandırmak için yolların fiziki durumu ve güvenliği için tedbirler alındı. Bozuk yollar tamir edilerek yeni yollar ve köprüler inşa edildi. Önemli ticaret güzergâhları olan Kabil-Belh, Kabil-Gazne-Herat, Herat-Kandahar, Celalabad-Kâfiristan ve özellikle Kabil-Peşaver arasındaki yollara ehemmiye verildi. Yol kenarlarında kurulmuş köyler ve kasabaların sakinleri yolların peyzaj ve bakımından sorumlu tutuldular. Ayrıca yolcuların ve tüccarların güvenliği de onların sorumluluğundaydı (Mır Munshı, 1900, V. II, s. 57-58). Güvenlik önlemlerine artıran Emir Abdurrahman Han, otoritesini güçlendirmek ve gelirleri artırmak için Afganistan'da hareket özgürlüğünü kısıtladı. Örneğin, Kabil halkı şehrin 6 kilometre kadar uzağına çıkabiliyordu. Şehir dışına seyahat etmek içinse "rahdari" adlı bir

tür pasaport alınmak zorundaydı (Hamilton, 1910, s. 225-238; Gregorian, 1969, s. 143).

Emir Abdurrahman Han, II. İngiliz-Afgan savaşı esnasında ağır tahribata uğrayan posta teşkilatını yeniden ihya etmek için çalıştı. Emir Şir Ali Han tarafından kurulan ilk posta teşkilatı çoğunlukla Kabil-Peşaver arasında hizmet vermekteydi. Sınırlı hizmet alanını genişletmek için Hindistan'daki İngiliz posta teşkilatı örnek alınarak yeni teknikler geliştirildi. Posta, koli ve buna benzer hizmetler kaydedilmeye başlandı. Her şehirde posta ofisleri açılarak, posta ağı genişletildi. Posta teşkilatı, Rusya, İran, Hindistan ve Çin gibi komşu ülkelere kadar posta hizmeti sunmaya başladı (Munshı, 1900, V. II, s. 78).

Afganistan ticareti, bir yandan ticaret yollarının güvensizliği, bir taraftan da ihraç için belirlen transit geçiş ücretleri ve yerel tüketim mallarına uygulanan ağır vergiler nedeniyle sekteye uğruyordu. Gümrük sistemindeki karışıklık ticaretin gelişmesindeki en büyük engellerden birisiydi. Emir Abdurrahman Han ticaret akışını rahatlatmak için bir dizi önlem aldı. İlk olarak daha önce yürürlüğe koyduğu, vilayetten vilayete zorunlu kılınan geçiş parası (rahdari) sistemini yürürlükten kaldırdı. Kervan ticaretini düzenleyerek, "kafila bashi" tarafından idare edilen kervan büroları açtı. Küçük askeri birlikler ve ticaret komisyonlarının işbirliği sayesinde kervanlar ve seyahat edenlerin konaklama ve güvenliği sağlandı. (Saikal, 2004, s. 33).

İthalat ve ihracat ürünlerinden alınan farklı farklı vergiler yeniden düzenlendi. Yeni düzenlemeye göre her ürünün % 50'si standart vergi olarak belirlendi (Munshı, 1900, C. I, s. 209; Hamilton, 1910, s. 242-248). Alınan bu önlemler neticesinde ticaret normalleşmiş İran, Rusya, Hindistan ve Afganistan arasındaki ticaret trafiği rahatlamıştı.⁴¹

⁴¹ Afgan ticaretinin tam bir resmini sunmak ve doğru rakamlar vermek son derece güçtür. Zira Afgan ticaretinin büyük bir bölümü göçebe Pathan kabileleri

Afganistan genellikle temel tüketim mallarını ithal etmiştir (Gregorian, 1969, s. 145).

Örneğin, Hindistan'dan ithal edilen malların 4/3'ünü pamuklu ürünler oluşturmaktaydı. Geri kalanını, şeker, çay, boya ve özellikle çivit gibi mallar teşkil etmekteydi. Hindistan ile Kandahar arasındaki ticaretin çoğunluğu pamuklu ürünler üzerineydi. Sadece 1899-1900 yılları arasında 1.140.910 toplamda ise 2.874.510 Kabuli rupi, Hindistan'dan gelen Avrupa pamuklu ürünlerinin satın alınması için harlandı. Ayrıca 721.950 Kabuli rupi de Hindistan yapımı pamuklu ürünlerin satın alınması için harcanmıştı (Gregorian, 1969, s. 145).

Mevcut durum Hindistan ile Afganistan arasındaki ticari rakamlarına şöyle yansımıştı.

tarafından yapılmaktaydı. Yapılan ticaret hakkında doğru bilgilere ve tam rakamlara ulaşmak oldukça güçtü. Ayrıca yapılan ticaretlerde tonajdan ziyade hayvanların semer sayıları ara sıra kaydedilirdi. Başlıca Gilcay, Lohani, Waziri Kakar kabilelerinden oluşan tüccar göçebeler (powindahs), Merkez Asya, İran, Hindistan ve Afganistan arasında ticaretin büyük bölümünü yaparlardı. Göçebe tüccarlar yılda iki defa silahlı büyük kervanlar ile birleşerek, birkaç bin asker eşliğinde Buhara ile İndus arasında kervanlarını yürüterek ticaret yaparlardı. Pencap ovalarında konaklar ve sürülerini güderlerdi. Burada silahlarını bırakıp, Hindistan'dan Bombayı Karaçi ve Bengal'e demir yolu ile mallarını getirirlerdi. Mallarını sattıktan sonra geri dönerlerdi. İstatistikler ticaretin durumu hakkında bazı ipuçları sunmaktaydı. Buna göre 1887'de yaklaşık 76,000 göçebe tüccar Hindistan'a giriş yapmıştı. 1878'de yaklaşık 58,00 ve 1880'de yaklaşık 50,000 göçebe tüccar Hindistan'a giriş yaptığı kaydedilmişti. 1880'de 33,000 üzerinde savaşçı vardı ve olanların yarısından fazlası sivildi. Göçebe tüccar kabileler (powindahs) 1878'de 77,000 üzerinde deve, 188,000 koyun ve keçiye sahipti. Hindistan devleti sekreterliği kayıtlarına göre, 1870'lerde göçebe tüccar kabileleri tarafından yapılan ithalat ve ihracatın toplam değeri yıllık yaklaşık 500,000 pound sterlin olduğu tahmin ediliyor. Ayrıntılı bilgi için bk. Edward E. Oliver, *Across the Border or Pathan and Biloch*, London 1890, s. 18-330.

Tablo 2: Hindistan ile Kuzey ve Güney Afganistan'ın Ticaret rakamları (10'luk rupi bazında):

Yıl:	Hindistan'dan İthalat:	Hindistan'a İhracat:
1890	796.500	325.300
1891	459.870	208.600
1892	653.639	218.120
1893	610.500	220.850
1894	405.200	188.800
1895	405.200	152.791
1896	270.575 ⁴²	165.000
1897	290.162	151.538
1898	285.623	129.109
1899	312.266	217.235
1900	272.347	187.054
1901	299.051	190.049

Kaynak: Gregorian, 1969, s. 145.

Afganistan'dan Hindistan'a at, ham yün, deri, yağ, meyve, sebze ve diğer yiyecek ürünleri ihraç ediliyordu. Ticaret hacmi, Emir Abdurrahman Han'ın iktidarında genel olarak dalgalıydı. Bu dalgalanmalarda, ağır gümrük vergileri, Afgan tüccarların fakir ve cahil olması, İngiliz-Rus ekonomik çekişmesi gibi birçok ekonomik ve politik faktörler etkiliydi.

1880'lerde Ruslar merkez Asya piyasasında İngiliz-Hint ticari mallarını engellemek için birçok önlem aldı. Rusya önce bazı yabancı malların ithalatını ağır vergiler koyarak engellemeye çalıştı ve daha sonra ithalatı tamamen yasakladı. 1895 yılına kadar Buhara

⁴² 1868-1892 yılları arasında Rusya, aşamalı bir şekilde Orta Asya'da ilerleyerek Buhara ve Hive Hanlıklarını yıkarak bölgeye hakim olmuştu. Bölgenin Rus kontrolüne geçmesi ile Afgan ticareti bu durumdan olumsuz etkilenmiş ve ciddi bir düşüş yaşamıştı. Bk. Gregorian, *a.g.e.*, s. 145.

aracılığıyla Merkez Asya içine doğru İngiliz-Hint mallarının akışının Rusya tarafından kesilmesiyle Afganistan'ın transit ticarettten elde ettiği gelir % 80 oranında azaldı. Emir Abdurrahman Han, Merkez Asya'da Rusların ticari avantajları ve İngiliz-Rus ekonomik çekişmesi gibi oldukça güç bir ortamda ülkesi için uygun bir ticari pozisyon oluşturmaya çalışıyordu (Gregorian, 1969, s. 146). Bu durum yapılan ticari rakamlarına da yansımıştı.

Tablo 3: Rusya ile Afganistan'ın Ticaret Rakamları (Ruble bazında):

Yıl:	Afganistan'a İhracat:	Afganistan'dan İthalat:
1888	3.983.270	3.944.568
1889	3.307.000	1.597.400
1890	4.059.000	1.612.000
1891	2.555.300	1.468.000
1892	1.971.000	801.000
1895	702.304	842.302
1896	906.571	2.093.366
1897	479.278	1.576.751
1898	727.637	2.208.974
1899	981.836	1.594.606
1900	898.604	2.116.070

Kaynak: Gregorian, 1969, s. 146.

Emir Abdurrahman Han, yabancı ülkelere Afgan sermayesinin akışını engellemek ve sahip olduğu ürünlerin satış rakamlarını artırmaya çalıştı. Bu amca yönelik planlarından biri Celalabad yakınlarında çay tarlaları kurmaktı. Fakat bu planı başarısızlığa uğradı (Gray, 1895, s. 18).

Emir Abdurrahman Han, bazı başarısızlıklara rağmen ticari politikalarının doğru olduğuna dair inancını şu sözlerle dile getirmişti;

“Ticaretin, ülkemin zenginleşmesi için en büyük kaynak olduğu yalandır. Geçmişte binlerce yabancı malları ülke içine girdi. Ama ülke sermayesi ülke dışına çıktığı için Afganistan’da ithalat ürünleri giderek arttı. Şimdi ise bu mallar Kabil’de üretiliyor” (Munshi, 1900, V. II, s. 75-77).

Yeni bir kararla ülke içerisinde üretimi yapılan ürünlerin ithal edilmesi yasaklandı. Bunlardan birisi olan tuzun ülke içerisinde üreilmeye başlanmasıyla, Afganistan’da tuz ithalatı yasaklandı. Afgan tüccarlara faizsiz borç paralar veren Emir Abdurrahman Han, Afgan ekonomisi üzerindeki nüfuzunu sağlamlaştırarak kereste endüstrisi üzerindeki kişisel tekeli genişletti. Rekabeti artırmak için bazı Afgan tüccarları devlet kademelerinde görevlendirdi. Afganistan’ın güvenilir diplomatik pozisyonu, bölgedeki tüm ülkelerin ticaretindeki düşüşte oldukça etkiliydi. Doğrudan diplomatik ilişkilerin kurulamaması, ticaret anlaşmalarının yapılamaması ve transit ticaret üzerine ağır vergiler yüklenmesi, ticaretin gelişmesinin önündeki en ciddi engellerdi (Wheeler, 1895, s. 199-200; Sykes, 1940, V. II, s. 172).

6. Adli Alandaki Modernleşme Çabaları

6.1. Adli Alanda Yapılan Yenilikler

Emir Abdurrahman Han özellikle dini müesseseleri ve şirketleri güçlü bir şekilde kontrol altında tutmak için, adli alanda önemli yenilikler yaptı. Muvcut kanunlar üç gruptan oluşmaktaydı.⁴³ Bunlar İslam şeriatı, yönetsel veya sivil kanunlar ile kabile kanunları idi. Emir Abdurrahman Han, adli düzeni tesis etmek için, çeşitli mahkemeler kurdu. Ticaret mahkemeleri, genellikle iş kavgaları ve ticari anlaşmazlıklar gibi davalara bakmaktaydı ve Hintli Müslümanlar, Afganlar ve gayr-i afgan tüccarlardan oluşan bir heyet tarafından yönetilmekteydi. Ceza mahkemeleri ise kadılar

⁴³ Afganistan’daki adli yapı ve ilgili kurumlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mır Munshi, *The Constitution and Law of Afghanistan*, London 1900.

ve polis başları (katwals) tarafından yönetildi (Munshi, 1900, C. I, s. 209).

“Kalantars” olarak adlandırılan devlet memurları, şehir merkezlerinde ve çeşitli bölgelerdeki düzenden sorumlu tutuldu. Kalantars’ların bir diğer görevi ise, bölgelerindeki 16 ile 28 yaşları arasındaki tüm erkekleri belirlemek ve isimlerini kaydetmekti. Burada amaç yeni polis gücünü takviye etmek için bir havuz oluşturmaktı.

“Kotwal”adlı görevlilere kadılık ve polis amirliği gibi büyük yetkiler verildi. Polislerin yetkileri artırılarak görev alanları genişletildi. Mafya babalığı, çeteler, sahtekâr tüccarlar, hırsızlık vakaları gibi suç teşkil eden birçok sorunla başa çıkmaya çalışıyorlardı. Ayrıca polise, belli dini suçlara bakmaları için de yetki verildi. Örneğin, oruç tutmayanları tutuklamak, camide kötü davranışlara yol açanları tespit etmek gibi dini hassasiyet içeren vakalarda polisin görev alanının içerisindeydi (Munshi, 1900, V. II, s. 52-53; Fazlı, 1325, s. 65).

Emir Abdurrahman Han, dini davaların görülmesi için de mahkemeler kurmuştu. Dini mahkemeler kadı tarafından yönetilen yüksek taşra mahkemeleri olarak görülürdü. Kadının yetkileri dini konularla sınırlı değildi, aynı zamanda sivil konularda da yetkileri oldukça genişti. Fakat sivil konular, çoğunlukla bölge yöneticileri veya vekilleri tarafından yönetilen bölge mahkemelerine yönlendirilirdi. Her vilayette evlilik ve miras davalarına bakan bir yüksek mahkeme vardı. Yüksek mahkeme, bir baş kadı ile birçok müftü (müftis) ve tefsircilerden oluşmaktaydı (Hamilton, 1910, s. 241).

Mahkemenin kararları İslam hukukuna dayanmasına rağmen, emirin onayından geçmek zorundaydı. Emir Abdurrahman Han’ın en yaşlı oğlu Habibullah Han, temyiz mahkemesini emiri temsilen yönetirdi. Emir Abdurrahman Han mahkemelerdeki şahsına yönelik hareketlerden haberdar olurdu. Bunlar genellikle, hükümet

gelirleri konusu, tahta karşı saldırılar, büyük vatan hainlikleri ve politik tartışmaları içerirdi (Munshi, 1900, V. II, s. 7-66).

Emir Abdurrahman Han kadıların özlük hakları ve can güvenliğine önem veriyordu. Hukuki sürece sivil otoritelerin katılımını sağlayan Emir Abdurrahman Han, ölüm ile cezalandırılabilir durumlar söz konusu olduğunda tek karar verme yetkisini sürdürdü. Bu yüzden Emir Abdurrahman Han, iktidarın ve hakların üstünlüğünü savunuyordu. Afganistan tarihinde ilk hukuk bürolarını açan Müslüman hukukçular, bu nedenle istekli veya isteksiz olarak iktidara itaat etmeye mecbur kalmışlardı (Gregorian, 1969, s. 137).

Adli alanda yapılan bu yeniliklere rağmen Afganistan tekdüze standart bir kanun yapısına sahip olmaktan çok uzaktaydı. Yönetimsel bütünlük bir derece kurulmasına rağmen, yasal sistem oldukça karışık ve anakronik kaldı. Her yasa veya kanun İslam hukukuna, yerel adetlere ve en azından Afgan kabile yasalarına uymak zorundaydı. Ülkenin istikrarı, huzuru, refahı ve barış ortamının aksamaması için, sert cezalar hazırlandı. Emir Abdurrahman Han yeni bir suç yasası çıkardı. Buna göre, cinayet işlediği anlaşılan ve yakalanan zanlının akıbeti, ölen kişinin arkadaşları ve ailesinin insafına bırakılmıştı. Fakat onlar katili affetseler bile hükümet alıkoyabilirdi. Eğer katil bağışlanırsa serbest kalabilmesi için, 7.000 rupi fide vermek zorundaydı. Hırsızlık ve soygunculuk içeren durumlarda, suçlular yakalandıklarında elleri kesilirdi. Nam salmış eşkıyalar yakalandıklarında, yol kenarlarındaki demir kafeslerin içine teşhir amaçlı konular ve sonunda kafesin içinde açlıktan ölürdü. Yeni suç yasasına göre; her hangi bir suçun işlendiği yer ile 10,000 metrekarelik alan içerisinde kalan bütün köylerde 20,000 ile 50,000 rupi arasında değişen para cezaları uygulanıyordu. (Munshi, 1900, V. II, s. 66; Sykes, 1940, V. II, s. 197). Eğer köylüler cezayı ödeyemezlerse, iki veya üç alay askeri köylerinde barındırmakla yükümlü olacaktı. Bu madde,

birinin suçu herkesi etkilediği için her bireyin daha temkinli hareket etmesini sağladı (Martin, 1907, s. 28).

Emir Abdurrahman Han, bu oldukça sert suç yasası ile kavgacı Afgan toplumunu uzlaştırmada bazı başarılar elde etti.

7. Sosyal Alandaki Modernleşme Çabaları

7.1. Kadın Haklarında Yenilikler ve Köleliğin Kaldırılması

Emir Abdurrahman Han, kadın hakları konusunda bir takım yenilikler yaptı. Özellikle Afgan toplumunda yaygın olan çok eşliliği yasakladı. Tek eşliliği yasalaştırdı. Kocaları ölen kadınlar yeniden evlenmek istediğinde, onların isteklerine bakılmaksızın zorla yakın akrabayla evlendirme gibi süregiden geleneksel kanunları yürürlükten kaldırdı. Emir Abdurrahman Han, evli bir kadının eşi öldüğünde, yeniden evlenmesi hususunda özgür olduğunu ilan etti (Gregorian, 1969, s. 139).

Dikkate değer bir diğer önemli gelişme, evli çiftlerin kayıt edilmesini zorunlu kılan bir kanunun çıkarılmasıydı. Çocuk evliliklerini düzenlemek için bir kanun hazırlandı. Bu kanun neticesinde kız çocuklarının akıl bali olmadan evlendirilmelerinin önüne geçilmeye çalışıldı. Maalesef bu kanunların ne boyutta uygulandığını tespit etmek oldukça güçtür. Yine de kanunlar ile kadınların işkence ve hoş görülme durumlarına maruz kalmalarını engellemek için kocalarına karşı, kadınlara boşanma ve nafaka davaları açma hakkı verildi (Munshi, 1900, V. II, s. 67; Sykes, 1940, V. II, s. 197).

Emir Abdurrahman Han'ı ilgilendiren bir diğer sosyal sorun kölelikti. Özellikle Özbek ve Türkmenlerin yaşadığı ülkenin kuzey ve kuzeybatı bölgelerinde köle pazarları çoktu. Merkez Aşa Hanlıklarında da kölelik yaygındı ve bu durum kabullenilmişti. Şia Hazara ve Badahşan nüfusunun fakir kesimleri, özellikle Özbek ve Türkmen esir tüccarları tarafından esir alınarak köle pazarlarında satılıyordu. 1883'lerde dahi Afgan Türkistan'ında Şia Hazara

insanları köle pazarlarında satılmaktaydı. Şia Hazaralara ilaveten Pagan gayrimüslimler de bu pazarlarda köle olarak satılmaktaydı. 19. yüzyıl boyunca pagan inancına sahip insanların yaşadığı Kâfiristan toprakları Müslüman güçler tarafından birçok kez istila edilmiş ve bölge halkı her fırsatta köleleştirilmişti (Gregorian, 1969, s. 139).

Emir Abdurrahman Han kölelerin hadım edilmesi gibi insan haklarına aykırı olan uygulamaları yasaklamış ve ardından da 1895’de çıkardığı bir kanun ile köleliği kaldırmıştı. Fakat bazı kabileler geçimlerini köle ticaretinden sağlamaya devam ediyordu. Köleliği yasaklayan kanunun ne kadar başarılı olduğu veya ne ölçüde uygulandığı hakkında kesin bir kaniya varmak oldukça güçtür.

7.2. Sosyal Alandaki Yenilikler

19. yüzyılda Afgan şehirlerinde devamlı bir gerileme söz konusuydu. 1880’de Emir Abdurrahman Han dağlar arasına sıkışmış, çamurdan evlerin olmadığı yeni bir Kabil inşa etmek istiyordu. Gri veya boz olarak tarif edilen Kabil, model bir şehir olarak inşa edilebilirse, diğer Afgan şehirlerine de örnek teşkil edebilirdi (Wheeler, 1895, s. 199-200; Sykes, 1940, V. II, s. 172).

Emir Abdurrahman Han bunu gerçekleştiremede dikkate değer bir başlangıç yaptı. Kabil’de yeni bir “Cuma Mescidi” inşa ettirdi. Ayrıca pişmiş tuğla üretimi için fırınlar kurdu. Yerel çimentoların kullanılmasını teşvik etti (Gray, 1895, s. 32). Sır T. Hungerford Holdich, Emir Abdurrahman Han’ın çalışmalarıyla ilgili raporunda:

“Yeni yollar, yeni bahçeler ve saraylar ortaya çıktı. Pazarlar ve caddeler enerji ve yaşamla doldu taşı. Ekilen ve dikilen ürünlerdeki gelişmede yönetimin olduğu kadar piyasanın da çok etkisi vardı. Kısaca resmin bütününde temel ilke ilerlemek, her alanda ilerlemek” bilgisini vermektedir (Holdich, 1901, s. 166).

Bununla birlikte pek çok saraydan ve beyaza boyanmış camilerden hariç, başkent Kabil ve diğer Afgan şehirlerinde⁴⁴ çoğu önemli bina kerpiçten inşa edildi. II. İngiliz-Afgan savaşından sonra Kabil ve diğer şehir merkezlerinde bir takım iyileştirmeler yapıldı ama istenenilen düzeye ulaşamadı. Afgan şehirleri modern bir şehir kimliğinden çok uzaktaydı (Martin, 1907, s. 277).

Afganistan'ın sağlık yapılanmasında ilk yıllarda somut bir ilerleme olmadı. Eskiden olduğu gibi herhangi bir hastalık durumunda çoğu Afgan hasta ilk olarak mollalara başvururdu. Mollalar da Kur'an-ı Kerim'den hastalığa uygun sure veya ayetleri içeren tumar (muska) hazırlayıp hastaya verirdi. İyileşme olursa bu molla büyük itibar kazanırdı. Hastanın ölmesi durumunda kader kitabında böyle yazılıymış denirdi. Hizmetleri oldukça pahalı olan hekim ve mollaların tıbbi bilgileri oldukça zayıftı. Baş ağrısı, gut hastalığı, hazımsızlık, yüksek ateş ve diğer hastalıklar için standart reçeteler verilirdi. En büyük zararları ise cahil göz doktorları verirdi (Gray, 1895, s. 109-110).

Emir Abdurrahman Han döneminde halk sağlığı alanında kayda değer gelişmeler yaşandı. Aralarında Doktor John Alfred Gray, Doktor Lillians Hamilton, veteriner Clements, hemşire Daly ve Cerrah Dişçi O'meara'nın da olduğu birçok İngiliz uzman ülkeye getirdi. Bunlara ilaveten birçok Hindistan hastane asistanı işe alındı. Afganistan tarihindeki ilk kamu hastanesi ve kamu dispanseri 1895'de Kabil'de açıldı. Avrupada ilk eğitim gören Afgan diş doktoru Sufi Abdul Hak bu dönemde Kabil'de çalışmaya başladı. Birkaç temel askeri hastane, Afgan askerlerinin tedavisi, ilacı, beslenmesi ve barınması gibi zaruri olan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla açıldı. Avrupa ilaçları Hindistan'dan ithal edildi. Çiçek

⁴⁴ 1900'lerin başlarında Afgan şehirlerinin nüfusu; Kandahar 31.000'den 60.000'e, Celalabad'ın 2.000'den 3.000'e Herat 25,000'den 50,000'e yükselmiş, diğer yandan Kabil'in 75.000, Gazne'nin 8.000, Iştalif'in 5.000, Charikar'ın 5.000 nüfusa sahip olduğu tahmin edilmekteydi. Bk. Gregorian, *a.g.e.*, s. 148.

hastalığına karşı, Doktor Lillians Hamilton tarafından aşı üretildi. Doktor Lillians Hamilton, yerel hekimlerin kullanmaları için aşı üzerine bir de kitapçık hazırladı. Farsçaya çevrilen bu kitapçık Afganistan'da modern tıp üzerine yazılan ilk ders kitaplarından biriydi. Emir Abdurrahman Han bazı hijyen tedbirleri alarak, Kabil'de halk tuvaletleri inşa ettirdi. Şehir'deki lağım pisliği, her gece eşek arabaları ile taşınarak temizlendi (Gray, 1895, s. 43; Wheeler, 1895, s. 219-224; Munshi, 1900, V. II, s. 25-26; Martin, 1907, s. 45).

Öte yandan Emir Abdurrahman Han'ın Hindistan'dan getirttiği hastane asistanlarının çok azından istifade edildi. Bu asistanlar Afgan hastaların çoğunun acılarına derman bulamadı. Yerli hekimler ise Avrupa ilaçlarını kullanmadı. Hekimlere yabancı dil öğretilmemesi en büyük eksiklikti. Hekimler, reçeteli ilaçların tedavi edici özelliklerini anlamaya çalışmadı. Çoğu hastalık için hala ortaçağ teknikleri uygulanmaktaydı. Batılı metotların benimsenmemesi, Avrupalılara karşı duyulan önyargı yüzünden gerçekleşmedi. Çoğu Afgan, ilaçların alkol bulunmasından dolayı ilaçları kullanmayı reddetti (Gregorian, 1969, s. 149).

Yaygın kanaat göre ilaçları alan ve kullanan kişi Allah tarafından çarpılırdı. Esasında halk sağlığı için, ilaçların tehlikesinden ziyade yerel önyargılar tehlikeliydi (Martin, 1907, s. 44-45). Emir Abdurrahman Han'ın gözünde halkın neredeyse tamamı cahildi. Otobiyografisinde;

“Afganistan'ın tümüne egemen olduğumda daktilo, matbaa ve basın yoktu. Okumayı ve yazmayı bilen 30 katib bulmak için ülke çapında ilan vermek zorunda kaldım. Afganistan çok ihmal edilmişti. Sanırım bu hastalıkları gidermek için sadece üç şey buldum” diyerek durumu abartılı bir şekilde anlatır (Munshi, 1900, V. II, s. 46).

Eğitim sistemi de sağlık sisteminin bir benzeriydi. Küçük ve köhne köy mektepleri, ülkenin temel eğitim birimleriydi. Afganistan'da sadece mollalar ve mirzalar (kâtipler) başlangıç

seviyesinin üstünde bir eğitim alırdı. Dr. John Alfred Gray'a göre Farsça çalışanların bazıları akıcı bir dille mektup yazabiliyordu. Ayrıca öklid aritmetiği ve matematik gibi alanlarda kısıtlı bir eğitim alıyorlardı. Mollalar Kur'an'ı kendi dilinde yazmak için biraz Arapça öğreniyorlardı. Aksi takdirde yabancı dil öğrenmeyi düşünmezlerdi (Gray, 1895, s. 321).

Emir Abdurrahman Han eğitim alanında kayda değer başarılar elde edemedi. Afgan askerleri eğitmek için, birkaç tane temel okul açtı. Fakat bu okullar için belli bir program hazırlanmadı. Ayrıca Emir Abdurrahman Han, sarayda küçük eğitim okulları açtı. Bu okullar, geleneksel mekteplere nispetle daha nitelikliydi.

Saray okullarında, Kur'an sureleri ve ayetleri ezberlenir ve Fars edebi klasiklerindeki ahlaki derslere çalışılırdı. Ayrıca tarih, coğrafya gibi bilimler öğretilirdi. Yabancı dil eğitimi Arapça ile sınırlıydı. Saray okullarındaki eğitimden, hanedan ailesinin erkek üyeleri, içoğlanları, ordu subayları, bazı toprak ağaları ve kabile reislerinin oğulları faydalanabiliyordu. Özetle, eğitim elitler içindi (Mır Munshı, 1900, C. I, s. 46-204).

Emir Abdurrahman Han İngilizce eğitimi veren teknik bir okul açmak için uğraşıyordu. Bu amaç için iki Hintli eğitimci görevlendirdi ise de başarı sağlayamadı. Eğitim alanındaki önemi başarılarından biri Kabil'e bir İran matbaa makinesi getirtimesiydi. Genellikle Munshı Abdul Razak Delhi yönetiminde olan matbaa, evlilik sözleşmesi, ferman, berat, emir, buyruk, tapu senedi, yasal formlar ve posta pulları çıkarmak için kullanıldı. Bazı temel okul kitapları da basılmıştı (Munshı, 1900, C. I, s. 46-76).

Emir Abdurrahman Han, Avrupa tarzı yüksek eğitim sisteminin kurulmasının faydalarını ve bir gazetenin çıkarılması gibi ihtiyaçları bilmesine rağmen bunları hayata geçiremedi. Fars edebiyatına düşkün olan Emir Abdurrahman Han, Farsça'yı resmi dil olarak benimsedi (Munshı, 1900, C. I, s. 46, 107). Peştuca veya başka bir dilin öğrenilmesini engelledi. Ülkede yabancı dil eğitimi

alanlar Hintliler ve Ermenilerdi. İngilizce eğitimi sadece Hindistan'daki halk okulları veya Hristiyan misyonerler okullarında veriliyordu. Emir Abdurrahman Han ülkedeki Hristiyan misyoner okulları ile yabancı okulları yasakladı. Bu okulların kapatılması ile uyarılma, kopyalama, tercüme ve yorumlama gibi gereksinimlerin önü kesilmiş oldu. Ayrıca Emir Abdurrahman Han, Afgan gençlerinin yurtdışına eğitim için gitmelerini yasakladı. Gerekçe olarak, öğrencilerin içki, kumar gibi kötü alışkanlıklar edinerek inançlarını kaybettikleri ve ülkeye döndüklerinde dış düşmanların çıkarları için çalıştıklarını ileri sürdü.

Eğitim alanında katı bir tavır takınan Emir Abdurrahman Han zamanında Avrupa ve Asya ülkelerine ait birçok mal Afganistan topraklarına girdi. Rusya, Hindistan ve Avustralya'dan sabun, Almanya'dan parafin lambalar, Çin'den sofrta takımı, Rusya ve İngiltere'den ayakkabı, İngiltere'den elbise gibi daha pek çok ürün ithal edildi. Bunlar arasında Avrupa dikiş makineleri de vardı. İthal edilen ürünlerin çoğu hem kalitesiz hem de pahalıydı. Afganistan'ın üst sınıf zenginleri aşamalı olarak, Hindistan'dan ithal edilen veya hükümet atölyelerinde üretilen Avrupa tarzı masa ve sandalyeleri kullanmaya başladı. Bu dönemde İngiliz terzi Walter, Avrupa kumaşlarının kesimini Kabil'li terzilere öğretmek ve hanedan üyelerini giydirmek için saraya getirildi (Munshi, 1900, V. II, s. 44-47).

Emir, hükümet sarayları için İngiltere'den oluklu demir raflar ithal etti. Hanedan köşkünün bahçesi Hindistan'dan mermer aslanlar getirtilerek dekore edildi. Köşkü korumak için nöbetçi köpekler temin edildi. Ayrıca bir İngiliz tarafından bestelenen "*Salaam-i Padishah*" adlı parça ulusal marş olarak kabul edildi. Bundan başka saraya piyano alınarak İngiliz bir piyano eğitimci tutuldu. Çocuk şehzadeler ve iç oğlanlarına İskoç eteği giydirildi,

gaydalar ve mızıklar eşliğinde İskoç melodileri çalındı. Özellikle de “God save Queen” çalınırdı (Munshi, 1900, V. II, s. 130-133).

Emir Abdurrahman Han, Avrupalılar tarafından portesinin çizilmesine ve resminin çekilmesine izin veren ilk Afgan emirlerinden biriydi. Ayrıca sarayında resimler sergilenen ilk Afgan emirlerindendi (Gray, 1895, s. 321). Bu yeniliklerin etkileri çoğunlukla Kabil ve civarında hissedildi. Söz konusu yenilikler geleneksel Afgan toplumuna indirgenemdi (Gregorian, 1969, s. 151).

Emir Abdurrahman Han ilginç bir şekilde ülke ulaşımını ve ticareti rahatlatacak demir yolu projelerini onaylamadı. 19. yüzyılın son 10 yılında Hindistan’dan Afganistan’a Batı Avrupa ile bağlantı kuran kıtasal demir yolu sistemi hazırlamak birçok Avrupalının hayaliydi. Önemli demir yolu projelerinden biri, ünlü Süveyş Kanalını açan Fransız mühendis Ferdinand De Lesseps ile arkadaşı Cotard’ın projesiydi⁴⁵. Ferdinand De Lesseps ve Cotard Peşaver, Belh, Taşkent, Orenburg üzerinden Calcutta, Calais ve oradan da Paris’e bağlanan bir demir yolu projesi için teklif de bulundular. Proje Orenburg-Semer kand bölümünün kontrolü Rusya’ya ve Semer kand-Peşaver bölümünün kontrolü de İngiltere’ye ait olacak şekilde hazırlanmıştı. Rus Büyükelçisi Nikolay Pavloviç Ignatyev demir yolu projesini uygun buldu. Fakat İngilizler tarafından kabul görmedi (Marvin, 1882, s. 174).

Zira projenin hayata geçmesi Rusya’nın Hindistan’a askeri girişimlerini kolaylaştırabilirdi. Ayrıca İran körfezi ile Kafkaslar arasında Rus demiryolu hattının kurulması ile Afganistan’ın kapıları Rus işgaline açık hale gelecek ve İran’ın kuzey ve kuzeydoğusunda Rusların politik ve ekonomik nüfuzu

⁴⁵ Ferdinand De Lesseps ve Cotard hazırladıkları demir yolu projesi ve diğer demir yolu projeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. George Dobson, *Russian’s Railway Advance into Asia*, London 1890, s. 1-403, Chales T. Marvin, *The Russian Advance Toward India; Conversations with Skobelev, Ignatieff, and Other Distinguished Russian Generals and Statesmen on the Central Asian Question*, London 1882.

güçlenecekti. Bu sebeple İngiliz yöneticiler kıtalararası demiryolu projelerine sıcak bakmıyorlardı (Gregorian, 1969, s. 153). Buna karşın bazı İngiliz yöneticiler, Rus tehlikesine karşı tampon devlet politikası takip ederek Hindistan topraklarının güvence altına alınabileceği görüşündeydi. Bunun için Afganistan'ın kazanılması ve Rus tehlikesine karşı güçlendirilmesi gerekiyordu (Yate,1900:14). Alınacak tedbirler ile olası Rus işgaline karşı durulabilirdi. Bu görüşü savunanlar Afganistan emirinin izni olsun veya olmasın, Herat'an Kandahar'a oradan da Hindistan'a kadar uzanacak bir demiryolu hattını kurmak için yeterli ve haklı sebepleri olduğuna inanıyorlardı (Wheeler, 1895, s. 199-200; Munshi, 1900, V. II, s. 154; Holdich, 1901, s. 172-178).

Emir Abdurrahman Han ise tüm baskı ve teşviklere rağmen Afganistan'da demiryolu ve telgraf yapımına sert bir şekilde karşı çıktı. Emir Abdurrahman Han, otobiyografisinde bu tutumunun gerekçelerini şöyle sıralamaktadır:

“Oğullarım ve bazıları demir yolu yapımı için öğüt verdi. Onlar demiryolu yapılması durumunda, ülkenin kolayca erişilebilir olacağını ve tehlikeye açık hale gelebileceğini düşünmedi. Dış güçler ülkeye kolay bir şekilde girip hemen işgal edebilirdi. Afganistan her hangi büyük bir saldırıya karşı, mücadele etmek için yeterince güçlü silahlara sahip olmadan, ülke boyunca taşıma yapacak demiryolu projelerine izin vermek aptalca bir davranış olacaktı” (Wheeler, 1895, s. 199; Munshi, 1900, V. II, s. 77).

8. Durand Anlaşması Ve Güney Sınırının Belirlenmesi

Emir Abdurrahman Han'ın Güney ve Doğu Afganistan'daki kabileleri tekrar kontrol altına almaya ve iktidarına doğrudan bağlamaya çalışması Hindistan'daki İngiliz yönetimi tarafından birçok kez uyarılmasına neden olmuştu. 1879'da Afganistan ve İngiltere arasında imzalanan Gandamak Anlaşması gereği İngiliz yönetimine bırakılan ve Hindistan'ın iç kesimlerine kadar yayılmış olan Afgan kabileleri üzerinde Emir Abdurrahman Han'ın

nüfuzunu azaltmak için “forward policy” (ileri politika) olarak bilinen politik program, Afganistan’da yeniden uygulanmaya başlandı (Macmunn, 1929, s. 225).

Hindistan’daki İngiliz yönetimi, Hindistan’ın güvenliği için Afganistan ile olan güney sınırının belirlenmesinin zaruri olduğunu sık sık dile getiriyordu. Bu uğurda Emir Abdurrahman Han’ı baskı altına alabilmek için birçok yola başvuruyordu. Bunların içinde en önemlisi, Hazaraların isyanı sırasında Emir Abdurrahman Han’ın ihtiyaç duyduğu silah, top mermisi, teçhizat ve mühimmat üretimi için gerekli olan demir cevherinin ithalatını engellemeleriydi. Bu arada Hindistan genel valisi Lord Lansdowne Emir Abdurrahman Han’a yazdığı bir mektupta, Afgan Emirliği’nin sınırlarının tespit edilmesinin zaruri olduğunu belirterek; güney sınırının tespit edilmesi için tarafların bir araya gelmesini ve bunun içinde 10.000 kişilik bir askeri birlik eşliğinde, Lord Roberts başkanlığındaki İngiliz heyetinin Kabil’e kabul edilmesini istiyordu. Fakat Emir Abdurrahman Han bu teklife oldukça sert tepki göstererek İngiliz ordusunun Afganistan topraklarına girmesine kesinlikle izin vermeyeceğini bildirdi (Kakar, 2006, s. 177).

Böyle olmakla birlikte Emir Abdurrahman Han İngilizlerin ciddi uyarılarından sonra kuzeyde Pamir Dağları üzerindeki Rus tehdidini de göz önünde bulundurarak tamamı sivillerden oluşacak küçük bir İngiliz heyetinin Kabil’e gelmesini kabul etti. Böylelikle İngiliz yönetimi, Sir Henry Mortimer Durand başkanlığındaki 6 kişilik sivil elçilik heyetini Kabil’e gönderdi (Yazıcı, 2011, s. 153).

2 Ekim 1893’te Kabil’e gelen Sir Henry Mortimer Durand başkanlığındaki İngiliz heyeti, çok iyi bir şekilde karşılandı ve İndaki’deki hükümet konağına yerleştirildiler (Wheeler, 1895, s. 204). İki günlük dinlenmenin ardından İngiliz heyeti ile sarayda bir araya gelen Emir Abdurrahman Han, Çitral, Bajaur, Swat ve Afridi topraklarından uzak duracağını ifade etmiş ve diğer tartışmalı konularda hiç bir taviz vermeyeceğinin altını çizmişti (Wheeler,

1895, s. 207). Fakat son derece hazırlıklı bir şekilde Kabil'e gelen Sir Henry Mortimer Durand, Hindistan ile Afganistan arasında Vahan koridorundan başlayıp, İran hududuna kadar uzanan yaklaşık 2.400 kilometrelik sınırı gösteren bir haritayı masaya koydu. Bu haritada Emir Aburrahman Han'ın egemenlik sahası ile her iki tarafın da müdahale edemeyeceği alanlar belirlendi (Kakar, 2006, s. 179).

İngilizlerin önceden hazırladığı anlaşma metnine göre, iki ülke arasındaki kesin sınır, taraflar arasında oluşturulacak heyetler aracılığı ile netleştirilecekti. İngiliz yönetimi hiçbir zaman elirlenecek hattın Afganistan tarafında kalan kısımlarına müdahalede bulunmayacağını garantisini verirken, Afgan Emir'i Abdurrahman Han da hiçbir zaman Arnavay ve Başgul vadisi başta olmak üzere Swat, Bajaur ve Çitral'e müdahalede bulunmayacağını taahhüt ediyordu. İki taraf arasında yapılan görüşmeler neticesinde 12 Kasım 1893'te Emir Abdurrahman Han ve Sir Henry Mortimer Durand arasında "Durand Anlaşması" veya "1893 Kabil Konvansiyonu" olarak bilinen yedi maddeden oluşan bir anlaşma metni⁴⁶ imzalandı (Munshi, 1900, C. II, s. 160-164; Holdich, 1901, s. 54; Hamilton, 1910, s. 474).

Emir Abdurrahman Han imzalanan anlaşmayla Veziristan bölgesinin önemli bir bölümü ile Davar topraklarının küçük bir kısmından feragat ediyordu (Mır Munshi, 1900, C. I, s. 287-290). Buna karşın İngiliz yönetimi Veziristan bölgesinin Birmal topraklarını Afganistan'a bırakmıştı. Bu anlaşması ile İngiliz

⁴⁶ Durand Anlaşması tam metni ve ayrıntılı bilgi için bk. Abd al-Hakim Tabibi, *Diyurand va Gandumak Mu'ahadat Ghayr Huquqi Mısbashand*, Kabul 1953, s. 1-16; Aziz al-Din Vakili, *Durrat al-zaman Fi Tarikh Shah Zaman*, Kabul, 1958; Angus Hamilton, *Afghanistan*, Boston 1910, s. 474-480; Salman Bangash vd, "The Durand Line Agreement (1893): Delimitation and Demarcation of the 'Frontier Line': A Critical Appraisal", *Journal of Law and Society*, Vol. 40, No. 55-56, s. 111-126; Ahmad Ali Kuhzat, *Amir 'Abd al-Rahman Khan va Khatt-i Diyorand*, Kabul 1330.

yönetimi Emir Abdurrahman Han'a yıllık tahsisat olarak 600.000 rupi ödemeyi kabul ediyordu (Cevat, 1934, s. 93-96).

Durand Anlaşması neticesinde belirlenen güney sınırı, esasında hiçbir etnik, tabii ve topografik özellikler göz önünde bulundurulmadan belirlenmişti. Taraflar arasında hiçbir teknik çalışma yapılmadan imzalanan bu sınır anlaşması ile Nurzaylar, Veziriler, Şinvariler, Bareçler, Mohmanlar, Açhakzaylar, Beluçlar ile özellikle de Afgan toplumunun belkemiğini oluşturan ve yabancı saldırılara karşı en etkili savunmayı yapan Peştun kabilelerinin büyük bir kısmı, sınırın iki yakasında kalarak bir birinden ayrılmıştı (Yazıcı, 2011, s. 155).

İngiliz yönetimi ile Afgan Emirliği arasındaki sınırı tespit eden ve günümüz Afganistan'ının güney sınırını belirleyen bu anlaşma, Afgan kamuoyunda çok fazla tartışılmıştı. Çünkü Emir Abdurrahman Han Afgan halkının tepkisini çekmemek için anlaşma şartlarını kamuoyundan gizlemişti. İngiliz yönetimi ile yapılan anlaşmanın bir ittifak ve dostluk anlaşması olduğunu duyurmuştu. Bu ittifak anlaşmasının para ve silahla Afganistan'ı güçlendirme çabasından başka bir amacı olmadığını da beyan etmişti. Veziristan topraklarının elden çıkması ile ilgili olarak da, Vezirilerin kendisini dinlemedikleri için böyle bir sonucu hakettiklerini savunuyordu. Emir Abdurrahman Han İngiliz yönetiminin istekleri doğrultusunda imzalamış olduğu Durand Anlaşması ile ülke topraklarının önemli bir kısmındaki hâkimiyetinden feragat etmiş ve dolayısıyla da bu topraklardaki halkını da terk etmiş⁴⁷ oluyordu (Yazıcı, 2011, s. 156).

Durand Anlaşmasının imzalanmasıyla 1849'dan beri İngiliz denetimi altında bulunan Peşaver ve çevresi artık tamamen İngiliz

⁴⁷ M. Hassan Kakar'a göre, "Sir Henry Mortimer Durand yanlış çizilmiş bir harita ile Emir Abdurrahman Han'ı kandırılmış veya Emir Abdurrahman Han konuyu yanlış anlamıştı. Yoksa Emir Abdurrahman Han, bu haritayı asla imzalamazdı." Bk. Kakar, *a.g.e.*, s. 182.

yönetimine bırakılmıştı. Buna rağmen Peşaver'in bir parçası olan Aşağı Mohmand toprakları İngiliz yönetimi tarafında, Yukarı Mohmand ve Lalpura, Afganistan hudutları içerisinde kalmıştı. Sir Henry Mortimer Durand Emir Abdurrahman Han ile yaptığı mülakatta Afganistan-Hindistan sınırının tespit edilmesi ile birlikte Vahan meselesine de ayrıca değinmişti. Sir Henry Mortimer Durand Vahan vadisinin Emir Abdurrahman Han tarafından yönetilmesini istiyordu. Çünkü Ruslar İngiliz yönetimine taahhüt ettikleri hiçbir sözü yerine getirmemişti. Eğer Ruslar, Vahan'a girerler ise hem Çin'e daha da yaklaşmış olacaktı hem de Hindistan için çok önemli bir bölgenin kontrolünü ele geçirerek Hindistan'daki İngiliz yönetimine tehlike oluşturacaktı. Bu itibarla Sir Henry Mortimer Durand Emir Abdurrahman Han'ı ikna ederek Vahan'a bir Afgan vekil tayin ettirmişti. Fakat tayin edilen vekil tamamen göstermelikti. Çünkü Vahan İngiliz yönetimi tarafından Gitgit'ten yönetilmekteydi (Kakar, 2006, s. 117).

Ayrıca 1895'te Rus-İngiliz komisyonu ile Afgan Emirliği temsilcileri Çin, Afganistan, Rusya ve Hindistan arasındaki sınırları tespit etmek için toplandı. Çin toplantıya katılmadı ama alınan kararların hiçbirine de itirazda bulunmadı. Yapılan mülakatlar neticesinde, Vahan koridoru ve Afgan Pamirleri o dönemin en güçlü üç devleti arasında tampon bölge olarak belirlendi. Hindistan ile Afganistan arasındaki sınır, üç ana hat şeklinde tespit edilmişti. Bu ana hatlar merkezde Pamir'den Hunza ve Yasin'e; doğuda Kaşgar'dan Ladakh'a; batıda Batı Pamirleri ya da yukarı Ceyhun vilayetlerinden Çitral'e kadar uzanmaktaydı.

1894 ve 1896 yılları arasında Afgan Emirliği ve Hindistan'daki İngiliz yönetimi arasında oluşturulan sınır tespit komisyonları çalışmalarını sürdürdü ve Afganistan-Veziristan sınırı İngiliz haritacıları tarafından belirlendi. Ayrıca Afganistan-Kurram sınırı 1894'te Serdar Şirindil Han ile J. Donald tarafından, Hindikuş dağlarından Nev Kotal'a kadar olan sınır 1895 yılında Gulam

Haydar Han ve Mr. Undy tarafından, Çaman'ın batısında kalan Beluç-Afgan sınırı Serdar Muhammed Ömer Han ile McMahan tarafından, Afgan-Beluç sınırı ise Domandi'den İran sınırına kadar olan kısım Serdar Gül Muhammed Han ile McMahan tarafından tespit edilmişti (Cevat, 1934, s. 234). Ayrıca 1873 İngiliz-Rus Anlaşması ile kuzey sınırı tespit edilen Afganistan'ın 12 Kasım 1893'te imzalanan Durand Anlaşması ile güney ve güneydoğu sınırları tespit edilmiş ve "Modern Afganistan"ın sınırları da aşağı yukarı belirlenmişti (Yazıcı, 2011, s. 157).

9. Emir Abdurrahman Han'ın Vefatı

Emir Abdurrahman Han, egemenliği boyunca içeride kabileler ve hanedan üyeleri dışarıda ise, Rusya ve İngiltere gibi iki büyük emperyalist güçle mücadele ediyordu. Fakat onu uğraştıran diğer bir mesele de hayli zamandan beri dūçar olduğu gut (nikris) hastalığıydı (Gray, 1901, s. 381).

Emir, ömrünün son günlerinde hastalığı ağırlaşmış ve yürüyemez hale gelmişti.⁴⁸ Bir takım devlet işlerini en büyük oğlu Serdar Habibullah Han'a devretmiş ise de hiçbir zaman idareyi tam manasıyla elinden bırakmamıştı. 1901'in Ekim ayının ilk günlerinde hastalığı iyice ağırlaşmış, yataktan çıkamaz durma gelmişti. Çok geçmeden Bağ-ı Bala yaylasındaki köşk de vefat etti (Tarzi, 2014, s. 103).

Çok hareketli bir ömür süren Emir Abdurrahman Han'ın iktidar hırsı, taht mücadelesinde babasına verdiği destekle ilk defa kendisini göstermişti. Bu uğurda hapse atılmış ve on bir yıl sürgün hayatı yaşamıştı. İngilizlerin Afganistan'ı ikinci kez işgal etmesi üzerine inisiyatif almış ve Afganistan tahtına çıkma başarısı

⁴⁸ Emir Abdurrahman Han'ın sarayında bulunan İngiliz cerrah John Alfred Gray, Afgan Emiri'nin hastalığını, uygulanan tedavileri ve cerrahi müdahaleleri hatıratında ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bk. John Alfred Gray, *At the Court of the Amir*, London 1901, s. 381-399.

göstermişti. Başına buyruk yaşayan ve özgürlüğüne düşkün olan bir topluluktan, merkezi otoriteye güçlü bir şekilde bağlanmış bir ulus yaratmayı başarmıştı.

İşte bu nedenle Afganistan tarihinde “Emirü'l-kebir”, dünya tarihinde ise “iron hand/demir yumruk” namı ile kendine has bir yer edinmişti (Yazıcı, 2011, s. 164).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EMİR HABİBULLAH HAN'IN MODERNLEŞME ÇABALARI (1901-1919)

1. AFGANİSTAN'DA İÇ BARIŞIN SAĞLANMASI

Emir Abdurrahman Han, henüz hayatta iken devlet işlerinin bir kısmını en büyük oğlu Serdar Habibullah Han'a devretmiş ve veliaht olarak tayin etmişti. Bu nedenle Emir Abdurrahman Han'ın vefat haberi ile birlikte, ordu komutanları ile devlet erkânı hemen harekete geçerek her hangi bir tartışmaya mahal vermeden, 3 Ekim 1901'de Cami-i Kebir'de Serdar Habibullah Han'ı "Emir" olarak ilan ettiler ve ertesi gün onun adına hutbe okundu (Munshi, 1900, C. I, s. 146). Böylelikle Afganistan tarihinde Ahmed Şah Dürrani'den sonra kan dökülmeden iktidara gelen ikinci emir oldu (Tarzi, 1977, s. 68).

Serdar Habibullah Han, babası Emir Abdurrahman Han'ın sürgün bulunduğu Semerkand'a, 1872 yılında dünyaya gelmişti. Serdar Habibullah Han annesi de Badahşan mirlerinden Cihandar Şah'ın kızı Gülrez Hatun idi (Kakar, 2006, s. 39). Çocukluğu kardeşi Nasrullah Han ile beraber Semerkand şehrinde geçmişti. Babası Emir Abdurrahman Han'ın Afgan tahtını ele geçirmesinden sonra Kabil'e gelmiş ve burada dönemin en önemli âlimlerinden dersler alarak, çok iyi bir eğitim dönemi geçirmişti. Emir Abdurrahman Han'ın otoriter kişiliğinden dolayı, Serdar Habibullah Han herhangi bir vilayete vali olarak edilmedi. Payitahtta kalarak devlet işlerinde babasına yardımcı oldu. Babasının yanında geçen gençlik yıllarında

devlet işlerinde büyük tecrübe kazanmıştı (Mır Munshi, 1900, V. II, s. 212).

Emir Habibullah Han, tahta çıkar çıkmaz ilk iş olarak, babasının iktidarında haklı veya haksız yere hapisanelerde tutulan binlerce insanı serbest bırakılması için 1902 yılında genel af ilan etmişti (Ö. Tarzi, 2014, s. 103). Hemen ardından sürgünde bulunan hanedan üyeleri ve ailelerinin Afganistan'a geri dönmeleri için bir ferman yayınladı. Afganistan'a geri dönecek olanlar arasında daha önce malları ve mülkleri müsadere edilmiş olanlara mülklerinin tekrar iade edeceğini ve zararlarının da karşılanacağını belirtti (Yazıcı, 2011, s. 164).

Böylece birçok kişinin Afganistan'a geri dönmesinin yolu açılmış oldu. Siyasi ve düşünce suçlarından hapse atılan kişiler de serbest bırakılmıştı. Genel af ile onlarca eğitimli insan iade-i itibar ile görevlerine geri döndü. Emir Habibullah Han, yararlı olacağını düşündüğü kişilere devlet kademelerinde çalışma imkânı sundu. Emir Habibullah Han'ın en önemli ideallerinden biri, merkezi bir yönetimi altında tüm Afgan kabileleri toplamaktı. Ayrıca yabancı güçlerin baskılarından arınmış, müstakil bir devlet kurulmasının mümkün olabileceği inancı ile yerel kabile reisleri ile bir araya gelmişti. Babasının iktidarında son derece etkili olan istihbarat ofisini kaldırdı. Monarşi, yatırım ofisleri ve dini otoriteyi merkezde topladı.

Modernleşme ve reform hamlesine girişmek için böyle bir değişiklik yapılması gerekiyordu. Bu sayede dini grupların desteğini kazanmış oldu. Dini gruplar da Emir Habibullah Han'a "Siraj ul milat Wa Din" (Millet ve Dinin Işığı) payesini vererek itimatlarını gösterdi (Ö. Tarzi, 2014, s. 103).

Bunun ardından Emir Habibullah Han, tek devlet ve tek millet prensibinden hareket ederek, ülke içerisindeki ayrılığa sebep olacak her türlü uygulamayı kaldırdığını, bilhassa da esir alım-satımını ve köleliği yasakladığını duyurdu (Yazıcı, 2011, s. 166).

Emir Habibullah Han, 1904 yılında yayınladığı bir ferman ile Hazara isyanı sırasında yurtlarından zorunlu göçe tabi tutulan Hazaraların yurtlarına geri dönmelerine izin verdi. Mal ve mülklerini kaybetmiş olan Hazaralara mülklerinin bedelini ödeneceğini ve yerleşmeleri için yeni topraklar tahsis edeceğini duyurdu. Bu ferman ile Horasan, Belucistan, ve Türkistan'a göç etmek zorunda kalan Hazaralar, ülkelerine geri dönmelerinin yolu açılmış oluyordu. Binlerce Hazara ailesi muhacir oldukları yerlerden tekrar Afganistan'a göç etti. Böylelikle Emir Habibullah Han, babasının iktidarına muhalif olanları, bu hususta hapse atılan veya sürgüne gönderilen insanları özgürlüklerine kavuşturmak ve yurtlarına dönmelerine izin vermek sureti ile devlete olan düşmanlıklara son vermeyi ve dolayısıyla iç barışın sağlanmasını amaçlamıştı (Yazıcı, 2011, s. 166).

2. Afganistan'da İngiliz Vesayeti

Hindistan'daki İngiliz yönetimi, Emir Habibullah Han'ın egemenliğinin ilk zamanlarında taziyelerini ve tebriklerini bildirmiş, bununla beraber Rusya'nın Emir Habibullah han'ı tahta oturmasından dolayı son derece iltifatkâr bir mesaj ile tebrik etmesini şüphe ve endişe ile karşılamıştı. Hindistan genel valisi Lord Curzon, sınır bölgelerinde yaşayan kabilelerin sık sık İngiliz idaresine karşı isyan etmelerinden dolayı Afgan yönetimini suçlu buluyordu. 1902 ilkbaharında Emir Habibullah Han'a, gönderdiği mektubunda sınır ihlallerinin durdurulması, isyan eden kabilelere yardım edilmemesini ve Afgan sınır bölgelerindeki kabilelerin silahsızlandırılması içeren altı maddelik bir ültimatom verdi (Adamec, 1967, s. 30).

Bununla birlikte Afgan yönetiminin Rus tehdidine karşı İngiliz himayesini ve Afganistan'ın dışişlerinde Hindistan'daki İngiliz yönetimine bağlı olmasını arzu ediyordu. Aynı zamanda Emir Habibullah Han ile Lepel Griffin arasında 1880'de imzalanan anlaşmanın şahsi mahiyette olduğunu ve çeşitli maddelerin yeniden

gözden geçirilerek, iki taraf arasında yeni bir dostluk anlaşması yapılmasını öneriyordu (Hamilton, 1906, s. 432).

Hindistan genel valisi Lord Curzon'un bu istekleri Emir Habibullah Han'ın İngiliz yönetimine karşı mesafeli durmasına yol açtı. Bu yüzden Lord Curzon, Emir Habibullah Han'ı iki ülke arasında bir dostluk anlaşmasının imzalanması için Hindistan'a davet etmişti. Fakat Emir Habibullah Han, bu çağrıyı kabul etmedi ve Afganistan'ın tam ve müstakil bir devlet olduğunu göstermek için kardeşi Nasrullah Han önderliğindeki 24 kişiden oluşan elçilik heyetini, 1904 Haziranında, Osmanlı İmparatorluğu, İran, Almanya, İngiltere, Mısır, Çin, Rusya, Amerika ve Japonya'ya gönderdi. Fakat Lord Curzon, Afganistan ile yeni bir anlaşma imzalanması hususunda ısrar etti ve her fırsatta bu isteğini Afgan hükümetine ilettiler (Hamilton, 1906, s. 452).

Bu sırada dünya kamuoyunda önemli gelişmeler yaşanıyor. Almanya'nın sömürgecilik yarışında kendine yer açma girişimlerini, Rusya ve İngiltere endişe ile izliyordu. Bu arada uzak doğuda yeni bir devlet olarak ortaya çıkan Japonya'nın Rus ordusuna büyük bir mağlubiyet yaşatmaları, sömürge altındaki devletlerde büyük bir heyecan uyandırdı.

1789 Fransız devriminden sonra Balkanlarda birçok ulusun bağımsızlığını kazanarak yeni devletler kurması, Asya'daki sömürge altındaki devletlere de örnek oluyordu. Bu konuda özellikle İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan yenileşme cereyanı ve meşruti yönetim talepleri, bir domino etkisi yaratarak tüm İslam dünyasını derinden etkiledi. Bu nedenle İngilizler, sömürgelerinde ve onlara sınırı olan yerlerde yönetimlerine karşı oluşabilecek muhalif hareketlere engel olmak için her türlü hamleyi yapmaktan geri kalmıyordu. İngilizler bu dönemde en çok Afganistan üzerine mesai harcıyordu (Yazıcı, 2011, s. 168).

Rusların Japonlara karşı yenilmesi ve Mançurya'daki sömürgelerinden çekilmesi, onları yeni arayışlara itmişti. Bu sefer

Tibet'e göz koyan Ruslar, buradan sıcak denizlere ulaşmaya çalışmıştı. Fakat İngiltere, Tibet'in Rusya'nın hâkimiyetine girmesine izin vermedi (Kurat, 1993, s. 378). Rusya ile İngiltere'nin Tibet toprakları üzerindeki hâkimiyet mücadelesinden istifade etmek isteyen Emir Habbullah Han, 24 ülkede dış temsilcilik açacağını duyurarak, bağımsızlık yönünde büyük bir hamle yaptı. Bu haber ile telaşa kapılan Lord Curzon, Londra yönetimine hemen Afganistan'ı işgal edilmesini önermiş ise de İngilizler geçmiş deneyimlerden hareket ile bu öneriyi kabul etmedi (Saray, 1981, s. 125).

Bu sırada Afganistan ile İran arasında Sistan meselesi yüzünden ilişkiler gerginleşmişti. Bu durum İngiliz yönetimi ile Afgan yönetimini bir kez daha bir araya getirmişti. 1903'te McMahan başkanlığındaki İngiliz heyeti, 12 Kasım 1893 Durand anlaşması gereğince Afganistan'ın güney sınırını belirlemek için 1200 kişilik maiyeti ile beraber Kuetta şehrinden yola çıkarak Hilمند nehri boyunca ilerlemiş ve oradan Sistan'a gelerek iki yıl kadar bir sürede sınırı belirlemeye çalışmıştı.

McMahon başkanlığındaki heyet Afgan-İngiliz güney sınırını tespit etmesinden sonra, Afgan-İran sınırının tespiti için çalışmalar yapılmış ise de bir sonuç elde edilemedi. Güney sınırının İngiliz hakemliği ile belirlenmesiyle Emir Habibullah Han ile Lord Curzon arasındaki ilişkiler de bir nebze normale döndü. İki yönetim arasındaki ilişkilerin normale dönmesi ile Emir Habibullah Han, yeni bir anlaşma yapmak için bir İngiliz heyetinin Kabil'e gelmesine müsaade etti. Hindistan İngiliz yönetimi dışişleri sekreteri Sir Louis Dane başkanlığındaki İngiliz heyeti 12 Aralık 1904'te Kabil'e geldi. İlk müzakerelerden itibaren inisiyatifini eline alan Emir Habibullah Han, Almanya'nın Türkistan'daki girişimlerini ve Japonların Rusları yenilgiye uğratmasını misal göstererek, Afganistan'ın güçlü bir devlet olduğunu iddia etti. Peşi sıra İngiltere'nin Afganistan'ın

bağımsızlığını tanınmasını istedi. Eğer kabul etmezse tüm ilişkileri kesebileceğini ileri sürmüştü (Yazıcı, 2011, s. 169).

Politik durum İngiltere aleyhinde geliştiği bu dönemde Afganistan'ı kaybetmenin önemini iyi bilen İngiliz heyeti, daha önce isteklerini gündeme getirmeden, Emir Habibullah Han'ı olası bir Rus tehdidi karşısında İngiltere ile birlikte hareket etmeye razı etmeye çalışıyordu. Yapılan müzakereler neticesinde Afganistan'da demiryolları ve telgraf hatlarının inşası ile bu hatların İran sınırı boyunca Herat'a kadar genişletilmesi konusunda uzlaşıldı. Aynı zamanda Afganistan, dış meselelerde İngiltere aleyhinde olan tüm faaliyetlere girmeyecek ve kabilelerin 1893 Durand hattını ihlal etmelerine müsaade etmeyecekti.

Emir Habibullah Han, kendi elleri ile anlaşma metnini hazırlayarak, babası zamanında imzalanan anlaşmaların geçerliliğini teyit etti. 21 Mart 1905 tarihinde imzalanan Nevruz Anlaşması ile İngiltere Emir Habibullah Han'ı, müstakil Afgan Devleti'nin hükümdarı olarak kabul etti.⁴⁹ Aynı zamanda o güne kadar birikmiş olan tahsisatın tümünün Emir Habibullah Han'a ödeneceğine dair karar alındı. Fakat bu bağımsızlık, yarı bağımsızlıktan başka bir şey değildi. Çünkü Nevruz anlaşma ile daha önce olduğu gibi Afganistan'ın dış politikası yeniden İngiltere'nin güdümüne giriyordu (Gankovsky, 1982, s. 187).

2.1. Hindistan Ziyareti

İngiltere, Afganistan politikasında son derece sert bir tavır takınan Lord Curzon'u Kabil'de görüşmeler devam ederken merkeze çağırdı. Nevruz Anlaşması'nın imzalanmasından sonra daha ılımlı bir politikacı olan Lord Minto, Hindistan genel valiliğine atanmıştı. Hindistan genel valisi Lord Minto, Emir Habibullah Han'ı

⁴⁹ Anlaşma metninin üstünde "Afganistan Devleti'nin bağımsız Emiri Siracü'l millet ve d-din Habibullah Han" ifadesi yer almaktaydı. Bk. Hamilton, *a.g.e.*, s. 455.

yeni anlaşma ile hiçbir alakası olmamak üzere, şahsi misafiri olarak Hindistan'a davet ediyordu. Emir Habibullah Han, kardeşi Nasrullah Han'ın itirazlarına rağmen, bu daveti kabul etti. Kardeşi Nasrullah Han'ı yerine vekil bırakarak, 2 Ocak 1907'de 1,100 kişilik kalabalık bir topluluk ile birlikte Celalabad yolu üzerinden Hindistan'a vardı (Ali, 1907, s. 8).

Emir Habibullah Han'a Hindistan'da oldukça ihtişamlı bir karşılama töreni düzenleyen Lord Minto, İngiltere Kralı VII. Edward'ın bu ziyaretten duyduğu memnuniyeti ifade eden telgrafını sundu. İngiltere Kralı VII. Edward'ın telgrafında, Emir Habibullah Han'a "ali-hazret" olarak hitap ediyordu. Halbu ki İngilizler, eskiden Afgan Emirlerine "vala-hazret" ibaresi ile hitap ederdi. İngiltere Kralı VII. Edward'ın hitabındaki bu değişiklik, İngilizlerin Afganistan'ı müstakil bir devlet olarak gördüğünün açık bir kanıtıdır (Yazıcı, 2011, s. 170).

Hindistan'da muazzam bir ilgi ile karşılanan Emir Habibullah Han, ilk olarak Delhi'de, daha sonra Agra ve Kalpur'da Lord Minto tarafından ağırlanmıştı. Ardından Gwalyor'da Maharaca ile aslan avına katıldı. Bombay'da İngiliz donanmasını teftiş etmekle kalmamış, aynı zamanda burada yeni icat edilen torpidolardan birini de ateşlemişti. Hindistan ziyaretini tamamlayan Emir Habibullah Han, Karaçi ile Lahor yolu üzerinden Peşaver'e gelmişti. Bu yerde yörenin ileri gelenleri tarafından ziyaret edildi ve daha sonra Hayber geçidinden geçerek ülkesine geldi. Hindistan'daki İngiliz yönetiminin bu misafirperverliğin altında yatan gizli amacı, İngiliz imparatorluğunun haşmetini ve gücünü göstererek Emir Habibullah Han'ı etki altına alıp, herhangi bir devlete meyletmesini engellemektir. Emir Habibullah Han, bu ziyareti İngilizleri oldukça memnun etmişti ve onu etki altına altıklarını zannediyorlardı (Macmunn, 1929, s. 250-251).

Emir Habibullah Han, her zaman İngilizlere güvenilmeyeceğinin farkındaydı. Yine de Hindistan ziyareti

sırasında İngilizlerin askeri ve teknik konulardaki üstünlüğünü yerinde görme fırsatı bulmuştu. Bu nedenle ülkesinin bilim ve teknik açıdan gelişmesi için gerekli her türlü girişimin yapılmasına karar verdi. Bu devirde dünyadaki gelişmeleri yakından takip etme fırsatı yakalayan Emir Habibullah Han'ın dünya kamuoyu hakkında bilgi kaynağı ise Serdar Mahmud Tarzi oldu.

3. Afganistan'da Bir Osmanlı Aydını: Serdar Mahmud Tarzi

Serdar Mahmud Tarzi, 23 Ağustos 1865 (1 Rebiü'l-ahir 1282) tarihinde Afganistan'ın Gazne şehrinde⁵⁰ dünyaya geldi (Ö. Tarzi, 2014, s. 52). Babası, Dost Muhammed Han'ın kardeşi Rahimdil Han'ın oğlu Serdar Gulam Muhammed Tarzi'di. Serdar Gulam Muhammed Tarzi, Serdar Muhammed Eyyüb Han'ın taraftarı ve acımasız bir İngiliz düşmanı olduğu için Emir Abdurrahman Han tarafından 1881 yılında Karaçi şehrine sürgün edilmişti (Gregorian, 1969, s. 163).

Serdar Gulam Muhammed Tarzi, Karaçi şehrinde üç yıl kaldıktan sonra İngiliz nüfuzu altında yaşamının ağırlığına katlanamayarak 1885'te ailesi ile birlikte Karaçi'den ayrıldı. Gemi ile önce Basra'ya oradan da kara yolu ile Bağdat şehrine gelmişlerdi.⁵¹ Bu şehirde oğlu Mahmud'a bir taraftan Arapça dersi aldırırken, diğer taraftan da Osmanlı kuvvetlerinin komutanı Müşir Hidayet

⁵⁰ Serdar Gulam Muhammed Han Gazne Şehrinde bulunan Sultan Mahmud'un türbesine yakın bir konakta dünyaya gelmesi sebebi ile oğluna "Mahmud" ismini vermişti. Serdar Mahmud'un doğumu üzerine şiirler yazmıştı. Bu şiirlerden birisi, "Damid naw-gol-e '-ezzat ba golshan-e maqsud, 1 Rabi'li, 1282, lunar hijra" tercümesi "Şerefın çiçeği gül bahçesinin arzuluları içinde büyümek için geldi" 1, Rabi, 1282 hicri ay" idi. Bk. Ömer Tarzi, *İki kral bir Lider*, İstanbul 2014, s. 54.

⁵¹ Sultan II. Abdülhamid Han tarafından yol masrafları karşılanmış ve Bağdat'a arazi tahsis edilmiş ve geçimlerini karşılamaları için maaşta bağlanmıştı. Bk. BOA. Y.PRK.BŞK. 11/25.

Paşa tarafından tayin edilen Muhammed Efendi'den Türkçe dersleri aldirmaya başlamıştı.⁵²

Serdar Gulam Muhammed Tarzi, altı ay Bağdat şehrinde kaldıktan sonra Müşir Hidayet Paşa'nın teklifi üzerine aile efradını Bağdat'ta bırakarak, yanına oğlu Mahmud'u da alarak İstanbul'a gitti. İstanbul'da Sultan II. Abdülhamid Han tarafından iltifatla karşılanmış ve kendisine 2000 kuruş tahsisat⁵³ ve Suriye vilayetinin merkezi olan Şam şehrine yerleşmesine izin verilmişti. Bu gelişme neticesinde Serdar Gulam Muhammed Tarzi, oğlu Mahmud'u sultanın emrini yerine getirmesi için Bağdat'a yolladı. Bağdat'a dönen Mahmud, vali tarafından yapılan hazırlıklar neticesinde aile bireylerini alarak Şam'a geldi (Özmen, 2013, s. 126-127).

Bağdat şehrindeki bir yıllık misafirlikten sonra Tarzi ailesi, 1885 yılının sonlarında Sultan II. Abdülhamid Han'ın izni ile Bağdat'an Şam'a gelerek burada ikamet etmeye başladı. Şam'da Türkçe ve Arapçasını daha da geliştirme fırsatı yakalayan Serdar Mahmud Tarzi'in Türk edebiyatına olan yoğun ilgisi, Ahmed Mithat Efendi'nin eserlerini okuması ile başlamıştı. Çok kısa sürede akıcı bir şekilde öğrendiği Türkçesi sayesinde Türk edebiyatına olan tutkusunu giderek artan Serdar Mahmud Tarzi, bu sıralarda Avrupa edebiyatının seçkin eserlerini, Türkçe tercümelerini veya uyarlamalarını okuma imkânı buldu (Schinasi, 1979, s. 53).

Özellikle Fransızcaya merak salarak, bu dilde yazılan eserleri okuyup anlayacak kadar geliştirdi. Böylelikle, Farsça, Peştuca, Darice, Urduca, Fransızca ve Türkçeyi öğrenen Serdar Mahmud Tarzi, siyaset, hukuk, edebiyat, içtimaiyat ve diğer birçok tabii ilimlerde eserler kaleme alacak kadar kendisini geliştirdi (Yazıcı, 2011, s. 173).

⁵² Serdar Mahmud Tarzi'nin eğitim hayatı için ayrıca bk. Senzil Nawid, "Tarzi and Emergence of Afgan Nationalism: Formation of a Nationalist ideology" https://www.bu.edu/aias/nawid_article.pdf, (Erişim Tarihi: 19.11.2015), s. 2.

⁵³ Bu tahsisat zamanla artırılmıştı. Bk. BOA. İ.DH.1154/90257.

Çalışkanlığı ile dikkat çeken Serdar Mahmud Tarzi, Şam'da Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra idaresinde sekreterlik görevi⁵⁴ verildi (Ö. Tarzi, 2014, s. 81). Bu görev esnasında Osmanlı fikir adamlarının siyasi yazılarını okuyup, tercüme ederek geçiren Serdar Mahmud Tarzi, dönemin siyasi cereyanlarının tesiri altında kaldı (Özmen, 2013, s. 125-30).

Serdar Mahmud Tarzi'nin siyasi ve fikiri altyapısını oluşmasında, iki önemli düşünce akımı olan milliyetçilik ve İslamcılık cereyanı etkili olmuştu. 19. yüzyılda Avrupa'da büyüyen modern ulus-devlet ve milli egemenlik kavramları, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de etkisini göstermişti. Osmanlı İmparatorluğu, bir yandan modernleşme hareketlerinin üzerinde dururken, diğer yandan da egemenliği altındaki milletlerin bağımsızlık taleplerini ile mücadele ediyordu.

19. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde İslam dünyasında, Batı'nın sömürgeciliğine, kültürüne ve politik üstünlüğüne karşı büyük bir tepki olarak İslamcılık ve milliyetçilik gibi iki yeni akım ortaya çıktı. İslamcılık akımının ilk temsilcilerinin başlıca ilgi alanı, modern bilimin gereklerini yerine getirmek ve İslam dünyasındaki durgunluğa son vererek yeniden canlanmasını sağlamaktı. İslamcılık akımının en önemli simalarından birisi de kuşkusuz Seyyid Cemaleddin Afgani idi.⁵⁵

İslam dünyasının önde gelen fikir adamlarının kitaplarını ve makalelerini okuyarak, dünyada olup gelişen siyasi ve teknik mevzular hakkında teferruatlı bilgiye sahip olan Serdar Mahmud Tarzi, 1896'da Seyyid Cemaleddin Afgani'nin Avrupa'dan İstanbul'a geldiğini duymuştu. Afganistan'ın yetiştirdiği en önemli isimlerden biri olan Seyyid Cemaleddin Afgani'den ders almak

⁵⁴ BOA. MV. 13/43.

⁵⁵ Seyyid Cemaleddin Afgani'nin fikirleri ve görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Keddie, *a.g.e.*, s. 51-412.

maksadı ile İstanbul'a geldi. Serdar Mahmud Tarzi, yedi ay boyunca Seyyid Cemaleddin Afgani'nin sohbetlerine katıldı. Ondan doğu milletlerinin emperyalizmin pençesinden nasıl kurtulabileceğine gibi önemli konularda dersler almıştı. Aynı zamanda Batıdaki teknik gelişmeler ve İslam dünyasının içerisinde bulunduğu ahval üzerine önemli bilgiler edindi (Özmen, 2013, s. 143-146).

Böylelikle bir taraftan İslam dünyası ile Batı dünyasını karşılaştırma imkânı bulan Serdar Mahmud Tarzi, diğer taraftan da 16 yaşındayken terk etmek zorunda kaldığı ülkesi Afganistan'ın içerisinde bulunduğu ahval üzerine düşünmeye başladı. Serdar Mahmud Tarzi, İstanbul'daki eğitimini tamamladıktan sonra tekrar Şam'a döndü. Buradaki görevine devam ederken ilmi faaliyetlerini de sürdürdü. 5 Şubat 1901 tarihinde babası Serdar Gulam Muhammed Tarzi'yi kaybeden Serdar Mahmud Tarzi, bu hadiseden birkaç ay sonra Afganistan'da taht değişikliği olduğunun haberini aldı. Zira Emir Abdurrahman Han ölmüş yerine gecen en büyük oğlu Emir Habibullah Han'ın sürgün edilmiş olan ailelerin ülkelerine geri dönmeleri için genel af ilan ettiğini haberini alınca Afganistan'a dönme kararı⁵⁶ almıştı (Ö. Tarzi, 2014, s. 104-105).

Serdar Mahmud Tarzi, aile efradını Şam'da bırakarak Mart 1902'de Kabil'e gelmişti (Schinasi, 1979, s. 55). Bilhassa ülke dışındaki eğitilmiş Afgan gençlerinin ülkeye kazandırılmasını

⁵⁶ Serdar Mahmud Tarzi Afganistan'a dönme kararı almasını şöyle ifade etmektedir. *"Bu dönemde bende geleceğimi planlamaya çalışıyordum. Burada (Şam) bir memur mu olmalıydım, yoksa ülkeme ve tüm İslam dünyasına hizmet etmek üzere Kabil'e mi dönmeliydim?... Tabiatın beni ulusal hedefleri takip etmek için çeşitli yetenek ve imkanlarla donattığını görüyorum. Birincisi Afan kimliğim, ikincisi Osmanlı topraklarında geçirdiğim uzun yıllar ve orada aldığım eğitim, üçüncüsü de bir Osmanlı vatandaşı hanım ile yaptığım evlilik. Ayrıca Peştuca, Farsça, Fransızca, Arapça, Türkçe/Osmanlıca ve biraz Urdu dillerine hakimiyetim ile dünyayı takip edebiliyordum. Tüm bunların yanında Afgan hükümeti tarafından ilan edilen genel af da değerlendirildiğinde, ülkeme dönmemin önündeki en büyük engel kalkmış oluyordu"* Bk. Ö. Tarzi, a.g.e, s. 105.

isteyen Emir Habibullah Han, Serdar Mahmud Tarzi'nin gelişini büyük bir memnuniyet ile karşılamıştı (Saikal, 2004, s. 41-44).

Emir Habibullah Han, on ay yanında misafir ettiği Serdar Mahmud Tarzi'den, Osmanlı'daki bilim ve sanat alanlarındaki gelişmeler üzerine bilgi almış ve dünya meseleleri hakkında fikir alış verişinde bulunmuştu. Emir Habibullah Han'ın oldukça yakın davranması üzerine tamamen Kabil'e yerleşme kararı alan Serdar Mahmud Tarzi, 1905'te Şam'daki aile efradını da getirterek, Deh-i Afgan (bugünkü Şar'ı Vali)'deki konağa yerleşmişti (Schinasi, 1979, s. 56).

Osmanlı topraklarında yirmi yıla yakın ikamet etmiş olan Serdar Mahmud Tarzi, tam anlamıyla bir Osmanlı aydını idi. Dönemin politik ve kültürel havasına çok iyi nüfuz etmiş, bu yüzden Afganistan'ın uzun zamandan beri dış dünya ile ilişkilerin kopuk olmasından kaynaklanan gerileme belirtilerini hemen fark edebilmişti. Bu nedenle Emir Habibullah Han'a bilim ve fen alanlarında Türklerden istifade edilmesi gerektiğini dile getirmiş, emri bu minvalde ikna etmeyi başardı. Nihayetinde Emir Habibullah Han'ın uygun bulması ile İstanbul'dan tanıdığı Hüseyin Hüsnü Bey'e bir mektup yazarak, eğitim görmüş, idari ve askeri fen uzmanlarını hizmet için ülkesine davet etti ve ayrıca yol masraflarını karşılamaları için 350 Osmanlı altını gönderdi (Fazlı, 1325, s. 6).

Serdar Mahmud Tarzi'nin girişimleri kısa sürede fayda vermişti. O zamanlar Mısır'da sürgünde bulunan Osmanlı aydınlarından matbaacı ve baskı ustası Mehmed Fazlı Bey, maliyeci Ali Fehmi Bey, Hüseyin Hüsnü Bey, Doktor Münir İzzet Bey, Doktor Saadetdin Vedat Bey, Eczacı Mehmed Efendi ile makinist Rıza Beylerden oluşan bir heyet Kabil'e gelerek Afganistan'ın ilim ve fen alanlarında gelişmesini sağlamak için işe koyuldular (Yazıcı, 2011, s. 176).

4. İdari Alandaki Modernleşme Çabaları

Emir Habibullah Han, babasının yönetimini temel özelliklerinden bazılarını devam ettirmekle birlikte daha da geliştirmek için bir takım yeniliklere imza attı. Öncelikle Afganistan'ı: Kabil, Celalabad, Kâfiristan, Badahşan, Katagan, Türkistan, Hazara, Gazne, Kandahar, Sistan ve Herat vilayetlerine ayırdı (Fazlı, 1325, s. 65). 1907'de yapılan idari değişiklik ile vilayetler "naibü'l-hükümler" yani valiler tarafından idare edilmeye başlandı. Emir Habibullah'ın emri altında olan bu Naibü'l-Hükümlerin idari yetkilerinin dışında, vilayet mahkemelerini de yönetme yetkisi verilmişti. Şer'i mahkemeler, vilayet mahkemelerinin idaresi altında işlevini yerine getirmekteydi (Gregorian, 1969, s. 183).

Naibü'l-Hükümlerin emri altında olan "hâkim" olarak isimlendirilen görevliler, mutasarrıflıklar ve kazaları iare etmeleri için görevlendirildi. Ayrıca nahiye müdürü ve köy muhtarı olarak "mülk" isimli görevliler tayin edildi. Bunların dışında her mahalleleye "galanter" denilen mahalle muhtarları atandı. Her şehirde "hezzaneci" namı ile vergi memurları, tahsildarlar vergileri toplamakla görevliydi. Şehirlerde polis ve jandarma göreviyle "kutwal" (kale muhafızları) isimli memurlar asayiş teminle vazifelendirilmişti. Kadılar ve müftüler mahkeme davalarına bakardı (Fazlı, 1325, s. 65).

Ayrıca Eminü'l Mekatib ve benzeri vezirlerden ibaret olan ve onların her birinin müsteşar yardımcısı makamında vekilleri vardı. Ticaret loncası reisi, ticaret nazırı makamındaydı. Hariciye memurları da var olup, nezaretlere "defter" ve memurlara "mirza" ismi verilmişti (Fazlı, 1325, s. 66; Tarzi, 2014, s. 324).

Emir Habibullah Han devlet konseyi niteliğinde olan "Khas Majlis-i Shura"yı oluşturmuştu. Emir Habibullah Han'ın 'Khas Majlis-i Shura' üyeleri şöyleydi:

Tablo 4: Khas Majlis-i Shura Üyeleri (1905)⁵⁷:

Türkçesi:	Farçası:	İsimleri:
Başkan	Emir	Habibullah Han
Başkan Yardımcısı	Naeb-al Saltanat	Serdar Nasrullah Han
Devlet Yardımcısı	Mu'in al-Saltanat	Serdar İnaletullah Han
Genel Sekreter	İtimad al-Daula	Serdar A. Quddus Han
Özel Danışman	Musahib-i Khas-i Huzur	Serdar M. Asef Han
Hazine Sekreteri	Mustaufi al-Mamalik	Mirza M. Husain Han
Baş İmam	...	Hacı Abdur Razaq
Adalet Başı	Muhtasib Bashi	Sulaiman Khwaja
Emniyet Başı	Amin al-Asas	Serdar Fateh M. Han
Özel Yazışma ve Mühürdar başı	Amin al- Maktubat	Nazir Wa-Muhradar-W Muh. Safar Han
Baş Mabeynci ve İletişim Başı	Amin al-Maktuba	Serdar M. Rafiq
Kamu işleri Başı	Sarishtadar-i Tamirat	Mirza Mahmud Han
Kamu Çalışanları Başkanı	...	Mırza Gulam M. Han
Logar Kabileleri Vekili	...	Faiz M. Han Charki
Divan Başkanı	...	Narinjan Dask
Ticari Temyiz Mahkemesi Başkanı	Panchatbashi	Molla Gulam M. Warda

Kaynak: Tarzi, 2014, s. 325.

Emir Habibullah Han'ın saray teşkilatında görevli memurların isimleri ile görevleri hakkında bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

⁵⁷ 'Khas Majlis-i Shura' ve üyeleri hakkında ayrıca bk. Ludwic W. Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieh Century*, Tuscon 1974.

Tablo 5: Emir Habibullah Han Hükümeti Saray Görevlileri (1914):

Türkçesi:	Farsçası:	İsimleri:
Özel Danışman	Husahib-i Has	Serdar M. Asef Han Serdar M. Yusuf Han
Askeri Mabeyn Başı	İshak Agası (Shahgazi) Nizamı	Serdar M. Süleyman Han (Serdar M. Asef Han'ın oğlu)
Sivil Mabeyn Başı	İshak Agası Mulki	Ali Ahmed Han
Özel Kalem	İshak Agası Huzuri	Nek Muhammed Han
Kıdemli General	Naeb Salar	General Yakut Şah
Haberleşme Sekreteri	Amin al-Makatip	Serdar Fateh M. Han
Protokol Müdürü	Hazir Bashi	Serdar M. Rafiq Han
Ana Kapı Muhafızı	Kabehi Bashi	Dost Muhammed Han
Baş Hizmetkar	Khidmatkar Bashi	İbrahim Han
Baş Tercüman	...	Azimullah Han
Sağlık Müdürleri	Ordu Ordu Harem Sarayı	Gulam Nabi Alah Jowaya Dr. Münir Bey Gulam Muhammed
Tercüman	...	Alef Şah
Baş Yardımcı	Abdar Bashi	Saleh Muhammed Han
Baş Yaver	Kar'i Khas Huzur	Muhammed Wali Han
Tercüme Ofisi Başı	Daftar'ı Mutercuman	Mahmud Beg Tarzi

Kaynak: Tarzi, 2014, s. 324.

Afgan adli sistemi, çoğunlukla Emir Abdurrahman Han tarafından kurulan sistem varlığını sürdürmeye devam etti. Vilayetlerdeki ceza ve sivil mahkemeleri, "Kitabche-ye Hukumatî" ye göre hüküm veriyorlardı. Dini mahkemeler ise İslam hukukunu temel alarak "Asas-ul Kuzzat"ı takip etti. Bu mahkemelerde genellikle kadılar tarafından dini davalar idare edilirdi. Pek çok sivil davaların yanı sıra, tüccarlar arasındaki tüm anlaşmazlık durumlarında "panchayata" denilen ihtiyarlar meclisine başvurulurdu.

Bunların dışında Emir'in mahkemesinde ise, hanedan üyelerine karşı veya hükümete karşı yapılan saldırılar, memurların rüşvet alması, evrakta sahtecilik, zimmetine para geçirme, zina, hırsızlık, adam öldürme, isyan ve vatan hainliği gibi davalara bakılırdı. Ayrıca vilayet mahkemeleri ile şer'î mahkemelerde karara varılamayan ve yahut verilen karardan memnun olunmayan davalar temyize götürmek için emir'in mahkemesine başvurulurdu. İdam cezaları, emir'in onayı ve şer'î mahkemeler ile uyumlu olarak yerel yöneticiler tarafından uygulanıyordu. Emir Habibullah Han, adli davaları ve gelir kaynaklarını düzenlemek maksadı ile dilekçe ve belgeler üzerinde resmi damgaların kullanılmasını zorunlu hale getirdi (Gregorian 1969, s. 183).

5. Askeri Alandaki Modernleşme Çabaları

Emir Habibullah Han'da ataları gibi öncelikli olarak askeri modernleşmeye ağırlık verdi. Askeri alanın öncelikli olmasında iki önemli düşünce etkili oldu. Birincisi, daimi ve düzenli bir ordu inancı monarjii saunmak için zaruri idi. İkincisi ise, askeri modernleşmeye karşı çıkan çok azdı ve muhafazakâr unsurlar bile ordunun yeniden organize edilmesine karşı bir faaliyete bulunmuyorlardı.

Emir Habibullah Han bu düşünceler ışığında, atalarınıniktarı altında başlayan askeri talimatlar programını genişletti ve yeni modern silahları piyasaya çıkardı. Askeri alanda en önemli icraatı 1904- 1909 yılları arasında Maktab-e Fonun-e *Harbiya- e Serajiya* (Habibiye Askeri Koleji)'nin kurulmasıydı. Emir Habibullah Han okul projesini halka duyurdu. 1910 yılında sadece 80 tane askeri okul vardı ve bu okulların öğrencileri, çoğunlukla hanedan üyeleri ve Afgan elitlerinin çocuklarından oluşmaktaydı. Ayrıca Maktab-e Malakzadeha olarak adlandırılan ve Afgan elitlerinin çocuklarına özel eğitim aldığı bir kolejde vardı. Bu kolejde seçkin zümreden olma zorunluluğu gözetilmekteydi (Schinasi, 1979, s. 129-133).

Maktab-e Fonun-e Harbiya- e Serajiya, askeri okulunun öğrencilerinin eğitimi bir Türk Albayı olan Mahmud Sami Efendi'ye verildi. Askeri okul veliaht İneyatullah Han'ın yönetimi altındaydı. Gholam Jilani de müfettiş olarak tayin edilmişti. Türk Albay Mahmud Sami Efendi kısa sürede okulu geliştirdi. Akeri okul öğrencilerine askeri talimler yaptırdı. Okul müfredatında, jimlastik ve talim, askeri lojistik, geometri, ölçü bilimi, aritmetik ve Kur'an-ı Kerim dersleri dâhil edildi. Daha sonra Afgan tarihi, coğrafya, Farsça ve İngilizce dersleri de verilmeye başlandı (Ali, 1959, s. 152-153).

Mahmud Sami Efendi, Afgan ordusu içinde jimlastik ve talim ile ilgili çalışmalardan sorumluydu. Ayrıca o, helyografi, (Güneşin fotoğrafını çeken alet) tanıtmıştı (Gregorian, 1969, s. 184). Türkçe askeri terminolojilerin kullanımını tesis etti. Türkçe çalışmalardan çeviriler yaparak bazı askeri el kitapları derlemişti.⁵⁸ Mahmud Sami Efendi'nin dışında, Afgan ordusunu geliştirmek için hizmet eden Türk uzmanları, tophaneci Rıza Bey⁵⁹, Ali Han, Abdullatif ve Hulusi Beyler, yüksek askeri müfettiş olarak orduya hizmet ediyorlardı. Özellikle Hulusi Bey, askeri okul yöneticiliğinin yanı sıra, askeri okul öğrencilerine jimlastik dersleri vermişti. Ayrıca Hulusi Bey birkaç askeri talimat kitapları yazmış ve bir yemek pişirme üzerine yazılmış bir kitabı da Farsçaya çevirerek hizmete sunmuştu (Schinasi, 1979, s. 130).

Bu esnada Emir Habibullah Han Afganistan'ın resmi bayrağı (bayraq-ı dawlati) ve belli bir amblemi olması için çalışma başlattı.

⁵⁸ Türk Albay Mahmud Sami Bey'in bazı Türkçe eserleri ve çalışmaları için baknz. Mahmud Sami, *Tabkh-i ta'am bara-yi Maktab-i Funun-i Harbiyah*, Kabul 1337; Mahmud Sami, *Ta'lim 'namah-'i Mukhabarah bi-vasitah-'i Flamah ya'ni Bayraq*, Kabul 1337; Mahmud Sami, *Tarbiyeh-e Askeriyeh*, Kabul 1909.

⁵⁹ Mahmud Sami Bey ve tophaneci Rıza Bey zizat Osmanlı hükümeti tarafından Afganistan'a hizmet etmesi için gönderilen Osmanlı zabitleriydi. Bk. BOA. HR. SYS. 5/17.

Çalışmalar neticesinde Türk ile İran bayraklarından esinlenilerek yeniden tasarlanılmış ve ülke genelinde, hükümet ofislerinde kullanılmaya başlandı (Schinasi, 1979, s. 132-133).

Emir Habibullah Han, ülkede muhtemel bir muhalefete karşı ordusunu güçlendirmeye çalışıyordu. Askerlerinin maaşlarını aylık 8 Kabulî rupiden, 10 Kabulî rupiye ve daha sonra 13 Kabulî rupiye yükseltti. Ayrıca Hazaralar arasından birkaç alay asker alınmasını emretti. 1904 yılında 1800 “Nuri” askerini orduya almıştı. Emir Abdurrahman Han döneminde uygulanan her 8 kişiden birini askere alma usûlü uygulanmaya devam edildi. 1908 yılında memurlara büyük bir maaş zammı yaptı (Martin, 1907, s. 136).

Afgan ordusunda askeri teşkilat sancaklara ayrılmıştı. Afgan ordusunun en küçük birimi cüzatam taburlarıydı. Zira bu taburlar bölüklerden meydana gelmekteydi ve her bölük 100 kişiden oluşmaktaydı. Ayrıca süvari sınıfı da alay ve bölük teşkilatına ayrılmıştı. Bunlardan başka sefer esnasında yüzer kişilik bölüklerden oluşan hanlıklar da mevcuttu. Bu hanlıklar savaş zamanında hükümetin isteği üzerine toplanırdı ve hanlar tarafından sevk ve idare edilirdi. Bir nevi akıncı veya öncü bölükler gibi vazife görürdüler. Her taburda doktor, cerrah ile tımarcılardan oluşan sağlık ekipleride bu dönemde oluşturulmuş ise de sıhhiye bölükleri henüz oluşturulmamıştı (Fazlı, 1325, s. 89).

Mehmed Fazlı'nın “*Resimli Afgan Seyahati*” adlı eserinde 1906'larda Afgan ordu teşkilatında kullanılan askeri rütbeleri esrinde şöyle sıralamıştır;

Tablo 6: Afganistan'da Askeri Rütbe İsimleri:

Farçası:	Türkçesi:
Lemister	On başı
Lendak	Çavuş

Bulakmişer	Mülazım
Silmişer	Kolağası
Resmişer	Binbaşı
Punzermişer	Miralay
Katmişer	Liva
Sermişer	Ferik
Tulmişer	Serasker

Kaynak: Mehmed Fazlı, 1325, s. 87-88.

Her ne kadar Afgan dilinde rütbeler bu isimler ile yad olunuyorsa da süvari yüzbaşlarına camedan, piyade yüzbaşlarına kaptan, binbaşılara kırmel, miralaya berket, liva paşaya cernal, seraskere sipahdar isimleri de kullanılmaktaydı (Fazlı, 1325, s. 87-88).

Ayrıca Afgan topçu sınıfı çöl, dağ, kale alayları ve bataryalarına ayrılmıştı. Binlerce kişiden oluşan yol taburları tamir olunacak veya yeni yapılacak yollar ile vazifelendirilmişti. Makaracı ve nakliye bölükleri de vardı. Bunlardan başka jandarma (ketwal) taburları da teşkil edilmişti. Ayrıca maiyet alayları, mızraklı alayları, piyade taburları ile cebel bataryaları oldukça iyi oluşturulmuş, eğitim ve teçhizat gibi hususlarda da son derece iyi donatılmıştı.

Afgan ordusunun üniformaları ve askeri teçhizatı dönemine göre son derece moderndi. Afgan ordusunda Avrupa'dan ithal edilen ve hükümet atölyelerinde üretilen martin tüfekler ve küçük çaplı mavzer tüfekleri ile donatılmıştı. Süvari birlikleri kısa martin tüfekler ve mavzer tüfekleri kullanmaktaydı. Topçu sınıfı, 5-7 santimetre çapında çöl topları, dağ bataryaları, Almanya'dan ithal edilen kısa toplar, makineli tüfekler, mitralyözler, eski ve güçlü kale topları ile donatılmıştı. Ayrıca süvarilerde mızrak ile kılıç, topçularda ise kasatura mevcuttu. Afgan hükümetinin çabaları

sonucunda yaklaşık 60.000-70.000 kişiden oluşan büyük bir askeri güce ulaşmıştı. Olası bir savaş durumunda tüm kabilelerin, mollaların ve serdarların askeri birliklerinin orduya dâhil olması ile büyük, meziyetli ve nispeten modern bir ordu⁶⁰ vücuda geliyordu (Fazlı, 1325, s. 90).

6. Eğitim Alanındaki Modernleşme Çabaları

Çağdaş tahminlerine göre, Emir Habibullah Han zamanında Afgan toplumunun % 98'i okuma-yazma bilmiyordu. Bu durumu geliştirmek için, Emir Habibullah Han, yeni bir eğitim sistemini kurdu. Sadece erkek çocuklarına eğitim veren ve ortaokul düzeyinde eğitim verecek olan Daru'l Ulum-u Habibiye'yi (Habibiye koleji) 1904'te açtı. Ardından ilkokul (ebteda'iya), ortaokul (roshdiya) ve yüksekokul (e'dadiya) gibi çeşitli düzeylerde de eğitim kurumları ihdas edilmeye başlandı Başlangıçta Habibiye koleji, geleneksel derslerin yanı sıra matematik, coğrafya, beden eğitimi, İngilizce ve Urduca öğretiliyordu. Nihayetinde Habibiye koleji müfredatına, fizik kimya zooloji, botanik, resim, çizim, tarih ve halk sağlığı dersleri de dâhil edildi. İngilizce ve Urduca'nın yanı sıra Türkçe ve Peştuca dillerinin öğrenilmesi için öğrenciler resmi olarak teşvik ediliyordu.⁶¹ Emir Habibullah Han'ın buyruğu ile Afganistan'da ilk modern halk kütüphanesi Habibiye koleji bünyesinde kuruldu (Gregorian, 1969, s. 185).

Habibiye ve askeri kolejlerinin dışında, eğitim geleneksel İslami sistem müfredatında hiçbir değişiklik olmadan yürürlükte kalmaya devam etti. Bu okullardaki öğrenciler, Kuran, hadis, fıkıh, hat sanatı, Arapça ve Farsça klasik edebiyat çalışmaları gibi dersler çalışmaya

⁶⁰ Afgan ordusu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *Afganistan Ordusu Hakkında Muhtasar Risale*, Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Teşrinisani 1331, s. 1-8; *Afganistan Ordusu Hizmete Mahsusdur*, İstanbul 1912, s. 1-7.

⁶¹ Bu dönemde Afganistan'da Türkçenin öğrenilmesi için birçok kitap basılmıştı. Bk. *Kitab-i alifba-yi Turki*, *Nizārat-i Ma'ārif*, Kabul 1299; Muhammad Nazif, *Qira'at asar-i Muhammad Nazif*, Kabul 1336.

devam etti. Habibiye kolejine kabul edilen öğrencilerin çoğu, geleneksel eğitimin ilk ve ikinci etabını tamamlamış öğrencilerdi. Koleje başladıktan sonra yine geleneksel dersleri görmeye devam ettiler. Çünkü Habibiye kolejinin modern müfredatına rağmen, esas önem hala geleneksel dersler üzerinedi. Bu önem gelenekçileri yatıştırma çabasının bir sonucuydu. 1913'ten itibaren daha düşük seviyeli okullarda bir öğrencinin sınıf geçmesi, Arapça ve dini derslerde iyi bir not koşuluna bağlıydı. Geleneksel ve modern eğitim sistemleri arasındaki ortak eğitim hedefleri eksikliği ile birlikte bu durum Afgan öğrencileri için ciddi bir dezavantaj teşkil ediyordu. Habibiye koleji mezunları uzun yıllar⁶² eğitim görmelerine rağmen, çok azı modern derslere kendilerini adanmışlardı (Gregorian, 1969, s. 185).

Personel ve öğretmen maaşları dâhil tüm Habibiye kolejlerinin devamlılığını sağlama maliyeti devlet hazinesi tarafından karşılanıyordu. Daha sonra ödenekler 1904-1919 yıllarında aşamalı olarak artırıldı. Afgan hükümeti eğitime 2 milyon Kabulî rupiden fazla para harcadı. Habibiye koleji öğretmenlerinin çoğu Hindistanlı Müslüman öğretmenlerden oluşmaktaydı. Bu öğretmenler Hindistan'da Lahore'daki kolejde veya Aligarh'daki modern ilahiyat fakültelerinde eğitim almıştı. Eğitim kadrosuna Hindistan'da eğitim gören birkaç Afgan'da dâhil edilmişti. Habibiye kolejine öğretmen yetiştirmek için bir şube de oluşturuldu. Ayrıca Kabil'e her geçen gün ilkokulların sayısı artmış ve tüm şehirlerde yeniden ortaokul seviyesinde okullar yapılmaya başlanmıştı. (Fazlı, 1325, s. 72-75).

Başlangıçta Afgan eğitim sistemi, İngiliz-Hint eğitim sisteminden örnek alınarak oluşturulmuştu. Fakat I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra Fransız okul sisteminin bir uyarlaması olan Türk eğitim modelini takip edilmeye başlandı.

⁶² Habibiye kolejlerinde ilkokul 4 yıl, ortaokul ise 3 yıl sürmekteydi. Bk. Gregorian, *a.g.e.*, s. 460.

Eğitim modelindeki bu değişiklik ile Afganistan'da her geçen gün daha çok yaygınlaşmaya başlayan Pan-İslamist düşüncelerin seyrini de etkilemişti. Ayrıca Afganlar, Sünni Müslümanların ruhani lideri olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan tarz bakımından etkilenmişti. Bir gerçek de şudur ki: Türk eğitim sistemi Afganistan için oldukça uygun bir modeldi. Türk müfredatı aşamalı bir şekilde benimsendi ve birçok Türk eğitimci göreve getirildi. Bu hareketlilik siyasi açıdan ilham verici olmasa da, akıllı bir hareket olacaktı. Çünkü modern teknik ve düşüncelerin benimsenmesi karşısında olası gelenekçi itirazlara karşı alınmış önemli bir hamle niteliğindeydi.

20. Yüzyılın ikinci on yılında okullarda kk rencilerin sayısı hala çok azdı. 1916'da Kabil'de ilkokul seviyesinde sadece 130 renci mezun olmuştu. 1918 yılında bir dört yıllık ilköğretim programına başlayan 665 renciden sadece 324' mezun olabilişti. 1918 yılında Kabil'de yeni açılan modern kolejde 700 renci eğitim alırken, yarı geleneksel halk ilkokulunda ise sadece 296 renci eğitim görmekteydi. Camilerde okuyanların sayısı ise bilinmiyordu. Kabil dışındaki çocukların çoğu, Kuran ezberlemenin büyük öneme sahip olduğu camilerde eğitimlerine devam ettiler. Hafız olarak bilinen bu rencilerin sayısı 1915-1916 yılları arasında 214't. Bu okullardan çıkan rencilerin çoğunluğu modern bir okulda eğitimlerini sürdürmek için yeterince hazırlanamıyorlardı (Gregorian, 1969, s. 186).

1913 yılında kurulan Afgan eğitim departmanı geleneksel okulların müfredatını genişletmeye çalıştı. Bu amaçla, ilkokul üretmenleri için özel bir programı olan Dar'ul Muallimin adı verilen retmen eğitim merkezi kuruldu ve 1914 yılında da eğitimlere başladı (Schinasi, 1979, s. 141).

Tekdüze ders kitapları bazı konular için benimsendi. İktidar himayesi altında yeni bir organizasyon olan Dar'ul Ta'alif adında bir heyet ders kitaplarını derlemek, yabancı dillerde yazılmış kitapları tercüme etmek ve yayınlamakla görevli kılınmıştı. Dar'ul Ta'alif

heyeti, Afganistan tarihinde ilk kez halkın faydalanması için hazırladığı kitapları basarak piyasaya sürdü. Ardından dünya coğrafyası, matematik, felsefe gibi konularda kaleme alınan kitaplar, İngilizceden tercüme edilmiş bir ders kitabı, Arapça ve Farsça gramer kitapları ve çeşitli dini içerikli kitaplar peşi sıra heyet tarafından basılarak halkın istifadesine sunuldu. 1919-1918 yılları arasında Dar'ul Ta'alif heyeti, Tercüme odası reyesi Serdar Mahmud Tarzi'nin farklı dillerden tercüme ettiği Rus –Japon savaşının tarihi, Denizler Altında Yirmi Bin Fersah, Aya Yolculuk, Seksen Günde Devri Âlem, What Must Be Done, Learning and İslam gibi pek çok eseri yayınladı (Ö. Tarzi, 2014:147).

Ayrıca Fayz Muhammed Kateb tarafından yazılan ve Afganistan'ın modern tarihi hakkında ilk önemli çalışma olan "*Siraj ul-Tawarikh*" isimli eserde yayınlamıştı. Bu kitapların hepsi hükümete ait bir matbaada basılıyordu. Özellikle Prens İnayetullah Han tarafından kurulan "Matba'a-e Enayat"de birçok eser basılmıştı (Schinasi, 1979, s. 141).

Habibiye kolejleri dışında Afgan okulları kötü bir şekilde idare edildi. Verile öğretim de son derece sığ ve çağın gerisindeydi. Eğitim bölümünü kurularak, eğitim üzerinde sıkı kontrol sağlamak için, müfredatı standardize etmek ve geliştirmek için yapılan hükümet girişimleri çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlandı. Özellikle eğitimin hükümetin kontrolünde olmasını sağlayan hükümet görevlileri olmasına rağmen, Kabil dışında bulunan mollalar, eğitim-öğretim merkezlerindeki İngilizce öğrenimine, modern konulara ve daha doğrusu tüm ileri yeniliklere karşıydı (Pennell, 1911, s. 140-42).

Emir Habibullah Han ile modernist Afganlar, İslam ve modern eğitim ile hiçbir şekilde bağdaşmayan dini müesseseleri ve mollaları ikna etmek için büyük adımlar attı. Emir Habibullah Han birçok konuşmasında din ve eğitim hakkındaki düşüncelerini Afgan toplumuna yaptığı konuşmalarında açıkça ifade ediyordu. Dikkate

değer konuşmalarından birini 1907 yılında Hindistan ziyareti sırasında Aligarh'taki kolej öğrencilerine yapmıştı. Öğrencilere:

“Din ve eğitim hakkında hala dürüst bir şekilde düşüncelerini ifade etmesine izin verilmeyen herkes karşılıklı olarak düşmandır. Avrupa modeli eğitimde düşündüğümüz eğitimin özel türlerine karşı pek çok Hindistanlı Müslüman eğitimci arasında şiddetli bir önyargı olduğunu görüyorum. Bu nasıl bir ahmaklık! Dinleyin beni. Batı eğitimi savunulduğu için şu an buradayım. Bu konuda kötü düşünmek şöyle dursun, Avrupa eğitiminin mümkün mertebede Avrupa çizgisi üzerinde belirlendiği yerde, kendi ismini verdiğim ve Habibiye koleji diye adlandırılan bir koleji Afganistan'a kurdum. Ancak benim ısrar ettiğim husus, dini eğitimin tüm diğer formlarının huzura kavuştuğu bir kuruluş olmasıdır. Eğer sen müesseseleri ortadan kaldırırsan üst yapı muhakkak üzerine devrilecektir. Bu yüzden size öğrencilerin ilk ve öncelikli kaygısının dini eğitimi alırken her zaman dikkatli olmanız gerektiğini söylüyorum. Tüm bu gerekli koşullar Afganistan'daki kolejimde uygulandı ve sonuna kadar ülkemde kati surette sürdürüleceğini umuyorum” demiş ve eğitim konusundaki düşüncelerini dile getirmişti (Gregorian, 1969, s. 17).

Emir Habibullah Han Lahore'da İslam kolejinin temellerinin atılması münasebetiyle yaptığı konuşmada:

“Müslüman kardeşlerim cahilliğin kıyafetini giyinmeyelim diye, bilgi edinmeye çabalamalıyız. Çocuklarımıza ilmi ve Müslümanlık inancının yasalarını layıkıyla öğretmeniz gerek. Eğer siz batı ilmini edinmezseniz parasız ve ekmeksiz kalacaksınız. Ben gözlerini ve kulaklarını kapatıp soru soran kişilerden değilim. Buna karşılık ben ilmi sonsuza kadar bulabileceğim her yerde arayacağımı söylüyorum” diyerek düşüncelerini açıkça ifade ediyordu. (Sykes, 1940, V. II, s. 228).

Emir Habibullah Han düşünceleri doğrultusunda Avrupa'ya eğitim almaları için birçok Afgan öğrenciyi göndermeyi planlamıştı.

Fakat iç muhalefet ve I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, böyle bir planı engelledi. O, 1917 yılında Avrupa veya Amerikaya tıp ve mühendislik alanında çalışmaları için birkaç Habibiye mezunu öğrenciyi göndermek maksadı ile planı hayata yeniden soktu. Ancak planı yürürlüğe girmeden önce suikaste kurban gidecekti (Gregorian, 1969, s. 188).

7. Halk Sağlığındaki İlerlemeler

Emir Habibullah Han, halk sağlığını geliştirmek için mütevazı adımlar attı. İskoçyalı bir mühendis olan James Miller, Kabil şehrine Paghman'dan su getirilmesi ve boru hattının kurulması işi için görevlendirilmişti. Afganistan özellikle 1903 ile 1915 yılında Kabil'de patlak veren kolera salgınında çok sayıda insan hayatını kaybetmesine sebep olmuştu. Bu yüzden Afgan hükümeti, halk sağlığını geliştirmek için önemli yenilikler yaptı. Belediye bünyesinde bir birim, Kabil'deki caddelerin günlük temizliğini denetleyecek bir sistem kurdu. Ancak geçici olarak alınmış olan önlemlerin çoğu karşılaşılan acil durumlar için tasarlanılmıştı. Afganistan'da hala kanalizasyon sistemi mevcut değildi (Jewett, 1948, s. 16).

Sağlık alanında yapılan en önemli ilerleme 1913 yılında modern bir halk hastanesinin kurulmasıydı. Zira Afganistan'da ilk halk hastanesi Emir Abdurrahman Han tarafında 1895 yılında Kabil'de açılmıştı. Fakat bu hastane kısmen kapalı idi (Schinasi, 1979, s. 144).

Kabil'de açılan yeni modern halk hastane iki Türk hekimi tarafından yönetiliyordu. Bunlar Münir İzzet Bey ve Emir Habibullah Han'ın özel hekimi olan Ahmed Fehmi Bey idi. Hintli bakıcılar da yeni hastanede istihdam edildi. Yeni hastane 30 yatak kapasiteliydi. Ayrıca bir halk dispenseri ile bir eczane de hizmete girmişti. Hastane çalışanları birkaç yılda binlerce çocuğa aşı yaptı. Çiçek hastalığına karşı, çiçek aşısı hazırlandı. Hastane çalışanlarına anestezi, uyuşturucu ve çözücü bir kimyevi madde olan Kloroformun ameliyatlarda kullanımı hususunda eğitim verildi.

Afgan halkının sonu olmayan ihtiyaçlarını çözmek için yetersiz olarak donatılmasına ve kadro yetersizliğine rağmen hastane son derece başarılı olmuştu. Bütün limitlerini kullanan hastane, sadece 1914 yılında 29466 hasta tedavi etmiş ve 95 önemli cerrahi operasyon düzenlemişti. Daha sonraki yıllarda hastaların sayısı hızla artarak 35551'e çıktı. Aynı dönemde görevli doktorlara 4000 çiçek aşısı verilmişti. Hastane görevlileri Kabil dışında da hizmet etmeye başladı. Bu bağlamda 1916 yılında stajyerler, çocukları aşı yapmak için Herat'a gönderilmişti (Gregorian, 1969, s. 189).

I. Dünya Savaşı'ndan önce sağlık görevlileri sıtmanın yayılmasını engellemek için resmi bir kampanya başlatmıştı. Quinine (sıtma ilacı), atabrine (sıtma ilacı), plasmochin gibi ilaçlar ile sıtma hastalığının kökü kazılmaya çalışılmıştı. Emir Habibullah Han, sarayda tıbbi ilaçların muhafazasını sağlamak için Batılı uzmanları işe aldı. Bunlara bir İngiliz doktor, bir Amerikalı dişçi ve İngiliz Dr. Lena Brown ile kardeşi de dâhil edildi. Emir Habibullah Han, acil durumlarda Hindistan'daki İngiliz yönetiminden tıbbi yardım sağlıyordu (Gregorian, 1969, s. 189).

Modern metotları kabul eden Emir Habibullah Han'ın tedbirleri ve hastane çalışanlarının kendilerini adanmalarına rağmen ülkedeki sağlık standartları ilkel kaldı. Hala ülkede sadece bir hastane ve çok az sayıda doktor vardı. Ülkede sağlık eğitimi veren her hangi bir kurumda yoktu. Ayrıca sağlık alanında batıl inançlar da son derece yaygındı. Sağlık ve sağlık hizmetleri hakkında *Siracü'l-Ahbar Gazetesi'*nde yayınlanan makaleler çok az etki yapmıştı.

Genellikle büyük halk kitleleri, büyülere, kehanetlere, astrolojiye ile benzer uygulamalara bel bağlamış durumdaydı ve kutsal emanetlere ile mollaların ruhsal güçlerine inanıyorlardı. Pek çok Afgan, son çare olarak hastanelere başvuruyordu. Genellikle çoğu hasta, yöneticiler tarafından uygulanan zulüm ve ihmallerle dolu bir haftadan sonra; uzun ve meşakkatli bir süreçten geçerek hastaneye ulaşıyordu. Bu ve diğer sebeplerden dolayı ameliyat olan hastalar

arasında yüksek bir ölüm oranı vardı. Bu oran bazı bölgelerde %20 ile %30 arasında idi. Buna ilaveten özellikle çocuklar arasında bebek ölüm oranları oldukça yüksekti. Cehalet, batıl inançlar ve yeterli medikal tesislerin eksikliği ile birlikte ağır fatura bedelleri, sağlık alanının gelişmesinin önündeki en büyük engellerdi (Gregorian, 1969, s.189).

Afganistan'da, humma, romatizma, soğuk algınlığı, akciğer hastalığı, idrar hastalığı, sıracı hastalığı, çiçek hastalığı, sıtma hastalığı ile tüm cilt ve göz hastalıkları oldukça yaygındı. Modern tıptaki ilerleme hastanelerin diğer vasıtaları olmaksızın takip edilmeye çalışıldı. Buna karşın hayırsever insanların hastane yapturmalarını hükümet yasaklamıştı. Aslında en büyük yasaklayıcı faktör yerel hekimlerdi. Zira Afgan toplumu çoğunlukla hastalıkların tedavisi için yerel hekimlere başvuruyorlardı. Yerel hekimlerin tıbbi bilgileri son derece sınırlıydı. Eski bilinen yöntemler çok az değişmişti.

Dr. T. L. Pennell'e göre, Afgan hekimleri, Ortadoğu'daki meslektaşlarının pek çoğu gibi muskaya başvuruyor ya da geleneksel Yunan ve Hipokratik tedavi olmak üzere iki standart yöntem uyguluyorlardı. Bunlar "dzan ve dam" denilen yöntemlerdi. Dzan yöntemi; koyun veya keçiye keserek taze deriyi hastanın bedenine sararak akut ya da kronik ateşli hastalığı terletme etkisidir. Dam veya Batıda Moxa olarak bilinen yöntem ise; yanmış petrole daldırılmış bir kıyafet parçası ile yaraya sürüldüğü bir yakma metodudur. Diğer hastalıklar için yerel hekimler, reçete yazmaya devam ettiler. Standart ilaçlar, Hindistanlı ilaç tüccarları tarafından dağıtılan otlardı (Pennell, 1909, s. 38-41).

Pek çok kenr merkezinin yanı sıra kırsal kesimlerde, berberler düzenli cerrahi operasyonlar yapıyorlardı. Nalbantlar da diş çekerlerdi. Genellikle berberler son derece yetenekli olmalarına rağmen, kullandıkları cerrahi aletler sağlığa zararlıydı ve enfeksiyonu çözüme metotları oldukça ilkelidi. Onların yaptığı

sünnetler, çocuk ölüm oranlarının yüksek olmasının nedenini açılıyordu (Pennell, 1909, s. 40-41).

Bunlara ilaveten Emir Habibullah Han'ın, tıp öğrenimi için yurtdışına öğrenci gönderme planları da gerçekleşmedi. Ayrıca ülkede akıl hastalıkları ile ilgili kurumlar yoktu. Çünkü insanların ruhlar tarafından ele geçirildiğine yaygın bir inanılıyordu. Emir Habibullah Han'ın iktidarı boyunca kısıtlı olanakları ile sadece Kabil hastaneleri Afganistan'daki modern tıbbi kurumlar olarak kaldı (Gregorian, 1969, s. 190).

8. Modern Endüstrinin Kurulması

Emir Habibullah Han, yerli endüstrinin gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Deri tabaklamak işi için gerekli olan tüm malzemeleri satın aldı. Afganistan'da ilk ayakkabı fabrikasını kurdu (Fazlı, 1325, s. 77). Fabrikada günlük 400 adet ayakkabı üretiliyordu. Emir Habibullah Han bir de tekstil fabrikası açtı. Yeni büyümeye başlayan tekstil fabrikası Afganlar için elbise üretti. Emir Habibullah Han Hindistan'a alkollü içecekler satmak amacıyla bir içki imalathanesi de kurdu (Fazlı, 1325, s. 77). Fakat uzun soluklu çalışmadı (Gregorian, 1969, s. 191).

Emir Habibullah Han'ın en önemli başarılarından biri de, Afganistan'da ilk hidroelektrik santralini kurmasıydı. Bu santral 1910-1913 yılları arasında Celalabad yakınlarındaki Jabal-ul Siraj nehri üzerine inşa edilmişti ve 1500 kilowattlık üretim kapasitesi vardı (Mohammed Ali, 1959, s. 154). Hidroelektrik santralini 4 Amerikalı ve 2 İngiliz mühendis inşa etmişti. Bunlardan bazılarının ismi Jewett, Kelly, Crawford ve Havner idi. Bunlara ilaveten birkaç tane golf sahası da inşa edilmişti (Jewett, 1948, s. 25-189).

Bununla birlikte yakıt eksikliğinden dolayı endüstriyel gelişme çok yavaştı. Pek çok sanayi tesisi ne kömürün ne de odunun olduğu Kabil'in merkezinde idi. 1890-1908 yılları arasındaki dönemde bölgedeki odun kaynakları neredeyse tükenmişti ve fabrikalar yakıt

eksikliğiyle karşı karşıya kalmıştı. En yakın kömür yatakları binlerce metre yerin altındaydı ve su kuyularıyla örtülüydü. Kömürü kullanmak için büyük paralar ve gelişmiş makineler gerekliydi. Ayrıca Kabil'e yük hayvanları ile kömür taşımak da son derece maliyetli idi. Bu problem 1908 yılında kentten caddelerini süsleyen ağaçların kesilmesine yol açmıştı. Bu nedenle ağaçlar polisler tarafından koruma altına alındı. Yük hayvanlarına da otlatma yememeleri için ağızlık takma zorunluluğu getirildi (Martin, 1907, s. 265).

Emir Habibullah Han'ın iktidarının ilk dönemlerinde ve özellikle de 1901-1904 yılları arasında yaklaşık 1.500 işçi Kabil'de hükümet atölyelerinde işe alındı. Yapılan işler arasında, şahmerdan, para basma⁶³, demir ve pirinç dökümü, çilingirlik, un değirmeni ve motor gibi işler bulunmaktaydı. Yaklaşık 100 farklı tür de makine kullanılmaktaydı. Ayrıca, birçok el-işi atölyeleri de vardı. Bu atölyelerde silah, fişek, çelik, kara barut, süngü, kılıç, tabaklanmış deri, saf alkol, asit, kalay, bakır, mum, sabun⁶⁴ ve mobilya ürünleri imal edilmekteydi (Martin, 1907, s. 234-235). Çok çeşitli ürün imal edilmesine rağmen, bu atölyelerin başlıca görevi Afgan ordusuna kaynak sağlamaktı (Fazlı, 1325, s. 75-76).

Ülkede işçi ücretleri son derece düşüktü. Becerikli işçiler ayda 20-30 Kabuli rupi kazanıyordu. Temel ürünlerin maliyeti sürekli artarken, işçi ücretleri durağandı. Örneğin; Emir Habibullah Han'ın döneminde Kabil'de ekmeğin fiyatı 4 kat artmıştı. Ayrıca iş koşulları oldukça sertti: Pek çok ölümcül kaza, barut yapımı atölyelerinde meydana geliyordu. Zira bu atölyelerde uçucu-patlayıcı civalar güvenliksiz ve koruyucu aletler olmadan kullanılıyordu (Gregorian, 1969, s. 191).

⁶³ Darphanenin günlük üretim kapasitesi 40.000 Kabuli rupi idi. Bk. Gregorian, *a.g.e*, s. 190.

⁶⁴ Haftada 2 ton sabun üretilmekteydi. Bk. Gregorian, *aynı yer*.

Emir Habibullah Han, endüstriyel gelişimi sağlamak için Avrupalı uzmanlar ve teknisyenlerden faydalanmak istedi. Bu hizmetin maliyeti oldukça yüksekti. Avrupalıların işe alınmasına Afgan gelenekçileri ve Emir Habibullah Han'ın kardeşi ve aynı zamanda ordu komutanı olan Nasrullah Han karşıydı. Bu yüzden Emir Habibullah Han, Hintli Müslümanları ve Türkiye'den gelen uzmanları istihdam ediyordu. Özellikle de ordu, eğitim ve halk sağlığı alanında Türk uzmanlarından faydalanıyordu (Gregorian, 1969, s. 192).

Emir Habibullah Han'ın iktidarının ilk zamanlarında Afgan hizmetinde çalışan sadece üç Avrupalı vardı. Bunlar hemşire Daly, Emir'in başmühendisi İngiliz Frank A. Martin ve Alman silah uzmanı Fleischer idi. Üç isim de Kabil'de ikamet ediyorlardı. Ancak 1904'lerde sadece Frank A. Martin Afganistan'da kalmaya devam etmişti (Martin, 1907, s. 130). Fleischer öldürülmüş, hemşire Daly de ülkeyi terk etmişti. 1905 yılından sonra İngilizler ile politik anlaşma sağlayan Emir Habibullah Han, 2 elektrik uzmanı, 1 inşaat mühendisi ve 1 de tabaklama uzmanını istihdam etmişti. Bu kadroya mahkemelerde çalıştırılmak üzere birkaç Avrupalı, önceki tıp personeline ilaveten bir terzi ve bir kuaför ve su boru hatlarını denetlemek üzere mühendis Miller de dâhil edildi (Jewett, 1948, s. 25-189).

Bu yabancı danışmanlara karşı ciddi bir muhalefet oluşmuştu. Elbette bunda Avrupalıların içki alışkanlıkları gibi kötü davranışları çok etkili oldu. Öte yandan Avrupalı tüccarlar tarafından yapılan spekülasyonlar durumu daha da derinleştirdi. Bazı Afganlar bir çelik fabrikasının inşası için çelik satın almaya ikna edilerek kandırıldı. Ayrıca Avrupalı tüccarlar Afgan halkını, buharlı eritme makinesi, kaya kırıcı, piyano, gramafon, saatler, hatta elektrikli banyo gibi modern teknolojilerin sembolü haline gelmiş pek çok ürünü satın almaya ikna etmişlerdi. Bu ürünler çok pahalıydı ve pek çoğunun pratik kullanımı yoktu. Tüm bu olumsuzluklar Afgan

halkının Avrupalılara karşı düşmanlığını bir kat daha artırmıştı (Gregorian, 1969, s. 192).

Ayrıca yabancı firmalar, Afganistan'da bankacılık sektörünün olmamasını fırsata çevirerek uluslararası pazarlama sigortası alanındaki yatırımlarını % 66 oranında yükselterek büyük kar elde etmişlerdi. Afganların ekonomik izolasyonunu avantaja çeviriyorlardı. Amerikalı mühendis Jewett'in "kahverengi adamın yükü" diye adlandırdığı bu doğal istismar, Avrupalıların sadece sömürmek için yatırım yapacaklarına dair şüpheleri ve Batılılara olan güvensizliği daha da arttırdı. Afgan hükümeti bu zararı önlemek için, Hindistan'da bir ticari ofis kurarak bankacılık faaliyetlerini tesis etti. Emir Habibullah Han, Afgan yatırımlarını korumak için ülkesinde anonim şirketler kurulmasına izin veren düzenlemeleri yasalaştırdı (Gregorian, 1969, s. 193).

9. Ulaşım ve İletişim Alanındaki Gelişmeler

Emir Habibullah Han, yol yapım projelerine öncelik verdi. Yol projesi için öncelikle Hazaralardan 5.000-8.000 kişiden oluşan bir iş gücü kiraladı ilk halk-çalışma programını yürürlüğe soktu. Ancak yetersiz çalışma koşulları ile düşük ücretler yüzlerce işçinin kaçmasına sebep oldu (Jewett, 1948, s. 226-227). Bunun üzerine Emir Habibullah Han zorunlu hizmetlere başvurdu. Her bölgede yolların bakımından köylüleri sorumlu tuttu. Köylüler görevlerini aksattıklarında ya angarya işlere ya da ağır para cezalarına çarptıldı. Yol yapım programına, yolların değerinin insanlara anlatılması için hazırlanan bir eğitim kampanyası da eşlik etti (Gregorian, 1969, s. 193).

Bu dönemde Kabil ve Dakka arasında bir yol inşa edildi. Ayrıca Kabil ile Kohistan, Charikar ile Jabal-ul-Siraj, Kandahar, Quetta, Kabil (Gazne yolu ile) ve Herat arasında yollar yapıldı (Mehmed Fazlı, 1325, s. 79; Jewett, 1948, s. 225-226). Bu dönemde ilk modern demir köprü inşa edildi. Aynı zamanda mevcut köprüler tamir edildi (Gregorian, 1969, s. 193).

Emir Habibullah Han, 1905 yılında ülkeye ilk otomobili getirdi ve Kabil Celalabat yolunda periyodik sürüşler yaptı. Tongas ile Tumtus adlı tekerlekli araçların sayısı Kabil caddelerinde giderek arttı. Hatta Hindistan'a seyahat etmek için de kullanıldı. Emir Habibullah Han, Afgan motorlu taşımacılık şirketinin kurulmasına önyak olarak Afganistan'ın ilk ana sermayeli şirketinin kurulmasını sağladı (Jewett, 1948, s. 220). Ülkede 1918'de sadece 30 otomobil vardı. Taşımacılık eskiden olduğu gibi yük hayvanları marifetiyle yürütüldü. Ağır makineler filler tarafından taşınıyordu. Deri tabaklama işi için yaklaşık 1.200 kutu makine, Peşaver'den Kabil'e bu yöntemle taşındı. Kervan taşımacılığı da son derece maliyetliydi. Hırsızlığa karşı alınan önlemler yeterli değildi (Fazlı, 1325, s. 80; Jewett, 1948, s. 1).

Emir Habibullah Han'ın bazı girişimlerine rağmen posta sistemi ilkel ve güvensizdi.⁶⁵ Postalar uzun gecikmelerden sonra teslim ediliyordu. Başkent Kabil de bile günlük posta teslimatı yapılmıyordu. Sadece Emir'in mektupları Kabil'den Hindistan'a düzenli olarak gönderiliyordu. Mektuplar sadece büyük kasabalara teslim edilebiliyordu. Bir istisna olarak devlet memurlarının mektupları her yere gönderiliyordu. Ayrıca bir kişi haftada iki defa posta gönderebiliyordu. Yurt dışından gelecek mektuplar/koliler Peşaver'deki Afgan posta memurlarına gönderilmek zorundaydı. Afgan posta pulları tedavüle çıkmasına rağmen posta ücretlerine belli bir düzen verilememişti (Jewett, 1948, s. 67).

Bu arada Kabil-Celalabad bağlantılı bir telefon hattı 1908'de kuruldu ve diğer şehir merkezlerine uzatılmaya başlandı (Ali, 1959, s. 188). Genellikle hatlar Emir ve çalışanlarının özel kullanımına tahsis edilmişti. Ara sıra resmi iletişimler ve Emir Habibullah Han'ın *Siracü'l-Ahbar Gazetesi*'nden duyduğu önemli haberler için de kullanılıyordu (Gregorian, 1969, s. 195).

⁶⁵ Afganistan 1928 yılına kadar uluslararası posta teşkilatına üye olamamıştı. Bk. Gregorian, *a.g.e.*, s. 194.

10. Ticaretin Büyümesi

Emir Habibullah Han, babası Emir Abdurrahman Han zamanında giderek zayıflamış ve durma noktasına gelmiş olan Buhara ticaretini, yeniden canlandırdı. Aynı zamanda Hindistan ile Afganistan arasındaki ticaretin hacmini artırmaya çalıştı. Merkez Asya ile Panjdeh olayı ve Rus ilerlemesi sonrası neredeyse durma noktasına gelen ticaret, aşamalı bir şekilde normale döndü.

Rusya ve İngiltere arasında 31 Ağustos 1907'de imzalanan St. Petersburg Anlaşmasından sonra ticari ilişkiler daha da genişledi. Emir Habibullah Han, Hindistan ve Rusya ile yapılan ticareti engelleyen, resmi kısıtlamaların çoğunu yürürlükten kaldırdı. Ayrıca bazı vergilerden tamamen vazgeçti. Kervan transit ticaret haraçlarını düşürdü. Özellikle çivit ve çay taşıyan kervanlardan alınan vergiyi 2/5 indirdi (Hamilton, 1910, s. 249).

Kabil'den Kandahar'a ihracat rakamları 1904-1905 yılları arasında yarım milyon rupi arttı. 1907 İngiliz-Rus anlaşması öncesinde Hindistan ile kuzey Afganistan-Kabil arasındaki ticaretin hacmi artış gösterdi. Bu artış ticari rakamlara şöyle yansımıştı.

Tablo 7: Hindistan ile Kuzey Afganistan-Kabil Ticareti (10'luk rupi bazında):

Yıl:	Hindistan'a İhracat:	Hindistan'dan İthalat:
1900-19001	1900-19001	12.900
1902-1903	459.100	715.600
1904-1905	662.300	1.056.600
1906-1907	970.400	1.124.800

Kaynak: Gregorian, 1969, s. 195.

Ruslar Trans-Caspian ile Orenburg-Taşkent demir yolu hattını Afgan sınırlarına kadar genişleterek, Rus-Afgan ticaret hacmini yükseltti. Bunda düşük taşıma maliyeti ile Rusların Afgan tüccarlara çeşitli ticari imtiyazlar vermesi etkili oldu (Hamilton, 1910, s. 253-254).

Aynı zamanda Ruslar, Afgan tüccarlara ülkelerinde ödedikleri vergilere eşit olacak şekilde vergi indirimini yaptı ve ihracat mallarından alınan vergiler yarı yarıya indirildi (Hamilton, 1910, s. 250-252). Bu ticari düşüş rakamlara şöyle yansımıştı.

Tablo 8: Afganistan İle Rus Ticareti (Ruble bazında):

Yıl:	Afganistan'a İhracat:	Afganistan'dan İthalat:
1901	2.592.000	1.197.000
1902	2.384.000	1.903.000
1903	2.993.000	2.031.000
1904	2.666.000	2.548.000
1905	2.527.000	2.328.000
1906	2.184.000	1.893.000
1907	2.941.000	2.198.000
1908	2.730.000	3.015.000
1909	4.328.000	3.366.000

Kaynak: Gregorian, 1969, s. 196.

Rus kaynaklarına göre, Afgan dış ticareti 1890'da % 28, 1901-1905 yılları arasında % 34 ve 1911-1915 yılları arasında %38 artış gösterdi (Gregorian, 1969, s. 196).

Rusya 31 Ağustos 1907 St. Petersburg Anlaşması'ndan sonra ve özellikle Birinci Dünya Savaşı arifesinde, Afganistan topraklarında

Rus mallarına uygulanan vergileri düşürmek için Hindistan'daki İngiliz yönetimiyle temas kurdu.

Emir Habibullah Han 1907 İngiliz-Rus anlaşmasının verdiği endişe ile Ruslara ticari imtiyaz verme konusunda oldukça isteksizdi. Zira İngiliz korkusu ile Ruslara verilen her imtiyazdan İngilizler de yararlanacaktı. Ticari imtiyazlarının yokluğu, Afganistan'ın Rusya ile 1913-1917 yılları arasında yaptığı ithalat rakamlarından ziyade, ihracat rakamlarını daha çok etkilemişti. Bu durum ticari rakamlarına şöyle yansımıştı.

Tablo 9: Afganistan ile Rus Ticareti (Ruble bazında):

Yıl:	Afganistan'a İhracat:	Afganistan'dan İthalat:
1913	5.946.000	6.299.000
1914	2.936.000	2.943.000
1945	3.622.000	4.689.000
1916	2.431.000	6.782.000
1917	756.000	13.559.000

Kaynak: Gregorian, 1969:196.

Afganistan'a Rus ihracatı, 1870'li yıllardaki rakamlarla neredeyse aynıydı. Rus ihracat ürünleri; basma kumaş, züccaciye ürünleri, şeker, pamuklu ürünler, keten, ipekli kumaş, çatal-bıçak takımı ve kâğıt ürünlerini içeriyordu. Rusya Afganistan'dan başlıca, yün ve koyun postu ithal ediyordu (Hamilton, 1910, s. 254).

1907 İngiliz-Rus anlaşması imzalanmasından sonra Afganistan, Hindistan'la ticaret yapmaya devam etti. Afganistan ile Hindistan arasındaki ticaret hacmi büyük oranda artış gösterdi. Bu artış ticari rakamlarına şöyle yansımıştı.

Tablo 10:Hindistan ile Afgan Ticareti (Pound/Sterling bazında):

Yıl:	Hindistan'a İhracat:	Hindistan'dan İthalat:
1908	643.551	790.235
1909	570.459	764.274
1910	696.088	845.465
1911	610.102	974.396
1911-12	636.000	843.500
1912-13	847.000	847.000
1913-14	847.000	1.013.000
1914-15	806.000	909.000
1915-16	1.116.000	1.021.000
1916-17	1.144.000	1.150.000

Kaynak: Gregorian, 1969, s. 197.

Ticaret rakamları bu dönemde 19. yüzyıla göre çok az değişiklik gösterdi. Afganistan, Hindistan'dan; pamuklu ürünler, boyalar, ilaçlar, çeşitli makineler ile birlikte şeker, çay, demir, bıçak, makas, iğne, iplik, kâğıt gibi ürünler ithal ediyordu. Afganistan Hindistan'a; meyve, sebze, tahıl, bakliyat, yün, tütün, halı ve at ihraç ediyordu (Gregorian, 1969, s. 197).

Bu dönemde İran ile olan ticaret oldukça zayıftı. Komşu ülkeler ile standart bir gümrük vergisi uygulanması için çalışıldı. Hindistan ve merkez Asya ile ilişkiler çok gelişmiş olsa da Afgan ekonomisi, yetersiz taşımacılık, iletişim, bankacılık, ticari anlaşma, diplomatik ve ekonomik ilişkiler gibi önemli eksikliklerden dolayı istenilen

seviyelere çıkamadı. Emir Habibullah Han, standart ağırlık ve ölçü birimini ülke çapında yaymaya çalışmış ama çabaları sonuçsuz kalmıştı. Zira ağırlık ve ölçü birimleri sadece hükümet ofisleri ve atölyelerinde kullanıldı. Bunlara ilaveten ülkeler arasındaki siyasi çekişmeler ve kaotik gümrük sistemi Afganistan'ın ekonomisinin büyümesine sekte vurdu (Gregorian, 1969, s. 197).

11. Sosyal Alandaki Modernleşme Çabaları

Emir Habibullah Han sosyal alanda bir reform hareketi başlattı.⁶⁶ İlk icraatlarından biri, Afganistan'da ilk kamu yetimhanesini açmak oldu. Ayrıca evlenirken yapılan aşırı masrafları sınırlandırmaya çalıştı. 1911'de evlilik masrafları için tavan bir fiyat belirledi. Belirlenen rakamlar, sınıflara göre değişkenlik gösterdi. Halktan biri 100-500 arası, kabile reisleri ve serdarlar 1.500 ve hanedan üyeleri 5.000 Kabulî rupî kadar evlilik harcaması yapabilecekti (Martin, 1907, s. 97).

Emir Habibullah Han bu kanunu Afgan elit zümresinden ziyade halk için çıkarmıştı. Çünkü çoğu Afgan, evlilik masraflarını karşılamak için tefecilerden borç para alıyordu. İnsanlar aldıkları borç paraları yüzünden ağır faizler ödemek zorunda kalıyordu. Bu karar söz konusu mağduriyeti gidermek için alınmıştı (Jewett, 1948:501). Ayrıca Emir Habibullah Han, zorunlu haller dışında çok eşliliği yasakladı. Kendi haremdeki 3 kadını 1903 yılında boşayarak örnek olmaya çalıştı (Yazıcı, 2011, s. 166-167).

Emir Habibullah Han, köleliği engellemeye çalıştı. Ayrıca, İslam ceza uygulamalarını yürürlükten kaldırdı. Mahkûmlara işkence edilmesini yasakladı. Siah-Chah'da bulunan zindanlar 1912-1913'te kapatıldı ve Kabil'de nispeten modern hapisaneler inşa edildi. Mahkûmları rehabilite etmek için el sanatı öğretmek üzere hocalar

⁶⁶ Emir Habibullah Han, Afganistan'daki sosyal hayatı ve gelenekler üzerine bir eser de kaleme almıştır. Bk. Habibullah Khan, *Dastur al-'amal'ha-yi Haram*, Kabul, 1901-1919.

görevlendirildi. Suçluların ellerinin kesilmesi, dillerinin kesilmesi ve gözlerinin kör edilmesi gibi ağır cezalar kaldırılarak hapis cezası verilmesi kanunlaştırdı. Fakat bu kanuna her zaman uyulmadı. Zira uzun yıllar Kabil'de ikamet eden bir İngiliz'in raporuna göre, fiyatları yükseltmek için hile yapan ve ağırlıkla oynayan kasaplar kırbaçlanarak öldürülmüştü (Martin, 1907, s. 170; Jewett, 1948, s. 174). Yine de Emir Habibullah'ın 18 yıllık iktidarında ölüm cezasına çarptırılanların sayısı büyük oranda azaldı (Gregorian, 1969, s. 199).

Batı etkisi bu dönemde Afganistan'da giderek arttı. Emir Habibullah Han, Batılı elbiselerin, şapkaların ve çekerlerin kullanılmasını teşvik etti. Afgan askerlerine Avrupa tarzı ceketler, İngiliz tarzı montlardan sonra ilk kez Türk montları da giydirilmeye başlandı. Ordu subayları ve saray memurlarının çoğuna İngiliz tarzı pantolon ve elbiseler giydirildi. Bazı Türk tarzı ceket ve fesler de benimsendi (Martin, 1907, s. 59).

Emir Habibullah Han, birçok teknik yeniliklere imza atarak Afgan toplumu nezdinde büyük itibar kazandı. 1905 yılında ilk film makinasını (sinematografi) ve ekipmanlarını ülkeye getirtti. Aynı yıl Afganistan'da Daimler-Benz marka ilk otomobiller görülmeye başlandı (R. Tarzi, 2011, s. 10). Hemen ardından Kabil yolları taşlarla süslendi ve ilk trafik polisleri başkent Kabil'de çalışmaya başladı (Martin, 1907, s. 119).

Emir Habibullah Han, fotoğrafçılığa büyük ilgi duymuş ve hatta bazı Afganlara kamera kullanmasını öğretmişti. Ayrıca fotogravürün kullanımını da teşvik etmiş ve kurduğu yetimhaneye gelir sağlamak için portresini satışa sunmuştu. Siracü'l-Ahbar gazetesi aracılığıyla bir fotoğraf yarışması da düzenlemişti (Gregorian, 1969, s. 200).

1909-1911 yılları arasında Afganistan'da ilk defa gramafon ve dolma kalem de görülmeye başlandı. Bunların dışında Afganistan'da ilk saat kulesi 1919 yılında inşa edildi (Martin, 1907,

s. 91-92). Bunların yanı sıra Avrupa terimleri ülkeye girmeye başladı.

Siracü'l-Ahbar Gazetesi' nin sayfalarında, box, boot, sekenkelass (second class), metr (meter), blok, estation, rapor, address, mitrailluese (mavhine gun), jeoloy, engenery (engineering), klishe, gymnastic, politik, zngoğrafy (engraving), fabric (factory), bomb, band, telegrafh, statistic, dakter (doctor), minicipali (municipal), oonifurm, etnoğrafia, jografia, meteoorology, manover, alborm, panarama, gramafon, arkhelogy, zoology vb. kelimeler yer aldı (Gregorian, 1969, s. 200).

Emir Habibullah Han, saraylarında İngiliz-Hind mimari tarzını ve batılı mobilyaları kullandı. Celalabad'taki yazlık saray, Avrupa resimleri ile dekore edildi. Bu arada Emir Habibullah Han, Ocak 1908'de sarayında bir piyano resitali tertip etti ve İngiliz Ernest Thornton Gilbert tarafından "The Gondoliers" ve Sousa marşlarından oluşan bir repertuar icra edildi (Gregorian, 1969, s. 201).

Bu dönemde Afgan elitleri golf, jimnastik, tenis ve buz pateni gibi Avrupa sporları ile ilgilenmeye başladı. Hükümet atölyelerindeki işçiler de futbol ile alakadar oldu. Emir Habibullah Han'ın Avrupai ürünlere olan ilgisi ve merakı İngiliz jölelerini kullanmaya kadar varmıştı. Hatta Avrupa yemeklerinin öğrenilmesi için Fransız bir aşçı bile tutulmuştu (Ali, 1959, s. 154).

Ayrıca Emir Habibullah Han İngiltere'den nergis (fulya) tohumları ve çiçek soğanları ithal etti. Ayrıca iki tarımsal proje başlattı. Birinci proje, meyve ağaçlarını korumak için Kaliforniya'da kullanılan teknikleri benimsemeyi içeriyordu. Bu Afganistan'ın meyve endüstrisi için oldukça faydalı olabilecek bir plandı. Diğer proje ise Amerika'dan ithal edilen pamukların yetiştirilmesiyle ilgiliydi. Fakat ekonomik nedenlerden dolayı bu projeler başarısız olmuştu (Jewett, 1948, s. 264-274).

12. Serac'ül-Ahbar Gazetesi

Serdar Mahmud Tarzi Kabil'e ilk geldiği günden itibaren düşüncelerini çevresine aşlamaya başladı. Afganistan'da modernleşme programı başlatmak için büyük bir mücadelenin içerisine girmiş, var olan düzenin ülkenin gereksinimlerini karşılamada yetersiz olduğunu ileri sürerek, eğitim, ekonomi ve ulaşım alanlarında yeni hamlelere ihtiyaç olduğunu söylemişti.

Ülkenin uzun yıllardan beri entelektüel ve kültürel bakımdan dış dünyadan izole edilmişliğinin zararlarına vurgu yapan Serdar Mahmud Tarzi, bu durağanlığın politik bakımdan da iyi sonuçlar doğurmayacağını iddia etmişti. Fikirleri ile kısa zamanda büyük bir çevre edinen Serdar Mahmud Tarzi, bu sırada tercüme bürosuna atanmış, Avrupa'da ve İslam dünyasında olup bitenleri Emir'in bilgisine sunmakla görevlendirilmişti (Gregorian, 1969, s. 347).

Serdar Mahmud Tarzi, tercüme bürosunda görevlendirilmesi neticesinde hanedan üyeleriyle yakın ilişkiler kurdu. Önce büyük kızı Hayriye'yi Şehzade İnaletullah Han ile kısa bir süre sonra da Süreyya'yı Şehzade Amanullah Han ile evlendirdi (Ö. Tarzi, 2014, s. 147-182; Togan, 1999, s. 296).

Emir Habibullah Han ile tesis ettiği akrabalık sayesinde fikirlerini daha rahat bir şekilde anlatma fırsatı yakaladı. Serdar Mahmud Tarzi, fikirlerini saray çevresinde yaymanın yeterli olmadığı kanaatindeydi. Osmanlı ve Avrupa ülkelerinde görmüş olduğu politik ve teknik mevzuların Afgan kamuoyu tarafından bilinmesi ve atılacak adımlara destek sağlanması için daha büyük kitlelere ulaşmak gerektiğini düşünüyordu. Bunun için bir gazeteye ihtiyaç duyuyordu lakin Afganistan'da hâlihazırda süreli bir yayın yoktu.

Aslında Afganistan'ın ilk süreli gazetesi olan ve Hâkim Tela ailesi tarafından basılan *Şemsü'l-nahar*, Emir Şir Ali Han döneminde yayım hayatına başlamıştı. Kısa ömürlü olmasına rağmen, Afgan

entelektüel hayatında önemli bir yer edinmişti. Bu gazete 1878'deki İngiliz işgali sırasında kapatılmış ve Emir Abdurrahman Han zamanında da hiçbir süreli yayının basılmasına müsaade edilmemişti (Schinasi, 1979, s. 65-66).

Emir Habibullah Han'ın iktidarının ilk zamanlarındaki modernist tavrını gören Habibiye Lisesi öğretmenlerinden Abdurrauf Han Kandahari, vezir-i azam Abdülkuddüs Han'a bir mektup yazarak hükümet kararları, yerel haberler, dini meseleler üzerine makaleler, saray ile ilgili haberler, tıbbi bilgiler, edebiyat ve ilanları içeren bir gazete basılmasını teklif etti.

Vezir-i azam Abdülkuddüs Han'ın Emir Habibullah Han nezdindeki girişimleri ile *Şemsü'l-nahar*'ın kapatılmasından tam 27 yıl sonra 11 Haziran 1906'da Kabil'de *Siracü'l-ahbar-ı Afganiyye* (haberlerin meşalesi/kıvılcımı) isminde bir gazete yayınlandı. Fakat bu gazete bir daha yayınlanmadı (Sims-Williams, 1980, s. 118). Henüz Afganistan'daki politik ve fikri altyapı süreli bir gazetenin çıkmasına müsaade etmekten uzak görünüyordu (Yazıcı, 2011, s. 1-24).

Serdar Mahmud Tarzi, 1911'de damadı İnyatullah Han'ın da desteğiyle Emir Habibullah Han'a gazete çıkarmak istediğini ilettili. Emir, Serdar Mahmud Tarzi'nin iki haftada bir yayınlanmak üzere bir gazete çıkarmasına müsaade etti. 9 Ekim 1911'de "Siracü'l-ahbar" adlı gazetenin ilk sayısı basıldı⁶⁷ (Gregorian, 1967, s. 346).

⁶⁷ *Siracü'l-ahbar*, (15 Şevval 1329), Kabul, s. 1; *Siracü'l-ahbar Gazetesi*'nin basım işinde çinkografi ve matbaa ustası olan Mehmed Fazlı Bey, Serdar Mahmud Tarzi'nin en yakın mesai arkadaşı olmuştu. Bk. Schinasi, *a.g.e.*, s. 67; Gregorian, *a.g.e.*, s. 346. Mehmed Fazlı, Kabil'de her türlü gazete, dergi, kitap, posta pul vb. basabilecek mükemmel bir matbaa ile taş baskı yapan bir litograf matbaasının varlığını belirtmektedir. Bahsi geçen litografik matbaa Emir Şir Ali Han'ın iktidarı sırasında ithal edilerek hizmete sunulmuştu. Ayrıntılı bilgi için bk. Kakar, *a.g.e.*, s. 21.

Serdar Mahmud Tarzi, için Siracü'l-ahbar gazetesi, siyasi görüşlerini, edebiyat, eğitim, fen ve teknik gibi alanlarla ilgi modern düşüncelerini ve milliyetçilik fikrini Afgan kamuoyuna yayacağı en önemli vasıta idi. Bu nedenle Serdar Mahmud Tarzi, *Siracü'l-Ahbar Gazetesi*'nin amaçlarını;

“Dünyadaki önemli olaylar hakkında haber vermek, toplumun dini ve milli şuurunu yükseltmek, vatandaşlarda vatan sevgisini canlandırmak, iktidara karşı bağlılığı artırmak, milli birliğin savunuculuğunu yapmak, modern bilim ve eğitim kurumlarının yayılmasını sağlamak, halkı ahlaki kurallar, nezaket ve refahının artması hususunda teşvik etmek, vatan ve İslam düşmanlarının toplum tarafından bilinmesini sağlamak, milli hâkimiyet ve tam bağımsızlığın savunuculuğunu yapmak” şeklinde özetliyordu (Nawid, 2015, s. 4).

Serdar Mahmud Tarzi'nin başmuharrirliğinin üstlendiği *Siracü'l-Ahbar Gazetesi*, kısa zamanda Afgan milliyetçilerinin, modernleşme ile bağımsızlık yanlılarının, emperyalizm karşıtlarının ve liberallerin toplanma merkezi haline geldi (Saikal, 2004, s. 42).

İlk sayısından itibaren Afgan halkının gelişmesi ve medeniyet yolunda önemli adımlar atılması yönünde yayınlar yapan gazate, kamuoyunun dikkatini bu yöne çekmeye çalıştı. Bu devirde özellikle Osmanlı-İtalya savaşı ve Balkan savaşları gibi Türk ve İslam dünyasını yakından ilgilendiren gelişmeleri takip etmeye çalışan Emir Habibullah Han, 1912'de büyük bir isyan ile karşılaştı. Host vilayetinde ikamet eden Mangal kabilesi hükümete karşı ayaklandı. İsyen edenlere civardaki kabileler de destek verdi. Emir Habibullah Han, Candan Han Ahmedzay'ı isyanı bastırmak üzere görevlendirdi. Fakat isyan eden kabileler, gönderilen orduyu yenmiş ve Gerdiz'i ele geçirmişti.

Bu gelişmeler üzerine Muhammedzay serdarlarından Muhammed Nadir Han, ordu komutanlığı görevine getirilerek,

isyani bastırmak için bölgeye hareket etti. Muhammed Nadir Han, bu isyanı kanlı bir şekilde bastırdı (Yazıcı, 2011, s. 184).

Bu esnada Almanya ve Japonya'nın önlenemez yükselişi karşısında Rusya, İngiltere ve Fransa'nın blok halinde hareket etmesi, dünyayı yeni bir buhrana sürüklüyordu. Avusturya İmparatorluğu veliahtının Bosna'da bir Sırp tarafından katledilmesi ile başlayan süreç Almanya ve Avusturya İmparatorluğunun, Fransa, İngiltere ve Rusya bloğuna savaş ilan etmesi ile neticelendi (Atay, 2009, s. 101).

Birinci dünya savaşının haberleri Afganistan'a ulaştığında Emir Habibullah Han, 1914 Ağustosunda bir bildiri yayınlarak Avrupa'daki bu harbin tarafı olmadıklarını deklare etti (Özcan, 1992, s. 259; Uslu, 1996, s. 375). Hâlbuki savaşın en büyük aktörleri Afganistan'ın kuzey ve güney sınır komşuları idi. Emir Habibullah Han'ın tarafsızlık ilanı özellikle İngiltere'yi memnun etti. Çünkü bu ortamda Hindistan'da açılacak bir cephe ile meşgul olabilecek durumda değildi (Bayur, 1987, C. III, s. 493).

Hindistan'daki İngiliz yönetimi adına genel vali Lord Hardinge, Emir Habibullah Han'a gönderdiği bir mektubunda, öncelikle teşekkürlerini iletmiş ve iki ülke arasındaki komşuluk ilişkilerinin eskiden olduğu gibi daha da gelişerek devam edeceğini belirtmişti. Aynı biçimde Rusya bundan memnuniyet duymuş ve Türkistan sınırında bulunan çok sayıda askerini batıya kaydırmıştı. Fakat Ekim 1914'te Osmanlı'nın, Almanya ve Avusturya'nın yanında savaşa katıldığı ve cihat çağrısı yaptığı haberleri Afganistan ve Hindistan'da büyük yankı bulmuştu. O zamana kadar haberlerinin büyük bir çoğunluğu yurt içi meselelere ayıran Siracü'l-Ahbar'daki haberlerin ve makalelerin yönü değişmeye başlamıştı. Gazetenin Osmanlı yanlısı haberler ile Afganistan'daki Pan-İslamizm ile milliyetçilik cereyanları büyük gelişme gösterecekti (Macmunn, 1929, s. 253).

Emir Habibullah Han'ın tarafsızlık ilanına rağmen Serdar Mahmud Tarzi'nin başını çektiği Afgan milliyetçilerinin ve reformistlerin Türkiye yanlısı tutumları, Siracü'l-Ahbar gazetesinde sık sık yer bulmuş ve Afganistan kamuoyunda Rusya ve İngiltere'ye karşı Türk-Alman ittifakının yanında yer alma yönünde bir temayül oluşmuştu (Gregorian, 1969, s. 217-218).

Serdar Mahmud Tarzi, Osmanlı'nın emperyalist güçlerle olan mücadelesinde yalnız bırakılmaması, tüm İslam âleminin Türklerin yanında yer alması, Rusya ve İngiltere'nin Afganistan'ın düşmanı olduğu yönünde makaleler yazdı. Siracü'l-Ahbar'daki İngiltere karşıtı yazılar oldukça dikkat çekiciydi. Gazetenin sürekli olarak tekrarladığı İngiliz aleyhtarı ve Pan-İslamist makalelerin bilhassa sınırdaki kabileler arasında büyük yankı bulması, Hindistan'daki İngiliz yönetiminde büyük tedirginliğe sebep oldu.

Hindistan genel valisi Lord Hardinge 14 Aralık 1914 tarihinde Emir Habibullah Han'a bir nota gönderdi. Emir Habibullah Han'ı açık bir şekilde ikaz eden bu notadan sonra Hindistan genel valisi, 1915 Mayıs'ında bir nota daha göndererek Afgan Emri'ni sert bir şekilde protesto etti. Bunun üzerine Emir Habibullah Han 2 Haziran 1915'te şu mektupla kendini savundu:

“Ben Siraj ul-akhbar'da öyle kışkırtıcı yazıların yer almasını asla planlamadım ve istemedim... Bu detayları esaslı bir biçimde Siracü'l-Ahbar'ın başmuharririne izah ettim. Kendisinden Hindistan'da huzuru bozmaya sebep olabilecek yazıları yayınlamayacağına dair teminat aldım” (Yazıcı, 2011, s. 186).

13. Türk-Alman Heyeti'nin Kabil'i Ziyareti

Serdar Mahmud Tarzi idaresindeki Siracü'l-Ahbar gazetesinde, İngiltere aleyhindeki yazılar azalmakla birlikte devam etti. Böyle bir ortamda Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın teklif ile oluşturulan bir Türk Alman heyetinin Afganistan'ı ziyaret edeceği haberleri duyulmaya başlandı. Aslında Enver Paşa daha önce, İran'dan

başlayıp bölgedeki tüm toplulukları ayaklandırarak Hindistan'a ulaşma fikrini ilk olarak Mustafa Kemal Paşa'ya teklif etmiş bu gerçekçi bulunmadığı için kabul görmemişti (Atay, 2009, s. 101).

Enver Paşa'nın fikri Rauf Bey tarafından kabul görmüştü. Bu düşüncenin amacı Afganistan'ı İngilizlere karşı savaşa sokmaktı. Bu mühim görevi kabul eden Rauf Bey, bir müfreze ile hemen yola çıkmıştı. Fakat Kirmanşah'a gelindiğinde Rauf Bey bölgedeki kabilelerin İngiliz yanlısı tutumlarından dolayı Afganistan'a geçişin imkânsız olduğunu Enver Paşa'ya bildirmiş ve İstanbul'a dönme kararı almıştı (Kocahanoğlu, 2005, s. 6; Erman, 2014, s. 76)

Gerçekleşmeyen ilk girişimin ardından, Oskar Von Niedermayer, Wener-Otto von Hentig ve Kazım Bey'den oluşan ikinci Türk-Alman heyeti⁶⁸, Almanya'dan yola çıkarak İstanbul üzerinden Bağdat'a gelmiş, buradan tekrar yola çıkarak 24 Ağustos 1915 tarihinde Herat'a ulaşmıştı. Bir süre dinlendikten sonra, Emir Habibullah Han'ın izni ile Hazaracat üzerinden 2 Ekim 1915 tarihinde Kabil'e ulaşmışlardı. Burada Bağ-ı Babürşah'taki konağa yerleştirildiler. İkinci heyet içerisinde Mevlevi Bereketullah, Ubaidullah Sindhi Chempakaraman Pillai ve Mahandra Pratab gibi İngiltere karşıtı olan Hindistanlı milliyetçiler de bulunmaktaydı (Hughes, 2002, s. 450-476).

Türk-Alman heyetinin amacı, Afganistan'ı Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı harekete geçirerek yeni bir cephe açmak ve İngilizleri zor duruma düşürmektir. Emir Habibullah Han ile müzakerelerinde İngilizlere karşı savaşa girecek olursa, kendisine gerekli olan her türlü, teçhizat, silah ve para yardımının yapılacağını ve Türk ve Alman askerlerden oluşan seçkin bir grubun da bölgeye gönderileceğini taahhüt ettiler. Aynı zamanda İran'ın da bu harbe iştirak edeceğini düşündüklerini, böylelikle Ruslar ve İngilizlere karşı tüm Müslümanların topyekün savaşacaklarını ileri sürdüler.

⁶⁸ Bk. BOA. HR. SYS. 2312/1.

Emir Habibullah Han, Türk-Alman heyeti ile alelacele bir anlaşma yapmaktan çekindi. Buna karşılık, kardeşi Nasrullah Han, şehzade İnyetullah Han ile Amanullah Han, hemen Osmanlı İmparatorluğu safında Rusya ve İngiltere'ye karşı savaşa girmeyi savunuyorlardı. Bu nedenle Türk-Alman heyetini ellerinden geldiğince iyi ağırlamaya gayret ettiler. En önemli destekçileri Serdar Mahmud Tarzi idi (Yazıcı, 2011, s. 188).

1916 yılının ilk yarısı boyunca Afgan kamuoyunu bilgilendirmeye çalışan Türk-Alman heyeti, dini liderler ve büyük kabile reisleri ile görüşme imkânı buldu. Aynı zamanda heyet üyelerinden Mevlevi Abdul Hafız Muhammad Bereketullah, *Siracü'l-Ahbar Gazetesi'*nde misafir editörlük görevini üstlenmişti.

Raca Mhandra Pratab da Afgan toplumunu İngilizlere karşı galeyana getirecek makaleler yazdı. Türk- Alman heyetinin Emir Habibullah Han'ı İngilizlere karşı harekete geçirmek için verdiği bu çabalar sırasında, Almanların Fransa'dan geri çekilmeye başladığı, Erzurum'un Ruslar tarafından işgal edildiği ve Arapların Osmanlı'ya karşı ayaklandıkları haberleri Kabil'e gelmişti. Bu haberler heyette büyük moral bozukluğuna yol açmıştı. Emir Habibullah Han, bu haberler üzerine Türk-Alman heyeti ile bir ittifak anlaşması yapmaktan vazgeçti.⁶⁹ Bunun üzerine heyet 22 Mayıs 1916'da Kabil'den ayrıldı (Gregorian, 1969, s. 223).

Türk-Alman heyetinin hedefine ulaşmadan Afganistan'dan ayrılması, başta Serdar Mahmud Tarzi olmak üzere tüm Afgan milliyetçilerini hayal kırıklığına uğratmıştı. Çünkü onlar, Afganistan'ın dış siyasetini kontrol eden İngilizlere karşı harekete geçmek için en müsait zamanın yakalandığını ve bu imkânın değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorlardı.

⁶⁹ Türk-Alman heyeti Afganistan'ı savaşa sokma hususunda başarısız olmasına rağmen, heyet içerisindeki Almanlara Osmanlı Devleti tarafından beyaz şeritli harp madalyaları verilmişti. Bk. BOA. HR. SYS. 2453/45.

Serdar Mahmud Tarzi, Emir Habibullah Han'ın tarafsız kalma politikasına rağmen davasından geri adım atmadı. Onun amacı, tam bağımsız bir Afganistan'dı. Yarı bağımlı bir ülkenin varlığını kabul etmesi mümkün değildi. Bu nedenle tüm mesaisini Afgan bağımsızlığı meselesine harcadı. Güçlü milliyetçi duyguları ile savaş sırasında Osmanlı imparatorluğunu müdafaa etmek için çabalıyordu. Ayrıca İngiliz karşıtı söylemlere daha çok ağırlık vermeye başladı. Onun milliyetçiliğini yoğun bir şekilde açığa vuran "Bağımsızlık için ayağa kalmak" başlıklı yazısında İngilizlere karşı tüm toplumu isyana davet eden cihat çağrılarını bulunuyordu (Yazıcı, 2011, s. 190).

Serdar Mahmud Tarzi, daha sonra bir devletin, İngiltere gibi kuvvetli bir devletin nüfuzu altına alınmasının ne anlama geldiği konusu üzerine eğildi. Tarzi, himaye altında olan bir devletin, asla kendi başına karar veremeyeceğini, diğer devletler ile kendi başına müzakereler yapamayacağını, herhangi bir anlaşma imzalamayacağını savunuyordu. Gazetenin söz konusu sayısı okuyucuya ulaşmadan Mahmud Tarzi ikaz edildi. Bununla beraber gazetesinde İngiliz karşıtı yazılar azalmakla birlikte devam etti. Serdar Mahmud Tarzi, bilhassa ülkenin geri kalmışlığının en büyük sebebi olarak düşündüğü izole edilmişliğin biran önce ortadan kaldırılması gerektiğini savunuyordu (Gregorian, 1969, s. 224).

Bu yüzden Afgan milletini yarı bağımsız statüye karşı çıkmaya teşvik etti. Bu tutumu Hindistan'daki İngiliz yönetimini oldukça tedirgin etti. Bu yüzden Kabil'deki İngiliz temsilcisi aracılığıyla Afgan yönetimi bir kez daha ikaz edildi. Emir Habibullah Han, İngilizlerin baskılarına daha fazla direnemedi ve Siracü'l-Ahbar gazetesinin kapatılmasını emretti (Yazıcı, 2011, s. 191; Ö. Tarzi, 2014, s. 184-190).

14. Emir Habibullah Han'ın Öldürülmesi

Emir Habibullah Han, bağımsızlık için İngilizler ile mücadeleye girilmesi yönündeki her türlü iç ve dış baskıya göğüs gerebilmişti. Bunun karşılığı olmak üzere 2 Şubat 1919'da Hindistan'daki İngiliz yönetimine bir mektup yazdı ve bağımsızlık talebini yineledi. Paris Barış Konferansı'nda kendi durumlarının da görüşülmesini istedi. Fakat İngiliz genel valisi Lord Chelmsford, konferansta sadece savaşa katılan ülkelerle ilgili konuların ele alınacağını, Afganistan'ın dış işlerinde eskiden olduğu gibi Hindistan'daki İngiliz yönetimine bağlı kalacağını belirtti (Adamec, 1967, s. 105).

Bu yanıt, Afgan kamuoyunda ve bilhassa İngiliz aleyhtarlarında Emir Habibullah Han'a karşı büyük bir öfkeye sebep oldu. Onlar, Emir Habibullah Han'ı Afganistan'ın bağımsızlığına imkân sunan savaş esnasında harekete geçmemekle suçladı. Bağımsızlık ve modernleşme yanlılarının tek sesi olan *Siracü'l-Ahbar* gazetesinin kapatılması, Emir Habibullah Han'a karşı muhalefetin nabzını daha da yükseltti (Yazıcı, 2011, s. 192).

Emir Habibullah Han'a karşı ilk saldırı girişimi, 1919 yılının hemen başlarında doğum günü münasebetiyle hazırlanan kutlamalar sırasında gerçekleşti. Kabil Şorbazar'da halkı selamlayan Emir Habibullah Han'a kalabalıklar arasından bir el ateş edildi. Hadisenin faili yakalanamadı. Sonradan suikast girişiminde bulunan kişinin meşrutiyet taraftarlarından Kaka Seyyid Ahmed'in mahdumu ve *Siracü'l-Ahbar Gazetesi*'nin yazarlarından Abdurrahman Han olduğu anlaşıldı.

Bu suikast nedeniyle Emir Habibullah Han, onu ve gazetenin bir diğer önemli yazarı olan Abdulhai Han Davi'yi hapse attırdı. Bu hadise, Emir Habibullah Han için bir ikazdı. Fakat o kendisine karşı büyüyen muhalefet karşısında herhangi bir önlem almadan, oğlu Amanullah Han'ı yerine vekil bırakıp, diğer oğulları İnyetullah Han ve Hayatullah Han ile kardeşi Naibü's-saltana Nasrullah Han'ı

da yanına alarak kış mevsimini geçirmek için daha ılıman bir iklime sahip olan Celalabad'a gitti. Şubat ayının ortalarına doğru avlanmak için Celalabad'dan ayrılarak Lağman'a doğru yola çıktı. 19-20 Şubat 1919 gecesi, Kalla Guşh'daki av alanında bulunan saltanat çadırında uykudayken öldürüldü (Ö. Tarzi, 2014, s. 193).

Emir Habibullah Han'ın naaşı, kardeşi Nasrullah Han ve oğulları Hayatullah Han ve İnyetullah Han tarafından hemen ertesi gün Celalabad'a nakledildi. Eşikağası Ali Ahmed Han'ın önerisiyle orada bulunan devlet erkânı ve hanlar, Emir Habibullah Han'ın en büyük oğlu İnyetullah Han'a biat ettiler. Ardından ahalinin de katıldığı büyük bir cenaze töreni düzenlendi ve Habibullah Han aynı yerde toprağa verildi. Cenaze töreninden sonra İnyetullah Han, amcası lehine iktidardan feragat ettiğini söyledi. Bu gelişme üzerine Nasrullah Han, hemen devlet erkânını toplayarak Celalabad'da kendisini "Emir" ilan etti (Yazıcı, 2011, s. 193).

SONUÇ

Kadim dünyanın merkezinde, "imparatorluklar bataklığı" olarak isimlendirilen bir coğrafyada bulunan Afganistan; Türkistan, Çin, İran ve Hindistan'ı birbirine bağlayan yolların kesişme noktasında yer almaktadır. Afganistan coğrafi konumu nedeniyle en eski çağlardan beri kuzeyden güneye, doğudan batıya ve batıdan doğuya yapılan istilalar neticesinde birçok siyasi erkin hâkimiyeti altına girdi. Afganistan tarih boyunca Türkistan, İran ve Hindistan'daki siyasi güçlerin çıkar çatışmalarına sahne olmakla beraber jeopolitik konumunun verdiği üstünlük ile Gazne, Kabil ve Kandahar merkezli kurulan devletler gibi, Asya tarihinin en önemli siyasi güçlerine de ev sahipliği yaptı. Afganistan merkezli kurulan devletlerin başında Gazneli Devleti gelmekteydi.

Gazneli Devleti'nin çöküşünden sonra Afganistan sırasıyla Selçuklu, Harezmsah, Çingizli, İlhanlı, Timurlu, Babürlü ve

Safavilerin egemenliği altına girdi. Safevi hükümdarı Nadir Şah Afşar'ın 1747 yılında kendi beyleri tarafından öldürülmesinin ardından, Afşarlı sarayının kapıkulu ocağını oluşturan Abdali, Özbek ve Gılcay kuvvetleri eski Herat valisi Muhammed Zaman Han'ın mahdumu Ahmed Han Abdali'yi jirga (kabile) meclisinde "Şah" seçerek Ekim 1747'de Kandahar şehrinde ilk Afgan Şahlığı'nı kurdular.

Söz konusu Afgan Şahlığı kısa sürede Amuderya'dan Hint okyanusuna, Horasan'dan Dekken'e kadar sınırları uzayan büyük bir devlet haline geldi. Ahmed Şah Dürrani'nin ölümünün ardından tahta çıkan Timur Şah'ın kötü idaresinin bir sonucu olarak ülkenin temelleri büyük oranda sarsıldı. Timur Şah'ın bir veliaht tayin etmeden vefat etmesi ile Afganistan'da kaotik bir süreç başladı. Yaklaşık kırk yıl Timur Şah'ın oğulları arasındaki iktidar savaşları ile geçen süreç Dost Muhammed Han'ın Afgan tahtına çıkmasıyla son buldu. Böylelikle Afganistan'da Sadozay Hanedanlığı son buldu ve Barakzay Hanedanlığı dönemi başladı.

Dost Muhammed Han, ülkesinin geri kalmışlığına son vermek için bir dizi reform ve modernleşme politikası yürüten ilk Afgan Emiriydi. Afganistan tarihinde Avrupa tarzında oluşturulan ilk modern düzenli orduyu kurdu. Ordunun Avrupa tarzında eğitim alabilmesi için ilk defa Avrupalı uzmanlar görevlendirildi. Josiah Harlan, Lieanant Campbell, İngiliz Kervel, Argoo ve Colonel Leslie ilk Avrupalı uzmanlardan sadece bir kaçıydı. Avrupalı uzmanların çalışmaları sayesinde önemli ilerlemeler kaydedildi. Lakin yeni kurulan modern/düzenli ordu, komşu ülke ordularıyla mücadele edebilecek düzeyde değildi.

Dost Muhammed Han'ın modernleşme faaliyetleri Kabil ve çevresi ile sınırlı kaldı. Politik ve ekonomik entegrasyonu gerçekleştirmek istedi ama bir sonuç elde edemedi. Dost Muhammed Han 1. İngiliz-Afgan savaşının patlak vermesiyle zor durumda kaldı. İngilizler, Dost Muhammed Han'ı Rus yanlısı

olmakla suçladılar, Afganistan topraklarını işgal ettiler ve Dost Muhammed Han'ı tahttan uzaklaştırdılar. Orta Asya'da "Büyük Oyun" olarak adlandırılan tarihi süreç de böylelikle başlamış oldu.

Dost Muhammed Han'ın vefatından sonra mahdumu Şir Ali Han Afganistan Emiri olarak tahta çıktı. 1869'da gerçekleştirdiği Hindistan ziyareti, Şir Ali Han'ın İngiltere ve Rusya gibi iki büyük güç tarafından çevrilmiş ülkesinin ne kadar geri kalmış olduğunu anlamasını sağladı. Şir Ali Han, Hindistan'dan döner dönmez askeri, idari, iktisadi ve sosyal alanlarda modernleşme hareketi başlattı. Fakat ekonomik yetersizlikler, ülke içerisindeki siyasi çalkantılar, İngiliz-Rus rekabetinin olumsuz etkileri ve uzun süren iç savaş döneminde hazinenin boşalması gibi birçok olumsuz faktör modernleşme çabalarını doğrudan etkiledi. Şir Ali Han siyasi birliği yeniden tesis etme hususunda ise nispeten başarılı oldu.

İngilizler, Şir Ali Han'ın Rusya ile yakınlaştığını ileri sürerek 1878 yılında Afganistan topraklarına ikinci kez müdahalede bulundu. 2. İngiliz-Afgan savaşında büyük bir yenilgiye uğrayan İngilizler 1880'de Afganistan'ı terk etmek zorunda kaldı. 1838 ve 1880 yıllarında meydana gelen iki İngiliz-Afgan savaşı, Afgan toplumunda yabancı düşmanlığına (xenophobia) yol açtı.

Emir Şir Ali Han, projelerinin bir kısmında başarısız olsa da birçok ilke imza attı: Afganistan tarihinde ilk defa "*ulus devlet*" ve "*Afgan vatandaşlığı*" kavramlarına işlerlik kazandıracak reformlara girişti. Nispeten modern çizgilerle hükümeti/devleti yeniden organize etti. Bunun yanı sıra Afganistan tarihinde, ilk askeri okulu, ilk halk okulunu, ilk düzenli posta teşkilatını, ilk litoğrafik matbaayı, ilk kabineyi, ilk bakanlıkları teşkil etti. Afganistan'daki ilk düzenli gazeteyi çıkardı, üzerinde Afgan isminin yer aldığı ilk paraları tedavüle soktu ve dil reformunu gerçekleştirdi.

Şir Ali Han'dan sonra Afgan tahtına Emir Abdurrahman Han çıktı. Sınırdan yaşayan kabilelerin, ülkenin merkezindeki vergi ve askerlikten muaf büyük kabilelerin ve vilayetlerde valilik görevini

yürüten hanedan üyelerinin başlattığı yaklaşık 40 isyanı çok sert bir şekilde bastırdı. Bu isyanlara en büyük desteği veren dini müesseselerin üzerine giderek Afganistan tarihinde ilk kez hükümete bağlı bir dini sınıf meydana getirdi. Emir Abdurrahman Han'ın çabalarıyla hükümet atölyeleri geliştirildi ve Avrupa tarzı silahlar, fişekler, barutlar, mobilyalar ile mum, sabun ve ayakkabı gibi hem askeri hem de gündelik ürünlerin imalatına başlandı. Ayrıca 428 yabancı uzmanı Afganistan'ın gelişmesi ve modern endüstrinin kurulması için göreve getirdi. 1895'de Kabil'de Afganistan tarihindeki ilk kamu hastanesi ve kamu dispanserini açtı pek çok yeni kurum oluşturdu.

Emir Abdurrahman Han serdarlar, toprak ağaları ve mollalardan oluşan bir genel danışma meclisi kurdu. Ayrıca bir yüksek meclis/seçilmiş bir yürütme kurulu vücuda getirdi. Lakin eğitim, bankacılık, dış ticaret, standart gümrük vergisi ve standart ölçü-ağırlık birimi gibi konularda somut başarı elde edemedi. Bunlara ilaveten, Emir Abdurrahman Han yaptığı anlaşmalarla kuzey ve güney sınırlarını yeniden belirledi ve bugünkü Afganistan sınırlarının ortaya çıkmasını sağladı. Fakat bu anlaşmalar tabii ve demografik sınırlandırma gözetilmeden imzalandığı için gelecek kuşaklara büyük problemler bıraktı. Nitekim 12 Kasım 1893 tarihli Durand Anlaşması ile belirlenen 2.400 kilometrelik Afganistan-Hindistan sınırı bugün dahi birçok probleme yol açmaktadır.

Emir Abdurrahman Han'ın 1901 yılında vefatından sonra iktidara gelen Emir Habibullah Han, babasının aksine daha ılımlı bir politika takip etti. Afganistan'da iç barışın tesis edilmesine yönelik önemli adımlar attı. 1902 yılında genel af ilan etti ve babasının iktidarında sürgün edilen aileler ve toplulukların Afganistan'a geri dönmesine izin verdi. Bu sayede pek çok eğitilmiş Afgan gencinin ülkeye dönmesini sağladı. Bu dönemde sanat, bilim, teknik, eğitim ve sağlık alanlarında önemli başarılarla imza atan Afgan hükümeti dünyadaki gelişmeleri de yakından izledi.

Emir Habibullah Han'ın genel af ilan etmesinden sonra Afganistan'a dönen Serdar Mahmud Tarzi, ülkesinin İngiliz emperyalizminden kurtulması için büyük bir mücadeleye girişti. Serdar Mahmud Tarzi Osmanlı İmparatorluğu'ndan edindiği tecrübeleri ülkesinin sorunlarını çözmek için kullandı. İktidarın desteğiyle çıkardığı Siracü'l-Ahbar gazetesinde yayınladığı milli ruhu harekete geçiren yazılarıyla kısa sürede Afgan milliyetçiliği ve bağımsızlığının temellerini oluşturacak felsefi bir altyapıyı teşkil etmeyi başardı. Siracü'l-Ahbar gazetesi; milliyetçilerin, aydınların, modernleşme ve meşrutiyet yanlılarının toplanma yeri idi.

Osmanlı ülkesinde yaklaşık yirmi yıl ikamet etmiş olan Serdar Mahmud Tarzi, tam anlamıyla bir Osmanlı aydını idi. Dönemin politik ve kültürel havasına çok iyi nüfuz ettiği için Afganistan'ın uzun zamandan beri dış dünya ile ilişkilerinin kopuk olmasından kaynaklanan gerileme belirtilerini hemen fark edebilmişti. Bu nedenle Emir Habibullah Han'ı bilim ve fen alanlarında Türklerden istifade edilmesi yönünde ikna etti. Serdar Mahmud Tarzi'nin girişimleri kısa sürede sonuç verdi ve ilk Türk heyeti 1906 yılında Kabil'e gelerek Afganistan'ın ilim ve fen alanlarında gelişmesini sağlamak için hizmete başladılar. Bu heyet askeri eğitim, halk sağlığı, matbaa, endüstri gibi pek çok alanlarda hatırı sayılır başarılar elde ettiler. Ayrıca dürüstlükleri, ciddiyetleri ve eserleri ile Afgan toplumu arasında Türk sevgisinin yerleşmesinde önemli rol oynadılar.

Emir Habibullah Han, Serdar Mahmud Tarzi ve ilk Türk heyeti Afganistan'ın gelişmesi, kalkınması ve ileri devletler seviyesine ulaşması için önemli girişimlerde bulundular: İlk hidroelektrik santrali, ilk baraj, ilk modern müfredatlı askeri ve sivil eğitim veren Habibiye koleji, ilk yetimhane, ilk telefon hattı, ilk otomobiller, ilk trafik polisleri, modern endüstriye geçilmesi, ticaret hacminin büyümesi, modern kamu hastanesi, dispanser, ayakkabı fabrikası, silah fabrikası, makine sanayi, içki fabrikası, modern golf sahaları,

resim sergileri gibi pek çok alanda yeniliklere bu dönemde imza atıldı.

Netice itibariyle 1747’de Ahmed Şah Dürrani tarafından kurulan ilk Afgan Şahlığı, Dost Muhammed Han döneminde “Afgan Emirliğine” dönüştü, Şir Ali Han döneminde yapılan yeniliklerle Afganistan’ın kurulmasına giden yolda önemli adımlar atıldı. Emir Abdurrahman Han döneminde ise merkezileştirme politikasıyla ilk defa ulusal birlik sağlandı ve güçlü bir merkezi otorite tesis edildi. Daha sonra iktidara gelen Emir Habibullah Han ile Serdar Mahmud Tarzi’nin girişimleri sonucu Afganistan hızlı bir modernleşme ve dönüşüm süreci geçirdi ve müstakil bir devlet olma yoluna girdi. Emir Amanullah Han zamanında ise Afganistan bağımsız bir devlet oldu.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.), no: 5/9, 5/17, 2312/1, 2453/45.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO), no: 104/70.

İrade Dâhiliye (İ.DH.), no: 1154/90257.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), no: 13/43.

Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK), no: 11/25

B. Diğer Kaynaklar

Abu Bakr, Molla vd. (1888-1889), *Taqvim al-Din*, Dar'al-Saltanah: Kabul.

Ahmad Ali Kuhzat (1330), *Amir 'Abd al-Rahman Khan va Khatt-i Diyurand*, Riyasat-i Mustagil-i Matbu 'at: Kabul.

Aldülhey, Habibi (1372), *Conbeş-i Meşrutiyet der Afganistan*, Pehimi Matbaası: Kabul.

Babür, Zahirü'd-din Muhammed (1987), *Vekay; Babür'un Hatıratı*, C. I-II, nşr. Reşit R. Arat, Türk Tarih Kurumu: Ankara.

Balfour, Lady Betty (1899), *The History of Lord Lytton's Administration 1876-1880*, Longmans, Green and Co: London.

Bellew, Henry Walter (1880), *The Races of Afghanistan: Being Brief Account of the, Principlnations İnhabiting that Country*, Thacker, Spink and Co: Calcutta.

Bellew, Henry Walter (1891), *An Inquiry into the Ethnography of Afghanistan*, The Oriental University İnstitute: Farnham.

Campbell, George Sir (1879), *Afghan Frontier: The Substance of a Speech not Delivered* (1879), Edward Stanford: London.

- Conolly, Arthur (1834), *Journey to the North of India: Overland from England, through Russia, Persia, and Affghaunistaun* Vol. I-II, Richard Bently: London.
- Curzon, Lord (1923), *Tales of Travel*, Hadder and Stoughton Limited: London.
- Dalton, Hunter (1890), *The Principal Nations of India*, The Christian Vernacular Education Society: Madras.
- Dobson, George (1890), *Russian's Railway Advance into Asia*, W. H. Allen & Co: London.
- Eyüp, Yenişehirizade Halid (1316), *Tarihçe-i Afganistan*, Tahir Bey Matbaası: İstanbul.
- Fazlı, Mehmed (1325), *Resimli Afganistan Tarihi*, Ahmed İhsan Matbaası: İstanbul.
- Fazlı, Mehmed (2008), *Afganistan'a Seyahat*, Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Selis Yayınları: İstanbul.
- Ferrier, Joseph Pierre (1858), *History of Afghans*, John Murray: London.
- Fisher, Frederick. H. (1878), *Afganistan and the Central Asian Question*, James Clarke & Co: London.
- Forbes, Archibald (1892), *The Afgan Wars, 1839-42 and 1878-80*, Seely and Co. Limited: London.
- Gray, John Alfred (1901), *At the Court of the Amir*, Macmillan and Co. Limited: London.
- Gubar, Ghulam Muhammad (1336), *Tarikh-i Afghakistan*, Matba'ah-i Dawlati: Kabul.
- Hamilton, Angus (1910), *Afghanistan*, J. B. Millet Company: Boston.
- Han, Feyz Muhammed (1331), *Siraj al-Tavarikh I-III*, Matba 'ah-i Hurifi Dar 'al-Saltanah: Kabul.

- Hanna, Henry Bathurst (1899), *The Second Afgan War, 1878-79-80: Its Causes, Its Conduct and Its Consequences*, Vol. I, Archibald Constable & Co. Ltd: Westminster.
- Harlen, Josiah (1842), *A Memoir of India and Avghanistaun*, J. Dopson: Philadelphia.
- Hensman, Howard (1882), *The Afghan War 1879-1880*, W. H. Allen and Co: London.
- Holdich, Sir T. Hungerford (1901), *The Indian Borderland 1880-1900*, Methuen and Co: London.
- Hukyani, M. E. (1318), *Hayat-ı Seyyid Cemaleddin Afgan*, Dar 'al-Saltanah: Kabul.
- Hunter, W. W. (1876), *Life Earl of Mayo*, Vol. I-II, Smith, Elder & Co: London.
- Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi (Teşrinisani 1331), *Afganistan Ordusu Hakkında Muhtasar Risale*, İstanbul.
- Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Neşriyatı (1912), *Afganistan Ordusu Hizmeti Mahsusdur*, İstanbul.
- Khan, Abdal Kadir (1875), *Tuhfat al-'ulama*, Matba'-i Shir Ali Khan: Kabul.
- Khan, Abdur Rahman (1293), *Kitab-ı Kanun-i Afganistan*, Dar 'al-Saltanah: Kabul.
- Khan, Abdurrahman (1292), *Kaliaat Amir al-bilad fi al-Targhib ila al-Jihad*, Dar 'al-Saltanah: Kabul.
- Khan, Habibullah (1901-1919), *Dastur al-'amal'ha-yi Haram*, Matba'ah-i İnyat: Kabul.
- Kocaoğlu, Osman (1919), "Afganistan'da Terakki ve İngiliz-Rus Rekabeti, *Yeni Türkistan*, S. 9-10, ss. 1-12.

- Kuhzat, Ahmad Ali (1330), *Amir 'Abd al-Rahman Khan va Khatt-i Diyurand*, Matbaah-i Umumi, Kabul.
- Lal, Mohan (1846), *Life of the Amir Dost Mohammed Khan of Kabul*, V. I-II, Longmans: London.
- Lee, J. Leveen (1987), "The History of Maimana in Northwestern Afganistan 1731-1893" *Iran*, V. 25, pp. 107-124.
- Macmunn, General Sir George (1929), *Afganistan from Darius to Amanullah*, G. Bell and Sons Ltd: London.
- Malleson, George Bruce (1930), *Tarikh-i Afghanistan*, Ahmad Jan (Trans.), Behari Lall: Peshawar.
- Martin, Frank A. (1907), *Under the Absolute Amir*, Harper and Brothers: London and New York.
- Marvin, Chales T. (1882), *The Russian Advance Toward India; Conversations with Skobelev, Ignatieff, and Other Distinguished Russian Generals and Statesmen on the Central Asian Question*, Sampson Low, Marston, Searle and Rivington: London.
- Matba-i Dairah-i Tahriyat-i Majlis-i Ali-i Vuzara (1302), *Nizamnamah-i tashkilat-i asasiyah-i Afghanistan*, Kabul.
- Munshi, Mir (1900), *The Constitution and Laws of Afghanistan*, John Murray: London.
- Munshi, Mir (1900), *The Life of Abdur Rahman Amir of Afghanistan*, V. I-II, John Murray: London.
- Müznib, Ali Abbas (1332), *Afganistan Tarihi: Emir Abdurrahman Han*, Orucof Kardaşlarının İliktirik Matbaası: Bakü.
- Nadir Ali (1907), *Habib*, (y.y.), Kabul.
- Nazif, Muhammad (1336), *Qira'at asar-i Muhammad Nazif*, Matba'ah-i İnyat: Kabul.

- Niedermayer, Oskar Von (1924), *Afganistan*, Verlag Karl W. Hiersemann: Leipzig.
- Nizarat-i Ma'arif (1299), *Kitab-i alifba-yi Turki*, Kabul.
- Nuri, Nur Muhammad (1335), *Gulshan-i Amarat*, Anjuman-i Tarikh: Kabul.
- Oliver, Edward E. (1890), *Across the Border or Pathan and Biloch*, Chapman and Hall Limited: London.
- Pennell, T. L. (1909), *Among Wild Tribes of Afgan Frontier*, Seeley, Service and Co. Limited: London.
- Perowne, J. T. Woolrych (1898), *Russian Hosts and English Guest in Central Asia*, The Scientific Press: Londdon.
- Robinson, Phil (1878), *Cabul or Afghanistan: The Seat of the Anglo-Russian Question*, Sampson Low, Marston, Searle and Rivington: London.
- Rodenbough, Theo. F. (1885), *Afganistan and the Anglo-Russian Dispute*, G. P Putnan's Sons Press: London.
- Sami, Mahmud (1337), *Tabkh-i ta'am bara-yi Maktab-i Funun-i Harbiyah*, Matbah-i Maktab-i Funun-i: Kabul.
- Sami, Mahmud (1337), *Ta'lim 'namah-'i Mukhabarah bi-vasitah-'i Flamah ya 'ni Bayraq*, Matbah-i Maktab-i Funun-i: Kabul.
- Sami, Mahmud (1909), *Tarbiyeh-e Askeriyeh*, Matbah-i Maktab-i Funun-i: Kabul 1909.
- Sir, Owen Tudor Burne (1879), *British Agents in Afghanistan*, W. H. Allen and Co: London.
- Stocqueler, Joachim Hayward (1843), *Memorials of Affghanistan*, Messrs, Ostell R. and Lepage: Calcutta.
- Sykes, Sir Percy (1940), *A History of Afganistan*, V. I-II, R. and R. Clarke Limited: London.

Tate, George Passman (1911), *The Kingdom of Afganistan: A Historical Sketch*, Bennett Coleman and Co: London.

The Risings on the North-West Frontier, Pioneer Press, Allahabad, 1898.

Walker, Philip Francis (1881), *Afganistan; a Sort Account of Afghanistan*, E. P Dutton and Co: New York.

Walter, Frank A. (1310), *Ta'lim'namah-'i Khayyati*, Dar al-Saltanah: Kabul.

Wheeler, James Talboys (1869), *Memorandum on Afgan-Türkistan*, Office of Superintendent of Gavn. Printing: Calcutta.

Wheeler, Stephen (1895), *The Amir Abdur Rahman*, Bliss, Sands and Foster: London.

Yate, Lieut-Colonel Carles Edward (1900), *Khurasan and Sistan*, William Blackwood and Sons: Edinbrgd and London.

C. Modern Araştırmalar

Abdulbaqi, Misbah (2009), "Higher Education in Afganistan", [Elektronik Sürüm], *Policy Perspectives*, V. 6, N. 2, pp.1-15.

Abdülhamid, Muhsin (1991) *Cemaleddin Afgani Hayatı ve Etrafındaki Şüpheler*, Çev. İbrahim Sarmış, Fecr Yayınları: Ankara.

Adamec, Ludwic W.(1967), *Afganistan 1900-1923*, Universty of California Press: Berkeley.

Adamec, Ludwic W.(1974), *Afganistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieh Century*, Universty of Arizona Press: Tuscon.

Aka, İsmail (2000), *Timur Devleti*, Türk Tarih kurumu Basımevi: Ankara.

Albayrak, Recep (2004), *Afganistan Türkleri*, Berikan Yayınevi: Ankara.

- Ali, Mohammed (1959), *The Mohammedzai Period (Afganistan)*, Khan Mohammed Ali Khan: Kabul.
- Ali, Mohammed,(1958), *Afghanistan*, The Pencab Educational Press: Lahore.
- Ali, Mohammed,(1969), *The Afgans*, The Pencab Educational Press: Kabul.
- Armaoğlu, Fahir (2015), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi C.I-II (1914-1995)*, Alkim Yayınları: İstanbul.
- Atay, Falih Rıfıkı (2009), *Çankaya*, Pozitif Yayıncılık: İstanbul.
- Balık, İbrahim (2005), *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyeti*, Gazi Kitapevi: Ankara.
- Bangash, S., Iqbal, J., Ali Z., Naqvi, Z. (2010), "The Durand Line Agreement (1893): Delimitation and Demarcation of the 'Frontier Line': A Critical Appraisal", *Journal of Law and Society*, V. 40, No. 55 & 56, pp. 111-126.
- Barlas, Kıyameddin (1994), "Afganistan Türklerinin Dünyü ve Bugünü", *Türk Kültürü*, S. 371, s. 129-39.
- Baxter, Crig (1997), "Historical: Setting", Ed. P. R. Blood, *Afganistan, A Country Study*, [Elektronik Sürüm], Washington, ss. 5-31.
- Baynard Sally Ann (1986), "Historical Setting", Ed. Richard F. Nyrop, Donald M. Seekins, *Afganistan a Country Study*, [Elektronik Sürüm], Chicago.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1987), *Hindistan Tarihi*, C. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara1987.
- Cevat, Mehmet (1934), *Afganistan*,(y. y.), Ankara.
- Dames, M. Longworth (1988), "Ahmed Şah Dürrani", *İ.A.*, (Cilt: I, ss.205-207), Milli Eğitim Bakanlığı: İstanbul.

- Dames, M. Longworth (1991), "Ebdali", *İ.A.*, (Cilt: IV, ss.4), Milli Eğitim Bakanlığı: İstanbul.
- Dames, M. Longworth (1991), "Gazneliler", *İ.A.*, (Cilt: IV, ss. 742-748), Milli Eğitim Bakanlığı: İstanbul.
- Dames, M. Longworth (1997), "Dost Muhammed", *İ.A.*, (Cilt: III, ss. 645), Milli Eğitim Bakanlığı: İstanbul.
- Davies, C. Collin (1932), *The Problem of the North-West Frontier 1890-1908*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Durak, Neslihan (2002), "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, TATAV Yayınları: İstanbul, ss. 27-46.
- Effendi, Sirdar M. A. K. (1948), *Royals and Royal Mercant, A Tragedy of the Afgan History 1791-1947*, Lion Press: Lahore.
- Erim, Nihat (1953), *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Esmail, Mohammad Ebrahim M. (2004), *Trajik Afganistan*, Tarih Düşünce Kitapları: İstanbul.
- Fitzhardinge, Hope Verity (1968), "The Establishment of The North-West Frontier of Afganistan 1884-1888", Ph.D. Tesis, Australian National University, Canberra.
- Fletcher, Arnold (1966), *Afganistan: Highway of Conquest*, Greenwood Press: New York.
- Fraser-Tytler, Sir William Kerr (1950), *Afganistan*, Oxford University Press: London.
- Gankovsky, Yu. V. (1982), *A History of Afganistan*, See Comments: Moscow.
- Ghani, Ashraf (1979), "Islam and State-Building in an Tribal Society Afganistan: 1880-1901", *Modern Asian Studies*, XII/2, pp. 269-284.

- Gibbons, Stanley (1959), *Priced Postage Stamp Catalog III*, Stanley Gibbons Ltd: London.
- Gregorian, Vartan (1967), "Mahmud Tarzi and Saraj-ol-Akhbar: Ideology of Nationalism and Modernization in Afganistan", *Middle East Journal*, XXI/3, pp. 345-368.
- Gregorian, Vartan (1969), *The Emergence of Modern Afganistan*, Stanford University: California.
- Haig, W. (1952), "Şir Ali", *İ.A.*, (Cilt: XI, ss. 561), Milli Eğitim Bakanlığı: İstanbul.
- Hopkirt, Peter (1992), *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia*, Kodansha Globe: New York.
- Hughes, T. L. (2002), "The German Mission to Afghanistan", *German Studies Review*, XXV/3, pp. 450-476.
- Jewett, A. C. (1948), *An American Engineer in Afghanistan*, University of Minesota Press: Minnesota.
- Kahraman, Kemal (1994), "Dost Muhammed", *İ.A.*, (Cilt: IX, ss. 511), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Kakar, M. Hassan (2006), *A Political and Diplomatic History of Afganistan*, Brill: Boston 2006.
- Kiddie, Nikki (1997), *Cemaleddin Efgani*, Çev. Alaaddin Yalçinkaya, Bedir Yayınevi: İstanbul.
- Kitapçı, Zekeriya (2004), *Orta Asya'da İslamiyet ve Türkler*, Yedi Kubbe Yayınları: Konya.
- Köprülü, Mehmed Fuat (2006), *Tarih Araştırmaları 1*, nşr. Yahya Kemal Taştan, Akçağ Yayınları: Ankara.
- Kubilay Erman (2014), *Türk Milli Mücadelesinin Gizli Cephesi Afganistan*, Gece Kitaplığı: Ankara.

- Kurat, Akdes Nimet (1993), *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Kurat, Y. Tekin (1999), "1878-1919 Arasında Türk- Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi", [Bildiri], *Türk- Rus İlişkilerinde 500 yıl Sempozyumu (1491-1992)*, ss. 12-14 Aralık, Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Kurbanov, Şamil (2011), *Cemaleddin Afgani ve Türk Dünyası*, Sad. Sevinç Ahundova, Doğu Kitabevi: İstanbul.
- Merçil, Erdoğan (1979), "Afganistan Türkleri", *Türk Kültürü*, S. 205-6, ss. 7-15.
- Merçil, Erdoğan (1989), *Gazneli Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Nahiz, Muhammed Hekim (2015), *Afganistan Coğrafya Ansiklopedisi*, Haz. Ali Ergün Çınar-Seyed Ali Moujani, TİKA: Ankara.
- Nawid, Senzil K. (1987), "Aman-allah and the Afgan Ulema: Reaction to Reforms 1919-29", Ph. D Tesis, University of Arizona Department of Oriental Studies, Arizona.
- Nawid, Senzil K. (1997), "The State, the Clergy and British Imperial Policy in Afghanistan during the 19th and Early 20th Centuries", *International Journal of Middle East*, V.29, no. 4, pp. 581-605.
- Nawid, Senzil K. (2009), "Tarzi and Emergence of Afgan Nationalism: Formation of a Nationalist ideology", [Erişim: 19 Kasım 2015 https://www.bu.edu/aias/nawid_article.pdf].
- Noorulhak, Ahamad Jawid (2004), "İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslamlaşma Süreci", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Noorzai, Roshan (2006), "Communication and Development in Afghanistan: A History of Reforms and Resistance", Masters of Arts,

The Scripps College of Comimunication of Ohio Universty, Ohio.

Northbrook, Thomas George Baring (1878), *The Afghan question*, National Press Agency Limited: London.

Oğuz, Esedullah (1999), *Afganistan*, Cep Kitapları: İstanbul.

Orbay, Rauf (2005), *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, Haz. Osman S. Kocahanoğlu, Temel Yayınları: İstanbul.

Ödemiş, Nilgün (2002), *XIX. Yüzyılda Büyük Güçlerin (Rusya, İngiltere, Çin) Orta Asya Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haccettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özcan, Azmi (1992), *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1914*, İsam Yayınları: İstanbul.

Özcan, Azmi (2002), "II. Abdülhamid döneminde Afganistan İle İlişkiler ve İngiltere", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, TATAV Yayınları: İstanbul, ss. 83-102.

Özcan, Azmi (2002), "Nadir Şah ve Afganistan", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, TATAV Yayınları: İstanbul, ss.47-50.

Özmen Süleyman (2013), *Afgan Aydınlanmasının Mimarı: Serdar Mahmud Tarzi Han ve Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları: İstanbul.

Saikal, Amin (2004), *Modern Afghanistan a History of Struggle and Survival*, I. B. Tauris and Co. Ltd: London.

Saray, Mehmed (1994), *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

- Saray, Mehmet (1984), "Rusların Orta Asyayı Ele Geçirmeleri" *O.D.T.Ü Asya-Afrika Araştırma Grubu*, Yayın No:1, Ankara.
- Saray, Mehmet (1997), *Afganistan ve Türkler*, Kitapevi: İstanbul.
- Schinasi, May (1979), *Afganistan at the Beginning of the Twentieth Century*, Istituto Universitario Orientale: Naples.
- Sims-Williams, Ursula (1980), "The Afghan Newspaper Siraj al-akhbar", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, VII/2, pp. 118-122.
- Tabibi, Abd al-Hakim (1953), *Diyurand va Gandumak Mu'ahadat Ghayr Huquqı Mısbashand*, Matbaah-i Umumi. Kabul.
- Tarzi, Abdüllvehhab (1997), "Efganistan", *İ.A.*, (Cilt: IV, ss. 178), Milli Eğitim Bakanlığı: İstanbul.
- Tarzi, Mahmud (1998), *Reminiscences*, Ed. Wahit Tarzi, Basılmamış Eser, New York 1998.
- Tarzi, Ömer (2014), *İki kral bir Lider*, Palama Yayınları: İstanbul.
- Tarzi, Seddiq Rahpoe (2012), "We and Modernism", [Erişim: 11 Ekim 2015, <http://www.goftaman.com/daten/en/articles/rahpoe1-25-12-2012.pdf>].
- Togan, Zeki Velidi (1942-1947), *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevi: İstanbul.
- Togan, Zeki Velidi (1999), *Hatıralar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.
- Uslu, Recep (1996), "Habibullah Han" *İ.A.*, (Cilt: XIV, ss. 375-376), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Vakili, Aziz al-Din (1958), *Durrat al-zaman Fi Tarikh Shah Zaman*, Matbaah-i Umumi: Kabul.

- Wegener, Lieutenant Andrew (2007), *A Complex and Changing Dynamic: Afgan Response to Froign İntervention 1878-2006*, Land Warfare Studies Centre Study Papers: Canberra.
- Yalçinkaya, Alaaddin (1995), *Cemaleddin Afgani*, Sebil Yayınları: İstanbul.
- Yazıcı, Nesimi (2006), *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.
- Yazıcı, Orhan (2010), "Afgan Devleti'nin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri", *Sosyal Bilgiler Dergisi*, C. 9, S. 2, ss. 331-344.
- Yazıcı, Orhan (2010), "Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri", *History Studies*, V. 2/1, pp. 219-237.
- Yazıcı, Orhan (2010), "Emir Abdurrahman Han'ın Afganistan'da Merkezi Otoriteyi Tesis Etme Çabaları", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S. 1, ss. 95-118.
- Yazıcı, Orhan (2010), "Gilcayların Menşei", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. IV, S. 1, Elazığ Ocak 2010, ss. 31-49.
- Yazıcı, Orhan (2011), "Afganistan'ın Bağımsızlığını Kazanmasında Mahmud Tarzi ve Siracü'l-Ahbar Gazetesinin Rölü", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 193, ss.1-24.
- Yazıcı, Orhan (2011), *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922*, Mengüceli Yayınları: Malatya.
- Yazıcı, Orhan "Hazaraların Menşei ile İlgili Yeni Bir Görüş", *TÜBAR*, S. XXIX Yıl. 2011-Bahar, ss. 475-492.
- Youngerman, Barry, Shista Wahab (2006), *A Brief of History of Afghanistan*, Facts on File Inc: New York.
- Ziyayev, Hamid (2007), *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, Çev. Ayhan Çelikbay, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

EKLER

Ek 1: Afganistan Haritası

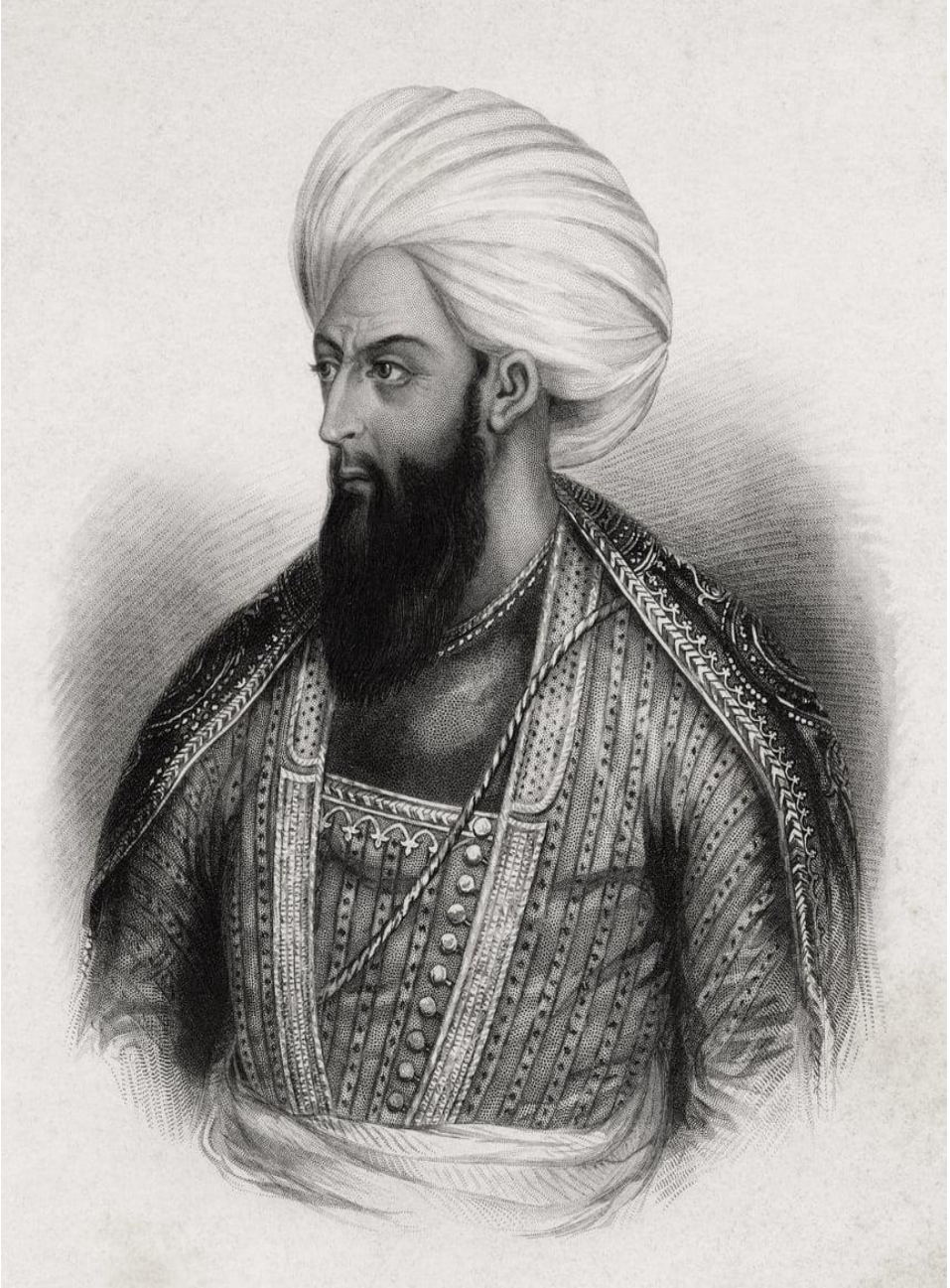

Kaynak: <http://www.lib.utexas.edu/maps/afghanistan.html>, (Erişim: 02.12.2015).

**EK 2: İlk Afgan Şahlığı'nın Kurucusu Ahmed Şah Dürrani
(1747-1772)**

Kaynak: http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Ahmad_Shah_Durrani,
(Erişim:21.12.2015)

EK 3: Dost Muhammed Han (1834-1863)

Kaynak: http://www.wikiwand.com/tr/Dost_Muhammed_Han, (Erişim: 22.12.2015).

EK 4: Şir Ali Han (1863-1879)

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eir_Ali_Han (Erişim: 22.12.2015).

EK 5: "Büyük Oyun"u konu alan Şir Ali Han Karikatürü

“SAVE ME FROM MY FRIENDS!”

Kaynak: <http://blog.kavrakoglu.com/ozbekistan-gezisi-6-buyuk-oyun-1/>
(Erişim: 22.11.215).

EK 6: Emir Abdurrahman Han (1880-1901)

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Abdur_Rahman_Khan, (Erişim: 25.10.2015).

EK 7: Emir Habibullah Han (1901-1919)

Kaynak:<http://www.afghanland.com/history/habibullah.html>, (Erişim: 01.10.215).

EK 8: Emir Habibullah Han, Sağda Amanullah Han ve Solda İnayetullah Han

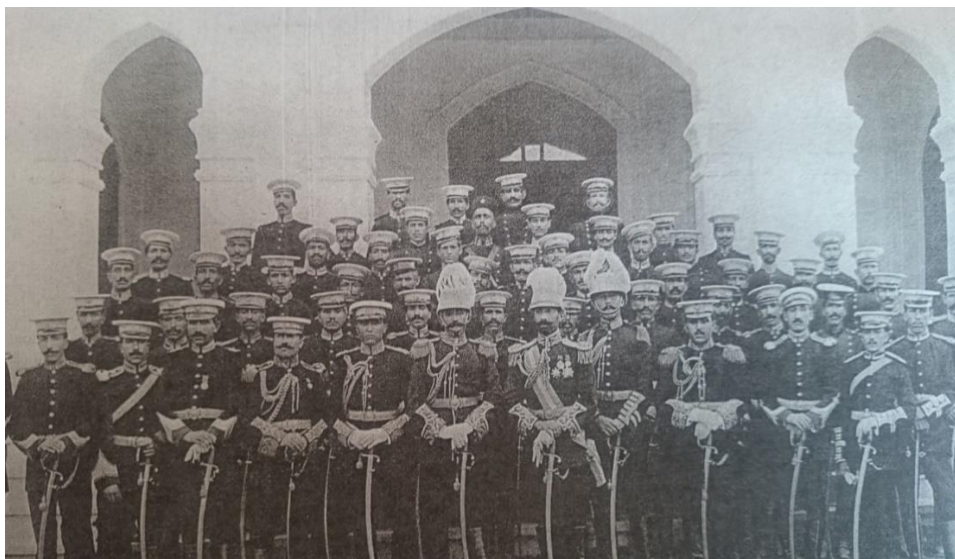
Kaynak: Niedermayer, 1924, s. 115.

EK 9: Serdar Mahmud Tarzi

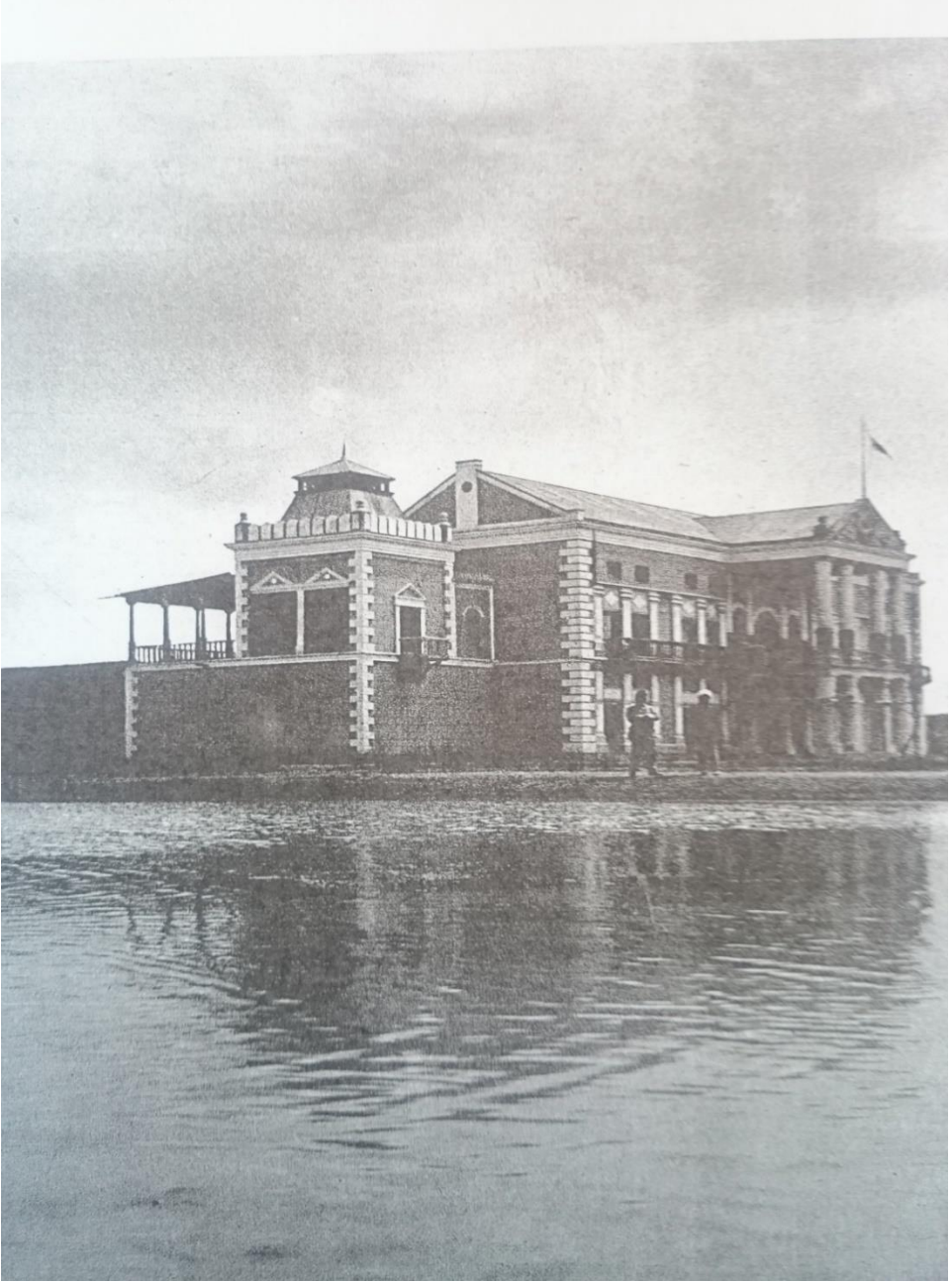

Kaynak: <http://old.tasvirafghanistan.com/afghan-biographies/678-allama-mahmud-tarzi-father-of-afghan-journalism>, (Erişim Tarihi, 01.01.216).

EK 10: Modern Afgan Ordusu

Kaynak: Niedermayer, 1924, s. 83.

EK 11: Emir Habibullah Han'ın Kabil'deki Sarayı

Kaynak: Niedermayer, 1924, s. 38.

EK 12: Afgan Modern Piyade Askerleri (1915)

Kaynak: Niedermayer, 1924, s. 85.

EK 13: Afgan Ordusunundaki Filler (1915-1916)

Kaynak: Niedermayer, 1924, s. 87

EK14: Afgan Ordusu Sefer Kiyafetleri ile

Kaynak: Niedermayer, 1924, s. 85.

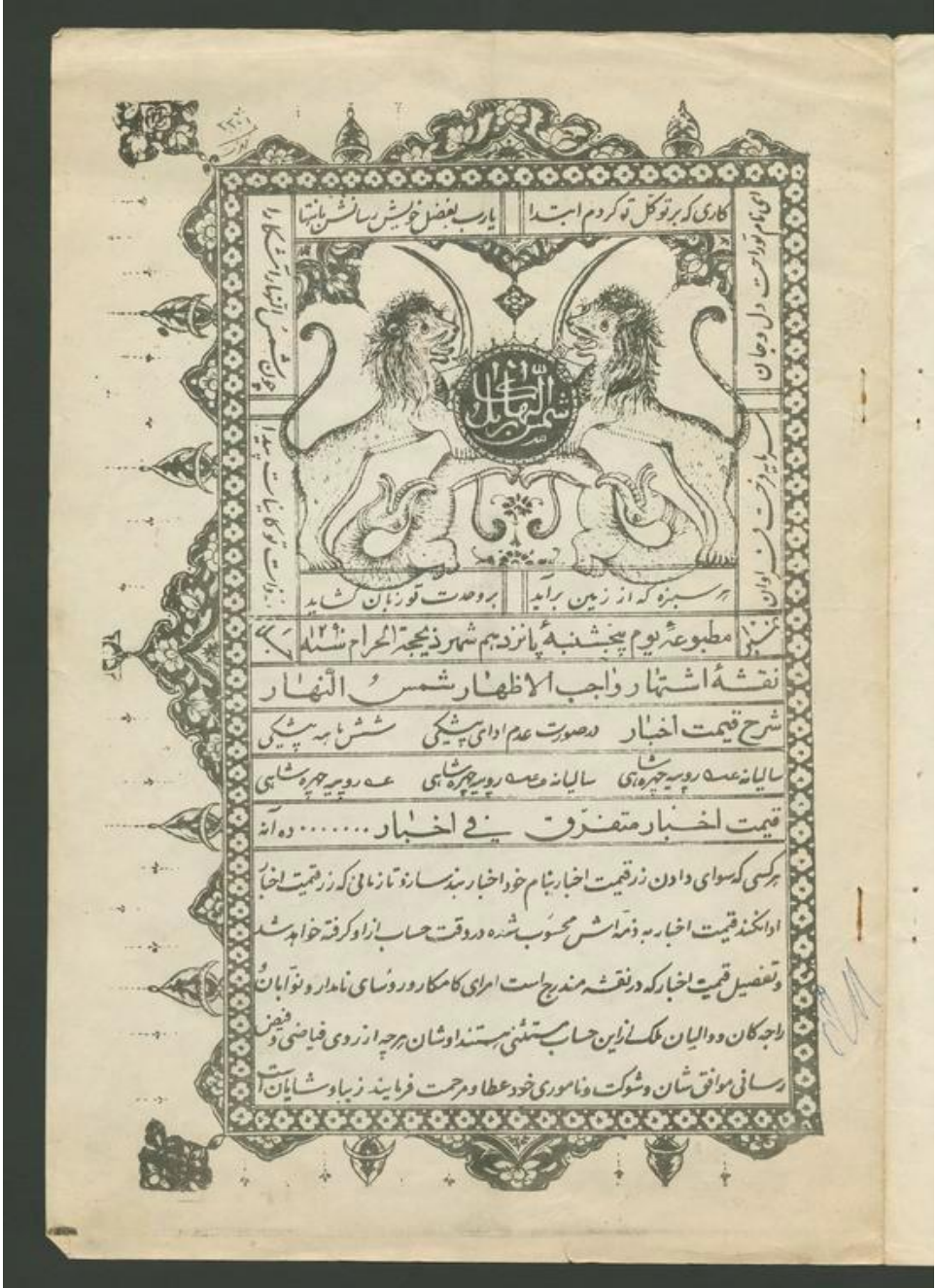
EK 15: İlk Makine Fabrikası

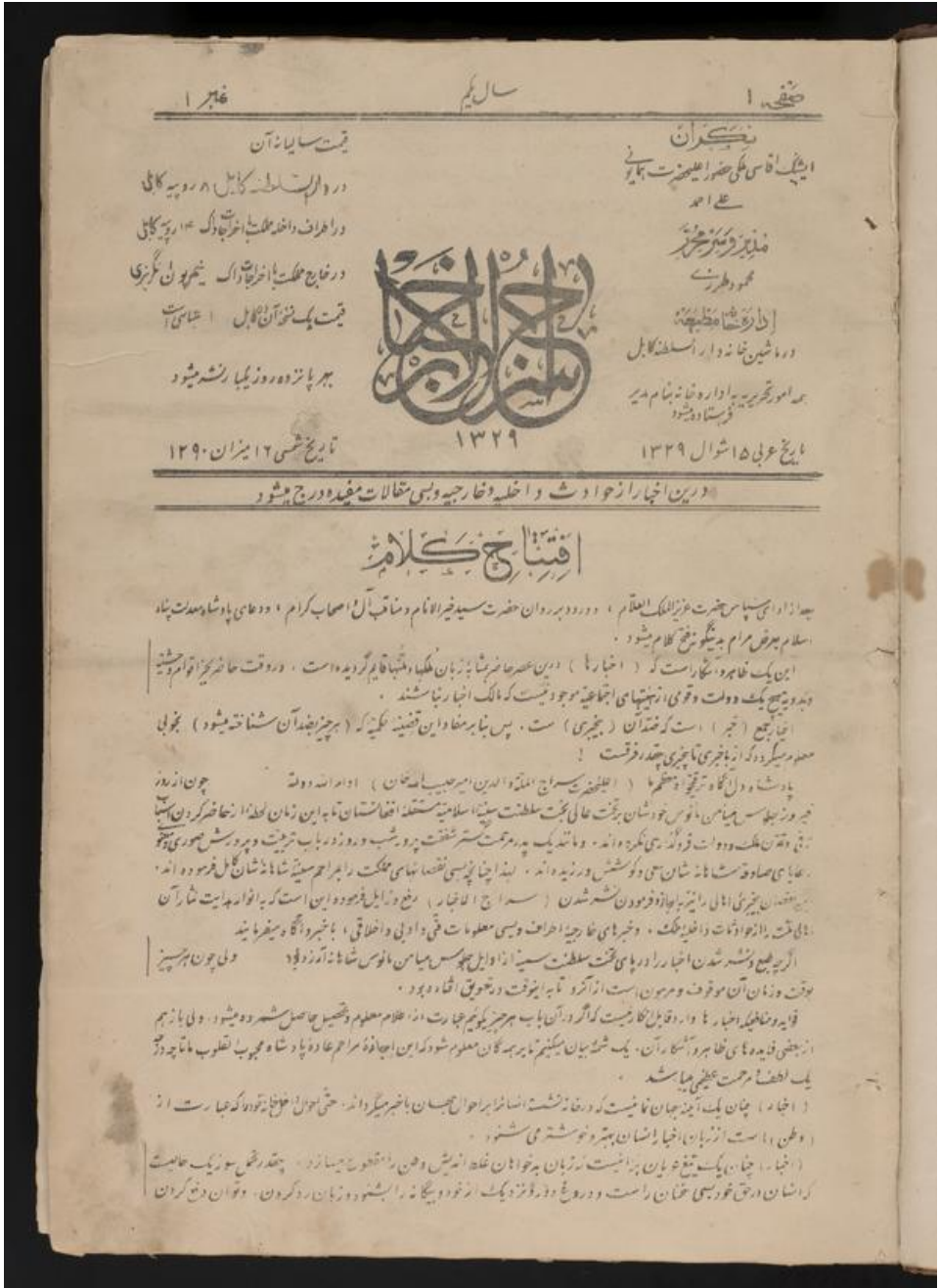
Kaynak: Niedermayer, 1924, s. 41.

EK 16: Kandahar Hükümet Binası (1915)

Kaynak: Niedermayer, 1924, s. 41.

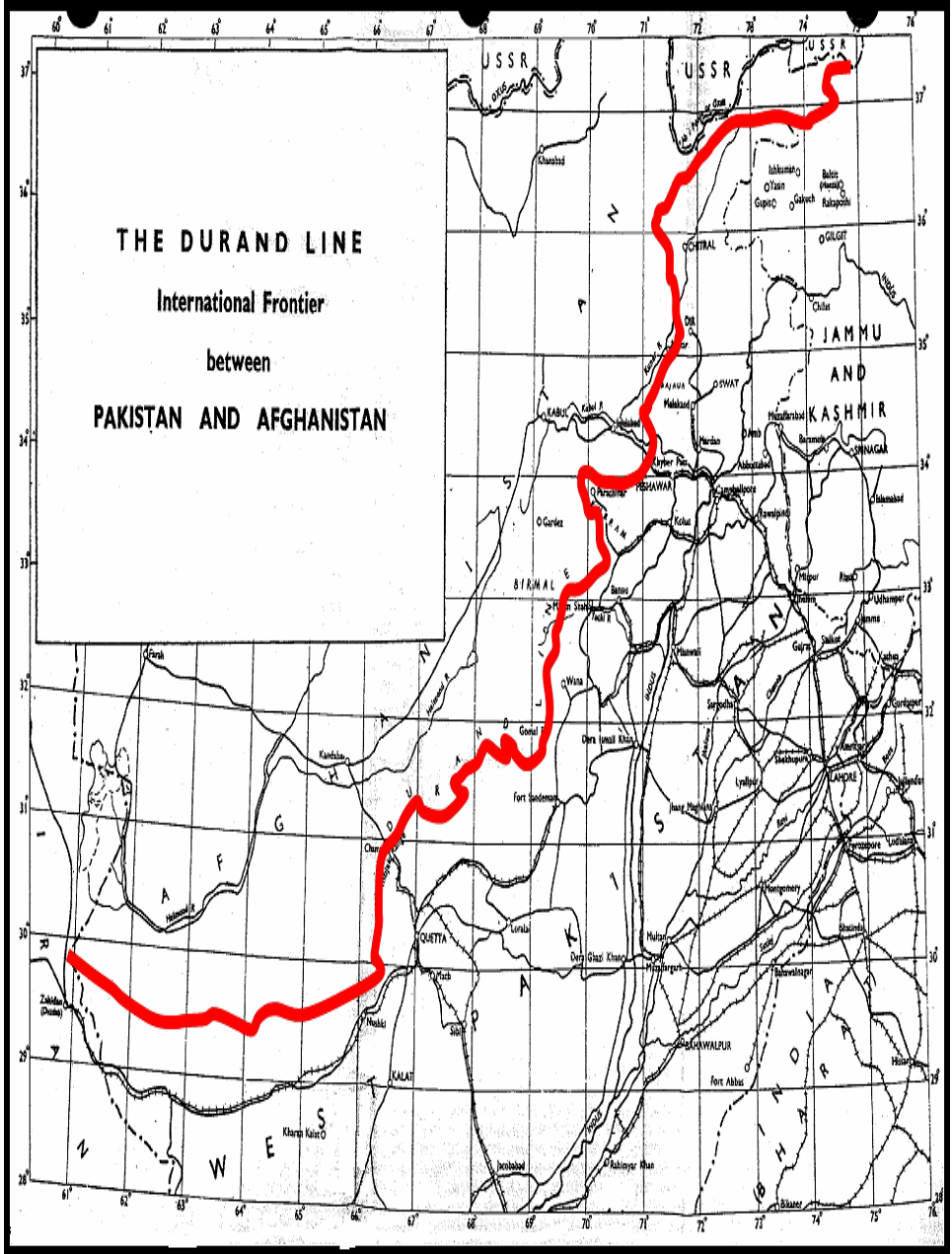
EK 17: İlk Afgan Gazetesi Şems'ul Nahar

Kaynak: Siracü'l-Ahbar-ı Afganiyye, 1330, s. 1.

Ek 18: 12 Kasım 1893 Duran Anlaşması ile Modern Afganistan Sınırları

Kaynak: <http://victorianindustrialist.blogspot.com.tr/2012/09/the-durand-line.html>,
(Erişim: 20.12.2015).

EK 19: Afganistan Hükümeti Hizmetinde Bulunan Osmanlı Zabıtlarına Dair Belge (BOA. HR. SYS. 5/17).

ملفونات	نوع مسوده و خلاصه	مدير عمومي	امور سياحه شعبه سي ميري	مميز	مسود	تاريخ	امور سياحه مديريت عمومي سي ورا دردييات نفی نوسو
2	حريقت نه انفاسه خدمتونه افغان خاطري حقه	لکا	۳		سلاطه عاصيه	۲	۴۵۷۴۴ — ۴۰۶۹
<p>افغانستان خدمتونه بنده افغانا خاطري حقه بعد سلطان حادي برماي بهرتبه لکه کورده غار سینه بايلا توبت غار سا اراډ اير اراډ مورق اير سغوان ريو سغوان ن کرکله اردستان تيزه</p>				<p>۸ ۱۴۸۸ ۱۴۸۸</p>			

Kaynak: BOA. HR. SYS. 5/17.

Nev'i müsvedde ve Hülasa

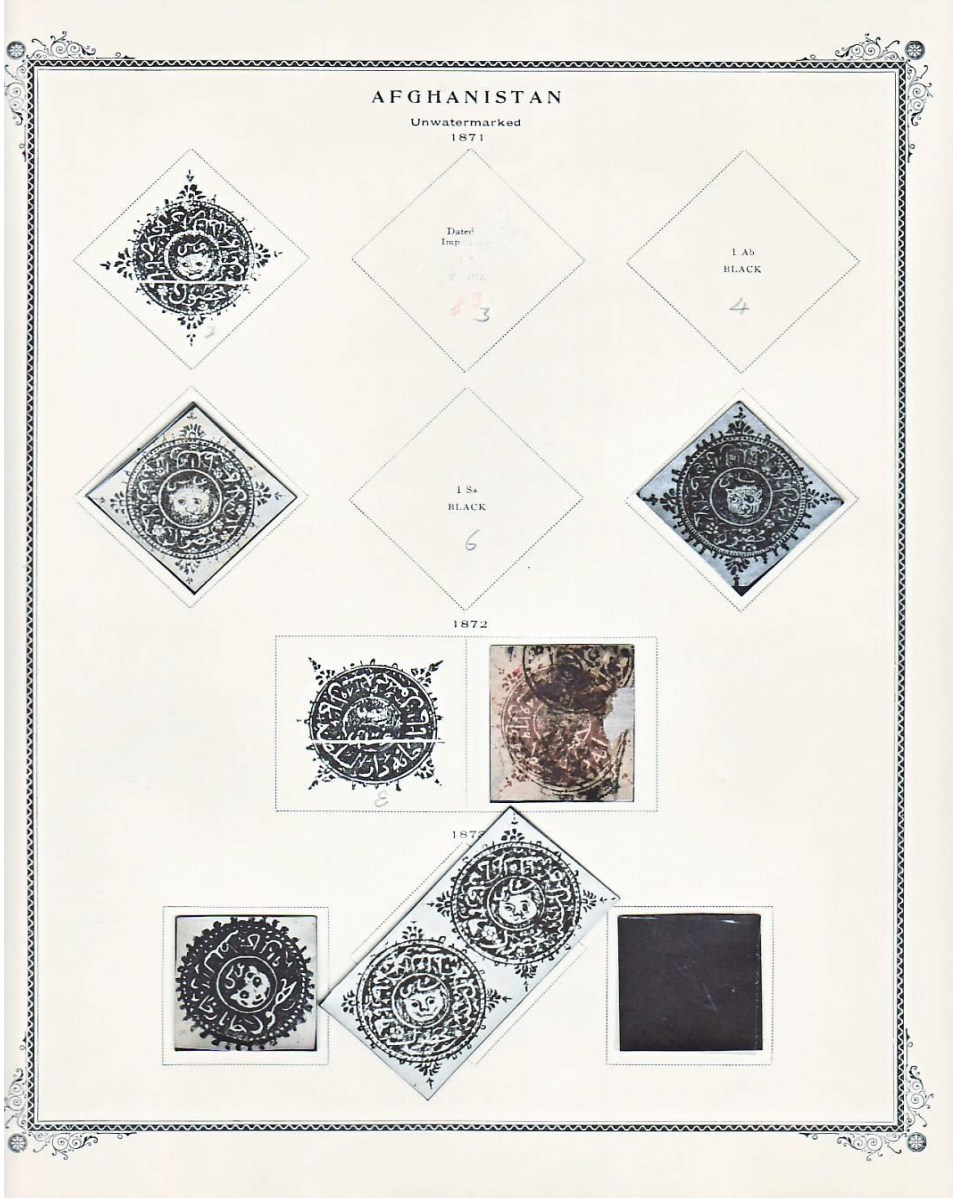
Hariciye Nezaretine Tezkire

Afganistan Hıdmetinde Bulunan Osmanlı Zabıtları Hakkında

Afganistan Hıdmetinde bulunan Osmanlı Zabıtları Hakkında ba'zı malumat-ı havi Bombay baş şebenderliğine Londra Sefaret-i Seniyyesine yazılan tahriratın Sefaret-i Müşarun-ileyhe irsal olunan sureti ile hususları leffen te'yid kılındı, emr ü ferman

Sene (1)325

EK 20: İlk Afgan Posta Pulları

Kaynak: Gibbons, 1959, s. 1-4.